

Andrea Kluknavská (zost.)

Rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva

Zborník príspevkov
z medzinárodnej vedeckej konferencie
Bratislavské právnické fórum 2019
organizovanej Univerzitou Komenského
v Bratislave, Právnickou fakultou,
v dňoch 14. a 15. februára 2019

 Wolters Kluwer

Bratislava 2019

Zostavil:

Mgr. Mgr. Andrea Kluknavská, PhD., LL.M.

Recenzenti:

doc. JUDr. Vierošlav Júda, PhD.

doc. JUDr. Ivana Šošková, PhD.

JUDr. Tomáš Meszároš, PhD.

Mgr. Ján Sombati, PhD.

Zborník je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 „Marxizmus stále živý? K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení.“

Za odbornú stránku textu, korektúru a konečnú verziu publikácie zodpovedajú autori.

© Mgr. Mgr. Andrea Kluknavská, PhD., LL.M., 2019

ISBN 978-80-571-0172-7 (brožovaná)

ISBN 978-80-571-0173-4 (pdf)

OBSAH

Predhovor	4
Právna filozofia a právny pozitivismus – ich peripetie po roku 1989	5
Jarmila Chovancová	
Transformácia občianskeho práva po roku 1989	11
Zuzana Mlkvá Illýová	
Rok 1989 na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave	21
Andrea Kluknavská	
„Komunistický režim bol odsúdeniahodný“. Pokus o vyrovnanie sa s komunizmom a komunistickým režimom po roku 1989	28
Miroslav Lysý	
Právna úprava inštitútu laesio enormis v českom právnom poriadku	37
Viktória Marková	
Česká právní teorie před sametovou revolucí a po ní	46
Pavel Maršálek	
Nie viac, než je nevyhnutné... (K príprave rekodifikácie československého právneho poriadku v roku 1989)	57
Ondrej Podolec	
Právní úprava branné výchovy v socialistickém Československu	67
Stanislav Polnar	
Kritická právní teória v postsocialistickom období	76
Nikolas Sabján	
Zmeny právnej úpravy vecných práv na slovensku po roku 1989	87
Martin Skaloš	
Montesquieu and Bolingbroke	98
Antonio Merlino	
The Wilczek's Law. Polish experience with transition to market economy	107
Dawid Zdrójkowski	

PREDHOVOR

Predkladaný zborník obsahuje súbor príspevkov prednesených na medzinárodnej vedeckej konferencii Bratislavské právnické fórum 2019, organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnickou fakultou, v dňoch 14. a 15. februára 2019. Ide o príspevky tematický sa viažuce na rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva. Práve v roku 2019 si pripomíname 30. výročie udalostí spojených s rokom 1989, rokom opustenia socialistického experimentu v oblasti štátu a práva. Vzhľadom na pestrosť zloženia autorov a ich výskumného pozadia je iba prirodzené, že zborník obsahuje rôznorodé príspevky siahajúce od právnych dejín k teórii práva až k filozofii práva. Všetky však spája súvis s nosnou témou konferencie a predstavujú tak spoločne kameňky tvoriace komplexnú mozaiku skúmanej problematiky.

Veríme, že tradícia spoločného rokovania a tlačeneho publikačného výstupu zborníkového typu z každoročnej medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislavské právnické fórum bude pokračovať i naďalej a napomôže ďalej rozvíjať vzťahy medzi disciplínami právnych dejín, právnej teórie či filozofie práva, ako aj vzťahy s pozitívno-právnymi odborníkmi.

V Bratislave, 01. 12. 2019

Zostavovateľ

PRÁVNA FILOZOFIA A PRÁVNÝ POZITIVIZMUS – ICH PERIPETIE PO ROKU 1989¹

Jarmila Chovancová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt: Cieľom príspevku je poukázať na problém teórie a praxe, konkrétne v konfrontácii právnej filozofie a právneho pozitívizmu po roku 1989.

Kľúčové slová: pozitívizmus, insnaturalizmus, právna filozofia, poznanie, zákon, spoločnosť, teória, prax.

Abstract: The aim of article is to show problems of theory and praxis, concretely with confrontation legal philosophy and legal positivism after year 1989.

Key words: positivism, insnaturalism, legal, philosophy, knowledge, law, society, theory, praxis

1 Úvod

Rok 1989 bol medzníkom, kedy sa naša spoločnosť rozhodla prehodnotiť svoje smerovanie, ako i hodnoty jej budovania. Ako vieme, jej 30-ročný vývoj nám dnes vystavil vysvedčenie o pozitívach, ako i negatívach našich ambícií.

V tejto súvislosti by som sa rada zamerala na postavenie právnej filozofie a jej konfrontácie s praxou – konkrétne s pozitívnym právom.

2 Právna filozofia a právny pozitívizmus – ich peripetie po roku 1989

Filozofia a právo sú navzájom veľmi úzko prepojené i keď mnohí pozitívni právnici toto prepojenie ako keby neakceptovali a nevideli. Zastávajú názor, že filozofia je neempirická veda, príliš abstraktná i napriek tomu, že jej predmetom je empirický svet.

Zvlášť právna filozofia je s právom veľmi úzko prepojená. Zameriava sa na otázky aké ťažké je definovať právo, chápať právo ako inštitúciu k umožneniu ľudskej slobody /I. Kant/, analyzuje význam tradičného práva, politické, spoločenské a štátprávne faktory vývoja moderného zákonného práva (zákon ako vyjadrená forma štátnej suverenity), občianska neposlušnosť, vzťah práva a morálky – ich jednotnosť, či úplné oddelenie, ľudská dôstojnosť ako základný prirodzeno-právny princíp ako i mnohé ďalšie okruhy problémov.

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 „Marxizmus stále živý? K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení.“

Rozdiely medzi právnou filozofiou a praxou, medzi akademikmi a praktikmi na Slovensku sú evidentné a markantné. Kým právna filozofia sa kontinuálne vyvíja, slovenská právna prax nereflektuje najmodernejšie právno-filozofické názory.

Komentáre zákonov, monografie, odborné články vydávané a publikované v Slovenskej republike sú obsahovo menej kvalitné, zotrávajúce na trendoch prísneho zákonného pozitivizmu druhej polovice 20. storočia. Medzi advokátmi sa dlhodobo pertraktuje pravidlo o tom, že slovenská odborná literatúra končí tam, kde začína praktický problém. Počet a kvalita slovenských periodík zaostáva za českými. Kvalita a účasť odbornej verejnosti na monotematických prednáškach organizovaných v Slovenskej republike sa so seminármi v Českej republike nedá porovnávať.

Hlavnými príčinami prezentovanej stagnácie je aj podcenenie záverov právnej filozofie pri transformačných procesoch v slovenskom práve po roku 1989, ako aj rigidné zotrúvanie štátnych orgánov na ideách zákonného pozitivizmu druhej polovice 20. storočia.

Po roku 1948 bolo možné očakávať, že dôjde k slepému presadzovaniu princípov a pravidiel prísneho zákonného pozitivizmu, kde jediná štátostrana „prevetlí“ socialistické idey centrálného riadenia spoločnosti do zákonných textov, ktoré budú uplatňované štátnym aparátom. Paradoxne sa tak v úvodnej dekáde komunistického režimu nestalo. V 50. rokoch minulého storočia formalizmus a zákonný pozitivizmus prudko ustúpili do úzadia a sudcom, ktorých rozhodovanie boli spolitizované, bola daná obrovská miera interpretačnej a aplikačnej voľnosti.

Príklady môžeme nájsť v politických procesoch v období po roku 1948, v ktorých sa súdilo a rozhodovalo nie na zákonomnom základe, ale v dôsledku boja s vnútorným a vonkajším nepriateľom. Do popredia tak účelovo vystupuje prirodzenoprávne myslenie. Toto myslenie dobre vystihuje Hayekova koncepcia „*nomoi*“ a „*thesis*“. Podstata normy podľa Hayeka spočíva v tom, že ide o pravidlo chovania. Toto pravidlo, ktorým je norma formálne vyjadrená, sa nemusí kryť s jej obsahom, ktorý môže byť viac rozvinutý než text právneho predpisu, a tým odchylný od nej.² V spoločnosti existuje právo ako súbor pravidiel správneho konania, ktorý je výsledkom evolúcie, a ktorý vznikol pred tým, čo nazývame uzákoneným právom. Právo vyjadrené zákonnými textami je len „nájdením“ už zaužívaného prirodzeného práva. Nachádzať právo môžu však aj sudcovia, ktorí sú oprávnení odmietnuť aplikáciu písaného práva, ak by bolo v rozpore s právom prirodzeným. Hayekovo prirodzené právo – správne konanie po roku 1948 predstavovali princípy komunizmu. Išlo o účelovú realizáciu prirodzenoprávnych myšlienok s cieľom zbaviť sa všetkých eventuálnych nepriateľov politického režimu. Hayekove názory sú evidentne postavené na skepse voči abstraktným ideám.

V období rokov 1950–1963 boli v ČSR prijaté najdôležitejšie kódexy trestného občianskeho a hospodárskeho práva. Prakticky celý právny poriadok, vrátane novoprijatej ústavy, boli pripravené na prísnu aplikáciu zákonného pozitivizmu. Sudcovská voľnosť z obdobia 50. rokov 20. storočia už nepredstavovala prostriedok presadzovania záujmov komunizmu, ale paradoxne jeho možné ohrozenie. Spoločnosť mala byť ovládaná prostredníctvom písaného práva. Sudca už mal iba toto právo vyložiť v duchu socialistickej morálky a aplikovať na daný prípad.

Sudcovia museli mechanicky stotožňovať právo s právnymi textami ako inštrumentmi vládnutia, v dôsledku čoho sa z justície stal poslušný nástroj presadzovania totalitnej moci.

² HAYEK, A.: Právo, zákonodárství a svoboda. Praha : ACADEMIA, 1991, s. 94-133.

Zákonná úprava totalitného režimu bola v podstate nekritizovateľná, pretože bola výrazom vôle vládnucej triedy. Zákon bol vykladaný ako „kánón“ a kto ho nechcel akceptovať, bol v lepšom prípade ignorovaný.³

Zákonný pozitivismus a prísne formálny postup pri interpretácii a aplikácii práva prenikol aj do ostatných právnických profesií a dokonca aj do akademickej sféry, pričom sa stal súčasťou vyučovacieho procesu. Dôraz sa kládol na memorovanie zákonných textov a nie na prácu s právnym predpisom, judikatúrou a odbornou literatúrou. Celý systém prísneho formalizmu fungoval tak dlho, až sa jednoducho zabudlo, že jeho príčiny sú ideologické.

Po spoločenskej zmene v roku 1989 paradoxne nedošlo k odbúraniu negatívnych vplyvov prísneho zákonného pozitivismu a formalizmu z činnosti štátnych orgánov, ani z ostatných zložiek spoločnosti. Dnešná každodenná rozhodovacia prax našich súdov, nevynímajúc súd najvyšší, prináša nové a nové dôkazy o tom, že sudca je stále ochrancom presadzovania objektívneho práva vytváraného štátom, pretože opiera svoje rozhodnutia výhradne iba o text zákona. Ide o ľahkomyselné presvedčenie, že právo dokáže regulovať všetky ľudské aktivity, vrátane rozhodovacieho procesu sudcov.⁴

Súčasná prax vôbec nereflektuje závery niektorých postmoderných autorov (napr. J.F. Lyotarda, J. Derrida, M. Foucaulta), ktorí odmietajú „veľké meta-rozprávanie“ pozitívno-právnej školy, jej všemocného zákonodarcu a jasného určitého a neomylného normatívneho systému, v ktorom je to čo je dané právnou normou spravodlivé, nakoľko ide o realizáciu zákonodarcovej vôle.

Podľa J.F. Lyotarda postindustriálna spoločnosť je vedená výkonnosťou, kde výstupy prevyšujú vstupy, kde sa legislatíva mení za účelom dosahovania väčšej výkonnosti v právom regulovaných oblastiach. Napríklad podľa M. Lalíka⁵ vývoj legislatívy upravujúcej procesné právo sleduje dosiahnutie rýchlejšieho rozhodovania, tzn. viac rozsudkov, viac ukončených vecí – výkonnejšiu justíciu. Za týmto účelom sa jednoduché spory menia na administratívne prípady riešené automatizovane. Posudzovanie správnosti rozhodnutia sa obmedzuje na posúdenie formálnych podmienok vydania rozhodnutia (v súčasnosti vydávanie platobných rozkazov do 10 dní od podania návrhu na určenom tlačive), čím v duchu Lyotardového uvažovania dochádza k vytrácaniu sa legitimity takýchto rozhodnutí a vzrastá pocit nezodpovednosti za ich obsah a dopad na účastníkov právnych vzťahov.

Podľa M. Škopa moderná spoločnosť je v 20. storočí charakterizovaná administratívno-právnou metódou regulácie, medzi ktorej nedostatky možno zaradiť rozdrobenie právneho postupu na vysoký počet podmienok, znakov a procedúr, ktoré sa podobajú strojovému kódu. Právo v jednoduchých sporoch v súčasnosti prestáva byť právom a stáva sa administratívou.⁶ Smerovanie práva, na ktoré upozorňuje napríklad aj J. F. Lyotard a v konfrontácii so zákonným pozitivismom zakoreneným v myslení slovenskej odbornej verejnosti veľmi riskantné a vedie ku vzniku excesov, čo je najviac badateľné pri rozhodovacej činnosti súdov, v ktorej možno v dôsledku aplikácie zákonného pozitivismu a pevnej viery sudcov neomylnosť zákona a jeho

³ LALÍK, M.: Menej pozitivisticky viac prirodzenoprávne. Editoriál Zo súdnej praxe 4/2006, s. 121.

⁴ KÜHN, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace – analýza příčin postkomunistické právní krize. Praha : C. H. Beck, 2005, s. 132-133.

⁵ LALÍK, M.: Menej pozitivisticky viac prirodzenoprávne. Editoriál Zo súdnej praxe 4/2006, s. 121.

⁶ ŠKOP, M.: Právo v postmoderní situácii. Brno : Masarykova univerzita, 2002, s. 60.

uplatňovania badať niektoré negatívne javy: Čo môžeme považovať za negatívne javy, a ktoré javy to konkrétne sú?

- formalizmus – trvanie na absurdných detailoch pre nesprávne označenie účastníka konania (napr. „uviedenie právnej formy s. r. o. namiesto a. s.“),
- neschopnosť riešiť zložité prípady aplikácie práva (z textu zákona nie je možné vyvodit jednoznačné riešenie situácie, sudy sú v dôsledku neznalosti právnej filozofie neschopné využívať princípy, úvahy, zásady uskutočňovať jednotlivé testy racionality, proporcionality a pod. a aj keď tak robia, tak zväčša veľmi neprofesionálne, čím vnášajú neistotu do iných obdobných právnych vzťahov),
- neschopnosť využiť teleologický výklad a zistiť podstatu, cieľ a účel právnej úpravy tzv. „ducha zákona“,
- neschopnosť argumentácie (odôvodnenie rozsudkov sa skladá z rozsiahleho opisu skutkových okolností z vymenovania zákonných predpisov aplikovateľných na riešenie otázky. Objasnenie postupov právneho myslenia súdu je v lepších prípadoch vyjadrené najviac v pár riadkoch inokedy iba prostredníctvom strohého konštatovania: „preto súd rozhodol tak, ako je uvedené vo výrokovvej časti rozsudku“),
- neschopnosť rozpoznať hrubý rozpor s princípmi právneho štátu a ochranou ľudských práv a slobôd,
- absolútne odmietanie interdisciplinarity práva (v súčasnosti asi najväčším problémom v oblasti súkromného záväzkového práva je definovanie podstaty leasingových zmlúv, ktoré vznikli ako špecifický nástroj uspokojovania ekonomických potrieb a financovania cudzieho majetku,
- odmietanie záväznosti judikatúry, ktorú zdôrazňuje aj Robert Alexy, že opakovane predchádzajúca judikatúra by mala byť interpretom citovaná vždy vtedy, pokiaľ môže byť považovaná za súladnú, či naopak rozpornú s aktuálnym rozhodnutím, pokiaľ je podľa sudcu vhodné sa od doterajšej judikatúry odchýliť, musí toto svoje rozhodnutie podložiť dostatočnými argumentmi.⁷ Nesúlady, resp. nerešpektovanie judikatúry vedie k rozpornosti a rozdielnosti rozhodovania.

Slovenský sudca v dôsledku dlhodobého pôsobenia zákonného pozitivizmu nerobí medzi rozhodovaním jednoduchých a komplikovaných sporov žiadne rozdiely. Sudca postupuje pri rozhodovaní komplikovaných káuz totožne ako pri jednoduchých sporov, t. j. automatizovane a na základe formálnych argumentov, ktoré však na vyriešenie komplikovanej kauzy nestačia. Sudca, ktorý sa neopiera o právnu teóriu filozofie „metaprávnu“ argumentáciu, postavenia práva v spoločnosti a jeho interdisciplinaritu nie je schopný spravodlivo riešiť spor, ktorý tak trvá niekoľko rokov a končí nesprávnym a niekedy dokonca nepreskúmateľným rozhodnutím.

Čo je potrebné spraviť a ako riešiť to, aby zákonný pozitivizmus nebol aplikovaný tak dogmaticky? M. Bobek publikoval veľmi zaujímavú štúdiu o právnom vzdelávaní v Českej republike⁸, ktorej závery sa dajú v celom rozsahu použiť na podmienky Slovenskej republiky. Súčasnú vzdelávanie právnikov nie je založené na výskume, vedeckej práci, či formulovaní vlastných

⁷ KÜHN, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace – analýza příčin postkomunistické právní krize. Praha : C. H. Beck, 2005, s. 138.

⁸ BOBEK, M.: O (ne)reformovatelnosti studia práv v Čechách. Právní rozhledy 10/2005, s. 365.

názorov, ale ako autor uvádza na „papouškovaní bez hlbšieho pochopení matérie“. Právnické fakulty nevychováajú ani vedeckých pracovníkov a ani kandidátov vhodných pre prax. Výuka práva je podľa neho dogmatická, pozitivistická a formalistická. Právo je prezentované ako oddelený a uzatvorený normatívny systém, prísne oddelený od morálky a iných filozofických kategórií. Bobek zdôrazňuje, že nie je dôležité vedieť zákony memorovať, ale vedieť ich vyhľadať interpretovať, aplikovať a svoj názor si obhájiť. Je pritom nesprávne vychovávať iba jeden druh právnika, a to pozitivistu a ostatné smery ako naturalizmus, realizmus bezdôvodne zatlačiť do úzadia a nechať študentovi možnosť výberu. Bobek vyzdvihuje potrebu výučby v diskurzívnom štýle, za použitia argumentácie právnymi princípmi, argumentmi teleologickými a praktickými, a tiež argumentmi mimo pozitívneho práva. Zároveň vyzdvihuje úlohu porovnávacieho práva a štúdium európskeho práva, ktoré sú v chápaní moderných trendov o niekoľko míľových krokov pred postsocialistickými štátmi. Z prezentovanou argumentáciou je možné len súhlasiť a doplniť, že nie je dôležité posudzovať úroveň kontinentálnej právnej kultúry len podľa toho, čo vypovedá o sebe, ale aj podľa toho, čo konkrétneho robia kontinentálni právnici.

Treba zároveň konštatovať a povedať, že v súčasnosti sa uvedené nedostatky a výhrady postupne eliminujú a právnické fakulty akceptujú, evidujú uvedené nedostatky a riešia diskreganciu medzi teóriou a praxou.

3 Záver

Je nevyhnutné v rámci výchovy budúcich právnikov posilniť úlohu právnej filozofie.

Súčasná situácia už avizuje stav, kedy právna filozofia nie je už tak dehonestovaná ani samotnými študentami, ktorí si nie vždy uvedomujú jej dôležitosť.

Je istým paradoxom, že absolvent práva má veľkú tendenciu, čo najrýchlejšie zasiahnuť do praxe rozhodovať spory, či už občianskeho, trestného alebo správneho práva a vôbec si neuvedomuje, že celý systém práva stojí aj na princípoch ako je kauzalita, príčinnosť, determinizmus, čo je len omrvinka princíпов, ktoré rozpracováva práve filozofia – právna filozofia, ktoré absolvent práva vôbec alebo len veľmi málo pozná.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BOBEK, M.: O (ne)reformovateľnosti studia práv v Čechách. Právní rozhledy 10/20115.
2. GERLOCH, A.: Zákon alebo precedens? In Teoretické problémy práva na prahu 21. století. Praha: Karolinum, 2002.
3. HAYEK, F. A.: Právo, zákonodárství a svoboda. Praha: ACADEMIA, 1991.
4. KÜHN, Z. - BOBEK, M. - POLČÁK, R.: Judikatura a právní argumentace – teoretické a praktické aspekty práce s judikaturou. Praha: AUDITORIUM, 2006.
5. KÜHN, Z.: Aplikace práva soudem v éře středoevropského komunismu a transformace – analýza příčin postkomunistické právní krize. Praha: C. H. Beck, 2005.
6. LALÍK, M.: Menej pozitivisticky a viac prirodzenoprávne. Editoriál Zo súdnej praxe 4/2006.
7. LYOTARD, J. F.: O postmodernizmu. Praha: Filozofia, 1993.

8. ŠKOP, M.: Právo v postmoderní situaci. Brno : Masarykova univerzita, 2002.
9. ZOULÍK, F.: Soudcovské právo. In Teoretické problémy práva na prahu 21. století. Praha: Karolinum, 2002.

Kontaktné údaje:

prof. PhDr. Jarmila Chovancová, CSc.

jarmila.chovancova@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra teórie práva a sociálnych vied

Šafárikovo nám. č. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

TRANSFORMÁCIA OBČIANSKEHO PRÁVA PO ROKU 1989

Zuzana Milková Illýová

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá premenou vybraných inštitútov občianskeho práva po roku 1989. Po Nežnej revolúcii a odstránení socialistického štátneho zriadenia bolo nevyhnutné prispôbiť novej spoločenskej realite aj právny poriadok. Významné zmeny v občianskom práve priniesla novela občianskeho zákonníku z roku 1991. Už v čase svojho prijatia bola táto novela predmetom oprávnenej kritiky, no zároveň bola aplikačnou praxou prijatá s istým pochopením ako dočasné riešenie. Provizórium, ktorá vytvorila však pretrváva dodnes. V príspevku sa zameriame na vybrané nedostatky občianskeho práva, ktoré táto novela buď neodstránila alebo ich sama vytvorila.

Kľúčové slová: občianske právo, transformácia, nežná revolúcia

Abstract: Paper analyses the transformation of selected institutes of civil law after 1989. Velvet Revolution and the abolition of the Socialist form of government made the adaptation of the legal order to new social reality inevitable. Fundamental changes to civil law were introduced by the 1991 amendment to Civil Code. Even at the time of its adoption it was the object of justified criticism but simultaneously was accepted with a level of understanding by the legal practice as a temporary solution. This temporary state of affairs lasts however until the present day. The paper identifies some of the defects of current regulation of civil law that were either not addressed by the amendment or were in fact directly created by it.

Key words: civil law, transformation, Velvet Revolution

1 Úvod

Ústava Slovenskej republiky z roku 1992 recipovala právny poriadok Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. Touto recepciou sa stal súčasťou slovenského právneho poriadku aj zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník. Tento Občiansky zákonník bol pochopiteľne výrazne poznačený podmienkami svojho vzniku a trpel zásadnými špecifikami oproti klasickým civilistickým kódexom západného sveta. Vo pôvodnom znení sa vyznačoval tzv. spotrebiteľskou koncepciou a upravoval iba vzťahy medzi občanmi navzájom a vzťahy medzi občanmi a socialistickými organizáciami. Druhá veľká časť občianskoprávných vzťahov, t. j. vzťahy medzi socialistickými organizáciami navzájom boli upravené na základe štátom plánovaného hospodárstva v osobitnom Hospodárskom zákonníku. Pre potreby právnych vzťahov so zahraničím bol navyše prijatý aj Zákonník medzinárodného obchodu.

Po nežnej revolúcii a s ňou spojených zmenách v spoločnosti bolo zrejmé, že delenie občianskoprávnej matérie do týchto dvoch, resp. troch kódexov neobstojí. Úprava občianskeho

práva poznačená štátnym dirigizmom a preferenciou socialistického vlastníctva pochopiteľne nevyhovovala novým podmienkam trhového hospodárstva. Nadväzujúc na ústavný zákon č. 100/1990 Zb., ktorý zaviedol rovnosť vlastníctva bolo zrejme, že je potrebná nová úprava vlastníckych vzťahov na báze súkromného vlastníctva, a tiež nová úprava vecných práv k cudzím veciam. Z týchto dôvodov bola v rokoch 1990 a 1991 vypracovaná veľká novela Občianskeho zákonníka, ktorou sa zmenilo resp. doplnilo asi 80% textu pôvodného Občianskeho zákonníku. Táto novela bola už v čase svojho prijatia považovaná za dočasné riešenie, ktoré malo preklenúť krátke obdobie do komplexnej rekodifikácie občianskeho práva. Je pomerne bežné, že práve provizória majú najdlhšie trvanie. Tak tomu bolo aj v prípade tejto novely, ktorá dodnes ostáva najväčším a najkomplexnejším zásahom do občianskeho práva po roku 1989. Rekodifikačné práce za ostatné roky nedospeli k prijatiu nového Občianskeho zákonníka ani dvadsať rokov od Nežnej revolúcie. V súčasnej dobe prebieha pod gesciou Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky prvá etapa rekodifikácie Občianskeho zákonníka, ktorá však prináša len novelu súčasného Občianskeho zákonníka. Táto novela obsahuje novú úpravu záväzkovej časti Občianskeho zákonníka a Obchodného zákonníka ako aj súvisiacich ustanovení všeobecnej časti Občianskeho zákonníka¹.

Možno snáď ešte dodať, že úprava československého občianskeho práva, ktorá bola po roku 1964 roztrieštená v troch kódexoch a s ňou spojené vytvorenie hospodárskeho práva ako samostatného odvetvia, predstavovala unikátne riešenie. Socialistický zákonodarca týmto prekonal svoje vzory a v deformácii občianskeho práva zašiel dokonca ďalej ako Sovietsky zväz. O to náročnejšie bolo vrátiť sa po roku 1989 k pôvodným pilierom občianskeho práva, na rozdiel od iných postsocialistických krajín, ktoré si po celý čas zachovali širokú koncepciu úpravy občianskeho práva (napr. maďarský občiansky zákonník z roku 1959, poľský občiansky zákonník z roku 1964 a iné) a nemuseli preto pristúpiť k tak rozsiahlym zmenám rekodifikačného charakteru².

2 Novela šitá horúcou ihlou

Najväčšiu zmenu občianskeho zákonníka priniesla jeho novela č. 509/1991 Zb. z 5. novembra 1991, ktorá bola prijatá Federálnym zhromaždením Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. Novela riešila najpálčivejšie problémy, no nikdy nemala byť komplexným riešením pre ďalšie dekády. Dôvodová správa k tejto novele vysvetľuje potrebu jej urgentného prijatia, ktorá reflektuje zmenu spoločenskej a ekonomickej situácie v štáte: „*Návrh novely občianskeho zákonníku je súčasťou uceleného procesu preměn v soukromoprávní oblasti. Ústavní zakotvení občanských práv a svobod, rozvoj soukromého podnikání a postupný vznik tržního hospodářství kladou nové nároky na občanské právo, jimž již neodpovídá dosavadní znění občanského zákoníku.*“³

¹ Dôvodová správa k navrhovanej novele Občianskeho zákonníka. Dostupné na: <http://www.justice.gov.sk/Stranky/Ministerstvo/Aktuality-obcianskeho-zakonnika.aspx?fbclid=IwAR0vHvja9Tf1jig-pDJxBAbEnU-b5UDzReJ16ZzdxMEhaPAOa2vb2ynW0XE> [stránka navštívená dňa 31.3.2019].

² LAZAR, J.: Východiská a koncepčné otázky návrhu slovenského občianskeho zákonníka. IN: Justičná revue, roč. 50, č. 12/1997, s. 16-27, s. 18.

³ Dôvodová správa k návrhu zákona č. 509/1991 Zb., vládny návrh zákona, ktorým sa mení, dopĺňa a upravuje zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník (číslo 685).

V dôvodovej správe sa tiež jasne uvádzalo, že novela má byť len dočasným riešením po dobu nevyhnutnej rekodifikácie Občianskeho zákonníka a ozrejmujú sa v nej aj zdroje, ktoré inšpirovali jej podobu: „Proto v návaznosti na souběžně připravovaný obchodní zákoník, který by k občanskému zákoníku měl být v poměru speciálního předpisu k předpisu základnímu, byly připraveny obsáhlé změny v podobě novely občanského zákoníku, které by měly překlenout nutnou dobu do rekodifikace. Navržená novela není jen pouhým prostým návratem k některým osvědčeným institutům klasického občanského práva. Čerpá nejen z poznatků a zkušeností s uplatňováním občanského práva na území nynější ČSFR v období mezi světovými válkami, ale přihlíží i k řadě úprav v právních státech našich sousedů, které mají srovnatelnou právní kulturu i tradici. Novela též promítá do občanského zákoníku principy, které zejména ve vztahu k potřebám mezinárodního obchodu ČSFR přijala v mezinárodních smlouvách a zavázala se je realizovat ve vnitrostátním právním řádu.“⁴

Novela Občianskeho zákonníka z roku 1991 nesie pečať rýchlosti svojej prípravy hneď v tom, že sa určité ustanovenia zo stredy Občianskeho zákonníka zrušili (konkrétne tretia, štvrtá a piata časť, t.j (§§ 152 až 414) a na ich miesto sa nevsunuli nové ustanovenia záväzkového práva, pretože by sa tam nezmestili, čím sa záväzky dostali až na záver Občianskeho zákonníka⁵. To spôsobilo doteraz pretrvávajúcu nesystematickosť a nelogickosť štruktúry Občianskeho zákonníka.

Napriek mnohým nedostatkom bola novela nevyhnutným riešením, ktoré však malo slúžiť iba na preklenutie prechodného obdobia do prijatia nového Občianskeho zákonníka. To potvrdzujú aj slová K. Planka, ktorý ešte v roku 1996 vo svojom článku s nádejou uviedol: „O splnení tohto účelu svedčí aj súdna a iná prax, ktorá novú úpravu prijala s určitým pochopením, že išlo o dočasnú právnu úpravu a v nádeji, že sa tento dočasný stav čoskoro odstráni prípravou nového kompletného Občianskeho zákonníka.“⁶

3 Nedostatky zmien občianskeho práva po roku 1989

Už spomínaná rýchlosť novely Občianskeho zákonníka z roku 1991 so sebou priniesla (prípadne neodstránila) isté nedostatky, ktoré pretrvávajú do dnešného dňa. Na vybrané problémy sa pokúsime poukázať v stručnosti v rámci tohto príspevku.

3.1 Väzba na iné súkromnoprávne kódexy

Občiansky zákonník tradične predstavuje základný, všeobecný kódex súkromného práva, ktorý by mal slúžiť aj potrebám iných súkromnoprávných odvetví. Tým, že obsahuje komplexnú právnu úpravu právnych úkonov, fyzických osôb, právnických osôb, zastúpenia, pravidlá počítania času a i., je využiteľným aj pre iné súkromnoprávne odvetvia, pre ktoré je subsidiárnym predpisom a jeho normy sa uplatnia v prípade absencie osobitnej úpravy.

⁴ Dôvodová správa k návrhu zákona č. 509/1991 Zb., vládny návrh zákona, ktorým sa mení, dopĺňa a upravuje zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník (číslo 685).

⁵ PLANK, K.: Konceptia rekodifikácie občianskeho práva hmotného v Slovenskej republike. IN: Justičná revue, roč. 48, 4/1996, s. 1-13., s.3.

⁶ PLANK, K.: Konceptia rekodifikácie občianskeho práva hmotného v Slovenskej republike. IN: Justičná revue, roč. 48, 4/1996, s. 1-13., s.3.

Napriek uvedenému má využitie Občianskeho zákonníka pre iné odvetvia súkromného práva limitovaný. Najmä vzťah k Obchodnému zákonníku je nevyvážený a trpí viacerými nedostatkami. všeobecné ustanovenia Občianskeho zákonníka nemožno v celej šírke použiť na obchodnoprávne vzťahy, napriek tomu, že Obchodnému zákonníku chýba všeobecná časť vo vlastnom zmysle slova. Napríklad premlčanie ako typický inštitút, ktorý je predmetom všeobecnej časti občianskeho práva, je osobitne v Obchodnom zákonníku osobitne upravený, čím sa vylučuje aplikácia občianskoprávnej úpravy.

Pokiaľ ide o väzbu na pracovné právo, taktiež nemožno hovoriť o vhodnom nastavení. Po veľkej novele Občianskeho zákonníka panovala úplná oddelenosť týchto súkromnoprávných predpisov, na čo ako nedostatok poukazoval aj Lazar: „*Chýba tu minimálna prepojenosť, aká sa žiada medzi všeobecným súkromným právom a špeciálnou pracovnoprávnou úpravou individuálnych pracovnoprávných vzťahov. Nadalej teda zostáva občianske právo úplne oddelené od pracovného práva, čo je vo vyspelých štátoch kontinentálnej Európy sotva predstaviteľné.*“⁷

Zákon č. 65/1965 Zb. Zákonník práce neobsahoval ani vo svojom znení po 1989 žiadnu referenciu na Občiansky zákonník. V súčasnej dobe zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce obsahuje v § 1 ods. 4 ustanovenie o subsidiárnom použití Občianskeho zákonníka: „Ak tento zákon v prvej časti neustanovuje inak, vzťahujú sa na právne vzťahy podľa odseku 1 všeobecné ustanovenia Občianskeho zákonníka.“ Takto vymedzenou subsidiaritou, t. j. možnosťou použitia len všeobecnej časti Občianskeho zákonníka k prvej časti Zákonníka práce zákonodarcia spôsobil problém s možnosťou aplikácie niektorých ustanovení k záväzkovej časti Občianskeho zákonníka v prípadoch, kde Zákonník práce nemá vlastnú úpravu (napríklad úprava zániku záväzkov). Zároveň sa vyskytujú tiež prípady, kedy je nutné využiť ustanovenia všeobecnej časti Občianskeho zákonníka vo vzťahu k osobitnej časti Zákonníka práce, predovšetkým pokiaľ ide o posúdenie jednostranných a dvojstranných právnych úkonov, upravených v osobitnej časti Zákonníka práce. Aj za súčasného stavu subsidiárnej pôsobnosti Občianskeho zákonníka k Zákonníku práce zostávajú v praxi určité nedostatky.

Problematickou je napríklad tiež úprava relatívnej neplatnosti právnych úkonov, ktorá svojou úpravou v § 40a Občianskeho zákonníka priamo zakotvuje občianskoprávne limity tohto inštitútu, nakoľko taxatívnym spôsobom stanovuje výpočet ustanovení relatívnej neplatnosti.

3.2 Prekonaný dualizmus záväzkového práva

Dualizmus úpravy záväzkového práva je taktiež nešťastným dôsledkom rýchlosti noviel v súkromnom práve po 1989. Nový Obchodný zákonník z roku 1991 bol síce pripravovaný súbežne s novelou Občianskeho práva, čo mohlo vzbudiť nádej pre zmysluplné prepojenie oboch súkromnoprávných predpisov, avšak koordinácia prípravy oboch zákonníkov bola nevyhovujúca⁸. To sa prejavuje predovšetkým v oblasti úpravy záväzkovoprávných vzťahov, kde jednotlivé ustanovenia Obchodného zákonníka nie sú dostatočne zladené s príslušnými ustanoveniami

⁷ LAZAR, J.: Východiská a koncepčné otázky návrhu slovenského občianskeho zákonníka. IN: Justičná revue, roč. 50, č. 12/1997, s. 16-27, s. 20.

⁸ PLANK, K.: Koncepcia rekodifikácie občianskeho práva hmotného v Slovenskej republike. IN: Justičná revue, roč. 48, 4/1996, s. 1-13., s.4.

Občianskeho zákonníka. V záväzkovom práve tiež naďalej pretrvávajú prekonaný dualizmus zmluvných typov, ktorý sa však má odstrániť plánovanou novelou Občianskeho zákonníka⁹.

Zdvojená úprava záväzkového práva v Občianskom a Obchodnom zákonníku so sebou prináša značnú neprehľadnosť tejto právnej úpravy. Okrem samotných zmluvných typov je dôsledkom aj duplicita právnej úpravy inštitútov akými sú premlčanie, preklúzia, odstúpenie od zmluvy, zodpovednosť za škodu, omeškanie, vady, čo v mnohých prípadoch prináša problémy v aplikáčnej praxi¹⁰.

3.3 Ustanovenie § 47 Občianskeho zákonníka

Ustanovenia § 47¹¹ Občianskeho zákonníka boli veľkou novelou z roku 1991 s určitými modifikáciami ponechané a v aktuálnej právnej úprave znejú nasledovne: (1) Ak zákon ustanovuje, že k zmluve je potrebné rozhodnutie príslušného orgánu, je zmluva účinná týmto rozhodnutím. (2) Ak sa do troch rokov od uzavretia zmluvy nepodal návrh na rozhodnutie podľa odseku 1, platí, že účastníci od zmluvy odstúpili.

Na otázku, či je toto ustanovenie obsoletné alebo nie existuje viacero právnych názorov. Isté však je, že toto ustanovenie vzniklo v úplne iných podmienkach, kedy štátne orgány rozhodovali o obligáčnoprávných účinkoch prevodných zmlúv. Do roku 1983 bolo podľa § 47 rozhodnutie príslušného orgánu podmienkou platnosti a po novele v roku 1983 do 1991 podmienkou účinnosti určitých zmlúv. Existujú preto názory, že ustanovenie § 47 nenájde uplatnenie v „demokratickej spoločnosti“. Judikatúra tiež vyvrátila názor, že by sa rozhodnutie príslušného orgánu mohlo interpretovať ako rozhodnutie o povolení vkladu do katastra nehnuteľností,

⁹ Návrh novely Občianskeho zákonníka (Záväzkové právo). Dostupné na: <http://www.justice.gov.sk/Stranky/Ministerstvo/Aktuality-obcianskeho-zakonnika.aspx?fbclid=IwAR0vHvja9Tf1jig-pDJxBABEnUb5UDzReJ-16ZzdxbMEhaPAOa2vb2ynW0XE> [stránka navštívená dňa 31.3.2019].

¹⁰ Napríklad otázku premlčania práva na vrátenie plnenia uskutočneného podľa neplatnej zmluvy podľa Obchodného zákonníka, ktorou sa zaoberal Ústavný súd SR vo svojom náleze IV. ÚS 214/04: „Premlčanie práva na vrátenie plnenia uskutočneného podľa neplatnej zmluvy však upravuje Obchodný zákonník v § 394 ods. 2 odchyľne. Stanovuje, že premlčacia doba začína plynúť odo dňa, keď k plneniu došlo. Toto ustanovenie je vo vzťahu k ustanoveniu § 107 Občianskeho zákonníka ustanovením špeciálnym, ktoré upravuje premlčanie len jedného druhu bezdôvodného obohatenia – bezdôvodné obohatenie získané plnením z neplatnej obchodnej zmluvy. Na základe uvedeného pre stanovenie začiatku plynutia doby, v ktorej sa uplatnené právo premlčalo, treba použiť § 394 ods. 2 Obchodného zákonníka. Keďže Obchodný zákonník premlčanie práva na vydanie bezdôvodného obohatenia, získaného formou plnenia z neplatnej zmluvy upravuje, nie je možné vzhľadom na § 1 ods. 2 Obchodného zákonníka na premlčanie tohto práva ustanovenie § 107 Občianskeho zákonníka použiť. Platí to pre ustanovenie začiatku plynutia premlčacej doby, i pre určenie jej dĺžky.“

¹¹ V pôvodnom znení Občianskeho zákonníka znelo ustanovenie § 47 nasledovne: „Ak sa účastníci v predpísanej forme zhodli na obsahu zmluvy a na jej vznik je potrebné ešte rozhodnutie príslušného orgánu, sú svojimi prejavmi viazaní až do tohto rozhodnutia. Ak je rozhodnutie záporné, k zmluve nedôjde.“ Rozhodnutie štátneho orgánu bolo podmienkou platnosti zmluvy. Novela z roku 1983 zmenila toto ustanovenie nasledovne: „§ 47 (1) Ak zákon ustanovuje, že k zmluve je potrebné rozhodnutie príslušného orgánu, je zmluva účinná týmto rozhodnutím. Ak je rozhodnutie záporné, zmluva sa zrušuje. (2) Ak zákon ustanovuje, že k zmluve je potrebná jej registrácia štátnym notárstvom, je zmluva účinná registráciou. Ak je rozhodnutie záporné, zmluva sa zrušuje. (3) Ak na návrh podaný do troch rokov od uzavretia zmluvy nedošlo k rozhodnutiu príslušného orgánu alebo k registrácii, platí, že účastníci od zmluvy odstúpili.“ Z rozhodnutia štátneho orgánu spravila podmienku účinnosti zmluvy. Veľkou novelou došlo k vypusteniu druhých viet v ustanoveniach odseku 1 a 2 a krátko na to došlo k úplnému vypusteniu pôvodného ustanovenia 2, ktoré obsahovala referenciu na registráciu štátnym notárstvom.

pretože obligáčne účinky nastávajú platným prijatím návrhu na uzavretie zmluvy, a od tohto momentu je zmluva účinná.¹²

Profesor J. Švetska vyjadril presvedčenie o obsoletnosti tohto ustanovenia a v komentári k Občianskemu zákonníku z roku 2008 uvádza, že „*Za této situace je další existence § 47 jako pozůstatku Občianského zákonníku z roku 1964 a jeho původní nesprávné smluvní koncepce pouze otázkou času. Z tohto důvodu nemá ani valný praktický význam postavení a úlohu § 47 blíže komentovat.*“¹³ I. Fekete má však iný názor a vo svojom komentári uvádza aj súčasné príklady, kedy aplikácia tohto ustanovenia stále prichádza do úvahy, čo je pochopiteľne v rozpore s tvrdením o jeho obsoletnosti (napríklad prevod nehnuteľnosti vo vlastníctve štátu, pri ktorom je na účinnosť kúpnej zmluvy potrebný súhlas Ministerstva financií SR)¹⁴.

4 Superficies solo (non) cedit

Zásada superficies solo cedit má svoje korene v rímskom práve a bola stabilnou súčasťou právnej tradície na našom území. Tento princíp podľa Lubyho platil na Slovensku aj v medzivojnovoj Československej republike, keďže súčasťou nehnuteľnosti bolo všetko rastlinstvo vsadené do pôdy a všetko, čo bolo na nehnuteľnosti vystavané alebo zriadené za tým účelom, aby bolo trvale spojené s pozemkom¹⁵. Možno sa však stretnúť aj s názorom, ktorý konštatuje spornosť toho, či zásada *superficies solo cedit* bola skutočne súčasťou právneho poriadku na území Slovenska (s výnimkou nespochybniteľného obdobia v čase Bachovho absolutizmu)¹⁶ a keď tak, či sa nejednalo až o obdobie medzivojnovoj Československej republiky. Motivácia, ktoré v 50. rokoch 20. storočia viedla socialistického zákonodarcu k opusteniu zásady *superficies solo cedit*, resp. kedy boli z tejto zásady vyňaté stavby, bola zrejmá¹⁷. Došlo tým k narušeniu prirodzene spojeného vlastníctva pozemku s vlastníctvom stavby, ktorá na tomto pozemku stojí: „*Stavba už netvorí s pozemkom jednotný celok, ale je samostatnou od neho rozdielnou vecou, ktorej vlastníkom je osoba oprávnená k stavbe. A keďže ide o dve rozličné veci – o pozemok a o stavbu – nejde tu ani o nejaké delené vlastníctvo, ale ide o dvojaké vlastníctvo: o vlastníctvo pozemku ako jednej samostatnej veci a o vlastníctvo stavby ako inej samostatnej veci. Pozemok naďalej zostane vo výlučnom vlastníctve doterajšieho vlastníka a stavba bude vo výlučnom vlastníctve stavebníkovom.*“¹⁸

Je pomerne paradoxné, že Občiansky zákonník z roku 1964 v pôvodnom znení nemal ustanovenie, ktoré by explicitne ustanovovalo, že stavby nie sú súčasťou pozemku, no toto platilo ako nepísané pravidlo. Až veľká novela Občianskeho zákonníka z roku 1991 opätovne

¹² Napríklad rozhodnutie NS SR 2 Cdo 124/2003.

¹³ ŠVETSKA, J. a kol.: Občiansky zákonník I – komentár. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 385.

¹⁴ FEKETE, I.: Občiansky zákonník 1 zväzok (Všeobecná časť). Veľký komentár, 2. aktualizované a rozšírené vydanie. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 507.

¹⁵ LUBY, Š.: Slovenské všeobecné súkromné právo. I. zv. (Úvodná časť Všeobecná časť, Osobnostné práva). Bratislava: Knižnica Právnickej jednoty v Bratislave, 1941, s. 284.

¹⁶ PETR, P.: Superficies solo (non) cedit aneb nad Tatrou se blýska. In: Právni rozhledy, roč. 24, 21/2016, s. 748-752, s. 749.

¹⁷ V § 25 Občianskeho zákonníka č. 141/1950 Zb. bolo uvedené, že súčasťou pozemku je všetko, čo na ňom vzíde a že stavby nie sú súčasťou pozemku.

¹⁸ NOVOHRADSKÝ, V.: Opustenie zásady „Superficies solo cedit“ a jeho dôsledky. In: Právny obzor, roč. 34, 4/1951, s. 348.

explicitne zakotvila, že stavby nie sú súčasťou pozemku. Novela Občianskeho zákonníku z roku 2002 dokonca rozšírila toto ustanovenie aj o vodné toky a podzemné vody, ktoré v zmysle § 120 ods. 2 Občianskeho zákonníka rovnako nie sú súčasťou pozemku.

Superficiálna zásada je obvyklá vo väčšine európskych krajín a tiež v angloamerickom práve¹⁹. Súčasný občiansky zákonník v § 120 ods. 2 výslovne uvádza, že stavby nie sú súčasťou pozemku. I. Fekete poukazuje na špecifikum takejto právnej úpravy: „Ustanovenie § 120 ods. 2 OZ zakotvuje vo vzťahu k pozemku a stavby na nej postavenej opačnú zásadu, než akú pozná a uznáva celý civilizovaný svet.“²⁰

V rámci tejto časti poukážeme na niektoré problémy, ktoré absencia zásady *superficies solo cedit* spôsobuje²¹.

4.1 Príklad bytového domu

V praxi sa opakovane vyskytujú prípady žaloby, ktorou sa vlastník pozemku domáha vydania bezdôvodného obohatenia od vlastníkov bytov v rámci bytového domu. Argumenty na strane žalobcu spočívajú v tom, že užívajú pozemok bez právneho dôvodu a nárokom je spravila obvyklá výška nájomného v danej lokalite. Tieto žaloby súdy oprávnené zamietajú a nárok vlastníkov nepriznávajú. Dôvodom je, že na základe osobitného predpisu, § 23 ods. 5 zákona č. 182/1993 Z. z. o vlastníctve bytov a nebytových priestorov účinného od 1.9.1993 bolo zákonom zriadené vecné bremeno²². Ide o prípad tzv. zákonného vecného bremena, ktorých režim je totožný s režimom zmluvných vecných bremien. Súdby sa tiež museli v tomto prípade vysporiadať s otázkou, či je takéto vecné bremeno odplatné alebo bezodplatné, keďže to úprava v zákone o vlastníctve bytov a nebytových priestorov opomína. Konštantná judikatúra dospela k riešeniu, že ide o odplatné vecné bremeno, avšak náhrada za vznik vecného bremena je jednorazová a nemá opakovaný charakter. Nárok vznikol tomu, kto danú nehnuteľnosť (pozemok) vlastnil v čase nadobudnutia účinnosti zákona o vlastníctve bytov a nebytových a nebytových priestorov, t. j. dňa 1. 9. 1993, pričom tento nárok sa pochopiteľne premlčal vo všeobecnej trojročnej premlčacej lehote²³.

Súčasní vlastníci pozemkov, ktoré sú „uviaznuté“ pod budovou bytového domu sú v dôsledku tohto právneho stavu v situácii, kedy majú síce vlastnícky titul, no svoj pozemok nemôžu

¹⁹ PETR, P.: *Superficies solo (non) cedit* aneb nad Tatrou se blýska. In: Právní rozhledy, roč. 24, 21/2016, s. 748-752, s. 748.

²⁰ FEKETE, I.: *Občiansky zákonník 1 zväzok (Všeobecná časť). Veľký komentár, 2. aktualizované a rozšírené vydanie*. Bratislava: Eurokódex, 2014, s. 776.

²¹ K aplikácii *superficies solo cedit* de lege ferenda pozri tiež: ŠURKALA, J.: Zásada *superficies solo cedit* v rímskom práve a jej aplikácia de lege ferenda v slovenskom súkromnom práve. In: *Civilnoprávne inštitúty a ich historická reflexia vo svetle moderných kodifikácií*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 194-201.

²² Ustanovenie § 23 ods. 5 zákona č. 182/1993 Z. z. znie: „Ak vlastníkom domu nie je vlastníkom pozemku, vzniká k pozemku právo zodpovedajúce vecnému bremenu, ktoré sa zapisuje do katastra nehnuteľností.“

²³ Napríklad rozsudok Okresného súdu Prešov sp. zn.: 8C/383/2007 zo dňa 01.02.2011 argumentuje nasledovne: „Finančná náhrada za zriadenie vecného bremena je nepochybne majetkovým právom osoby, ktorá je povinným subjektom z vecného bremena. Predmetné vecné bremeno vzniká „in rem“ a vzťahuje sa na každého vlastníka zaťaženého pozemku bez ohľadu na spôsob zmeny vlastníctva. Nemožno teda jeho vznik posudzovať samostatne u každého nového vlastníka zaťaženého pozemku. Táto finančná náhrada za vznik vecného bremena je nepochybne jednorazová a nemá charakter opakovaného plnenia. Tento nárok je teda len jeden a má ho len ten vlastník zaťaženého pozemku, ktorý túto nehnuteľnosť vlastnil v čase vzniku vecného bremena, v danom prípade v čase účinnosti zákona č. 182/1993 Z. z., teda dňa 01.09.1993.“

užívať, nakoľko na ňom stojí budova, nemajú žiadny finančný nárok voči vlastníkom bytov a dispozícia s takýmto pozemkom je len ťažko predstaviteľná. Na druhej strane ich vlastníctvo takejto nehnuteľnosti samozrejme viaže k povinnosti platiť príslušnú daň. Paradoxom tiež je, že v niektorých prípadoch môže byť hodnota daného pozemku dokonca vyššia ako hodnota bytového domu.

Ustanovenie § 23 ods. 5 zákona č. 182/1993 Z. z. o vlastníctve bytov a nebytových priestorov napadol na Ústavnom súde Okresný súd Pezinok, ktorý v ústavnej sťažnosti uvádzal, že: „Aplikáciou ust. § 23 ods. 5 zákona o vlastníctve bytov sa hrubo potiera zmysel vlastníckeho práva vlastníka pozemku, ktorým je právo vlastníka pozemku pozemok užívať, požívať z neho plody, ako aj s pozemkom disponovať. Takýto hrubý zásah do vlastníckeho práva vlastníkovi pozemku v prvom rade bráni alebo až znemožňuje pozemok ďalej užívať a brať z neho plody a v druhom rade znemožňuje aj disponovať s pozemkom tak, aby to nebolo za zjavne znevýhodnených finančných podmienok. Takýto hrubý zásah do vlastníckeho práva je z pohľadu vlastníka pozemku ešte horší ako vyvlastnenie, pretože vlastníka pozemku za pozemok aj naďalej platí daň z pozemkov a pritom z pozemku vôbec nemá alebo má len veľmi obmedzené úžitky.“²⁴ Táto ústavná sťažnosť však bola Ústavným súdom odmietnutá, nakoľko bola podaná neoprávnenou osobou²⁵.

4.2 Príklad rodinného domu

Iná situácia nastáva v prípade, ak na cudzom pozemku stojí rodinný dom. Samozrejme ustanovenia o zákonom vecnom bremene, na ktoré sme odkazovali v prechádzajúcom prípade tu využiť nemožno. V prípade stavby na cudzom pozemku bez súhlasu vlastníka pozemku hovoríme o tzv. neoprávnenej stavbe. Vlastník pozemku ani v tomto prípade neuspíše so žalobou na vydanie bezdôvodného obohatenia. Súdy takého žaloby zamietajú s odôvodnením, že právne riešenie takejto situácie upravuje ustanovenie § 135c Občianskeho zákonníka. Vlastník pozemku môže žiadať odstránenie stavby na náklady stavebníka, no v prípade ak by takéto odstránenie nebolo účelné, môže súd stavbu prikázať do vlastníctva vlastníka pozemku, ak s tým súhlasí. Súd môže tiež usporiadať pomery tak, že zriadi za náhradu vecné bremeno. Súd²⁶ v jednom z takýchto prípadov poukázal aj na skutočnosť, že žaloba na vydanie bezdôvodného obohatenia by v tomto prípade neriešila protiprávny stav. V prípade vyhovenia žalobe by takéto rozhodnutie súdu nebolo konečné ale plynutím času by vyvolalo potrebu nových a nových žalôb. Takýto výkon práva žalobcu považoval súd za rozporný s dobrými mravmi.

5 Záver

Je zjavné, že transformácia občianskeho práva po roku 1989 je dodnes neukončeným procesom. Novela z roku 1991 priniesla nevyhnutné zmeny, ktoré umožnili využitie Občianskeho

²⁴ Pozri bližšie: <https://www.ustavnysud.sk/documents/10182/8016873/022b89e8-1562-4efe-9ff4-f2df7f60549e> [stránka navštívená dňa 31.3.2019].

²⁵ Nález Ústavného súdu SR zo 7. 12. 2016, sp. zn. PL. ÚS 15/2016.

²⁶ Rozhodnutie Okresného súdu Trnava č.k. 17C 156/2011 zo dňa 31. júla 2014, ktoré bolo potvrdené rozsudkom Krajského súdu v Trnave sp. zn. 24 Co/616/2014 zo dňa 9.9.2015.

zákonníka v nových spoločenských podmienkach trhovej ekonomiky. Isté nedostatky, ktoré sú dôsledkom rýchlosti uvedenej novely a tiež tým, že sa všeobecne očakávala rekodifikácia občianskeho práva, však pretrvávajú dodnes. Preto je pochopiteľne stále aktuálna zásadná premena Občianskeho zákonníka. V súčasnej dobe je v podobe legislatívneho návrhu pripravená novela Občianskeho zákonníka, ktorá má definitívne odstrániť dualizmus záväzkového práva. Táto novela sa však bude týkať výlučne záväzkovej časti Občianskeho zákonníka a Obchodného zákonníka a súvisiacich ustanovení všeobecnej časti Občianskeho zákonníka.

Spomínanou pripravovanou novelou teda ostane nedotknutá úprava vecných práv. Zavedenie *superficies solo cedit* do právneho poriadku je preto naďalej výzvou do budúcnosti. Otáznym však podľa nášho názoru ostáva, či by znovuzavedenie zásady *superficies solo cedit* skutočne prispelo k vyriešeniu problémov, ktoré sme v príspevku načrtli. Ak by náš zákonodarca prijal rovnaký model aký bol využitý v českej právnej úprave v rámci zákona č. 89/2012 Sb. Občiansky zákoník (nový), tak by rovnako ako v Čechách bránil iba vzniku nových prípadov, kedy by bol vlastníkom pozemku odlišný od vlastníka stavby. Už existujúce oddelené vlastníctvo stavby a pozemku český prístup „stmeliť“ nevie. Vytvoril však zákonné predkupné právo pre vlastníka pozemku k stavbe a rovnako zákonné predkupné právo vlastníka stavby k pozemku.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. FEKETE, I.: Občiansky zákoník 1 zväzok (Všeobecná časť). Veľký komentár, 2. aktualizované a rozšírené vydanie. Bratislava: Eurokódex, 2014, ISBN 978-80-8155-040-9.
2. LAZAR, J.: Východiská a koncepčné otázky návrhu slovenského občianskeho zákonníka. IN: Justičná revue, roč. 50, č. 12/1997, s. 16-27.
3. LUBY, Š.: Slovenské všeobecné súkromné právo. I. zv. (Úvodná časť Všeobecná časť, Osobnostné práva). Bratislava: Knižnica Právnickej jednoty v Bratislave, 1941.
4. NOVOHRADSKÝ, V.: Opustenie zásady „Superficies solo cedit“ a jeho dôsledky. In: Právny obzor, roč. 34, 4/1951, s. 346-351.
5. PETR, P.: Superficies solo (non) cedit aneb nad Tatrou se blýska. In: Právní rozhledy, roč. 24, 21/2016, s. 748-752.
6. PLANK, K.: Konceptia rekodifikácie občianskeho práva hmotného v Slovenskej republike. IN: Justičná revue, roč. 48, 4/1996, s. 1-13.
7. ŠURKALA, J.: Zásada superficies solo cedit v rímskom práve a jej aplikácia de lege ferenda v slovenskom súkromnom práve. In: Civilnoprávne inštitúty a ich historická reflexia vo svetle moderných kodifikácií. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 194-201, ISBN 978-80-557-1162-1.
8. ŠVETSKA, J. a kol.: Občiansky zákoník I – komentár. Praha: C. H. Beck, 2008, 2296 s., ISBN 8074000041.

Ďalšie zdroje:

1. Dôvodová správa k navrhovanej novele Občianskeho zákonníka. Dostupné na: <http://www.justice.gov.sk/Stranky/Ministerstvo/Aktuality-obcianskeho-zakonnika.aspx?fbclid=IwAR-0vHvja9Tf1jgg-pDJxBABEnUb5UDzReJ16ZzdxBMEhaPAOa2vb2ynW0XE> [stránka navštívená dňa 31.3.2019]

2. Dôvodová správa k návrhu zákona č. 509/1991 Zb., vládny návrh zákona, ktorým sa mení, dopĺňa a upravuje zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník (číslo 685).
3. Návrh novely Občianskeho zákonníka (Záväzkové právo). Dostupné na: <http://www.justice.gov.sk/Stranky/Ministerstvo/Aktuality-obcianskeho-zakonnika.aspx?fbclid=IwAR0vHvja9Tf1jjg-pDJxBAbEnUb5UDzReJ16ZzdxbMEhaPAOa2vb2ynW0XE> [stránka navštívená dňa 31.3.2019]
4. Nález Ústavného súdu SR zo 7.12. 2016, sp. zn. PL. ÚS 15/2016
5. Nález Ústavného súdu SR zo 13.12. 2005, sp. zn. IV. ÚS 214/04
6. Rozsudok Okresného súdu Prešov sp. zn.: 8C/383/2007 zo dňa 01.02.2011
7. Rozhodnutie Okresného súdu Trnava č.k. 17C 156/2011 zo dňa 31. júla 2014

Kontaktné údaje:

JUDr. Zuzana Illyová, PhD.

zuzana.illyova@flaw.uniba.sk

Univerzity Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Šafárikovo nám. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

ROK 1989 NA PRÁVNICKEJ FAKULTE UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE¹

Andrea Kluknavská

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta

Abstrakt: V centre pozornosti autorky stojí prelomový rok 1989 a vysporiadanie sa Právnickej fakulty Univerzity Komenského s totalitným režimom prostredníctvom rehabilitácií a nápravy krívď vo vzťahu k učiteľom fakulty a študentom fakulty.

Kľúčové slová: Nežná revolúcia, rehabilitácie, akademická obec

Abstract: The focus of the author is the breakthrough year of 1989 and the settlement of the Faculty of Law of Comenius University with a totalitarian regime through rehabilitation and rectification of wrongs in relation to faculty teachers and faculty students.

Key words: Velvet Revolution, Rehabilitation, Academic Community

1 Úvod

„Právnická fakulta otvára formálne svoje brány, aby umožnila cupide legum iuventuten, mládeži dychtiacej po právnickom vzdelaní, právnickú kvalifikáciu, takú potrebnú pre výkon právnického povolania.“²

V nadväznosti na tému konferencie „Rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva“ sa akosi nenásilne načrtá možnosť venovať sa situácii na pôde Právnickej fakulty Univerzity Komenského v súvislosti s pádom totalitného režimu v novembri 1989.

Komunistická strana sa dostala k moci po februárovom prevrate v roku 1948. Nielen odporcovia režimu, občania inak zmýšľajúci, ale celá verejnosť žila v neustálom strachu pred nastoleným totalitným režimom. Odporcom režimu hrozilo prenasledovanie, prepustenie z práce, vyhodenie zo školy či väzenie. Boli porušované občianske práva, sloboda tlače, sloboda prejavu a bola zavedená cenzúra. Nádej na zmenu priniesla československá jar v roku 1968, avšak nádeje na zmenu zomreli s príchodom vojsk Varšavskej zmluvy a nastolením prísnej normalizácie. Čoraz častejšie sa objavujú protesty jednotlivcov, ale aj skupín, ako napríklad Charta 77.

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 „Marxizmus stále živý? K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení.“

² Slávnostný prejav dekana Právnickej fakulty UK, prof. JUDR. Petra Blahu, CSc., v aule UK, 2.10.1995. Citované podľa BEŇA, J.: Rok 1989 a samosprávna fakulta (1989 – 1996). In Právníci na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 -1996). Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1996, s. 148.

Zmeny prichádzajú s nástupom Michaila Gorbačova do čela ZSSR a so zavedením perestrojky a glasnosti. Nespokojnosť nakoniec prerástla do organizovaných manifestácií. Dňa 25. marca 1988 sa uskutočnila Sviečková manifestácia v Bratislave, ktorú však Štb brutálne rozohrnala³, a neudržateľná situácia vyvrcholila udalosťami od 16. novembra do 29. decembra 1989, ktoré označujeme ako „Nežná revolúcia“, kedy v Česko-Slovensku došlo k odstráneniu vlády komunistov nenásilnou cestou.

Vtedajšiu česko-slovenskú spoločnosť však čakala ďalšia ťažká úloha, a to morálne vysporiadanie sa s komunistickým totalitným režimom nastoleným po Februári 1948. Vysporiadať sa s komunistickým režimom musela nielen celá spoločnosť, ale aj Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave (ďalej len právnická fakulta). A práve týmto skutočnostiam sa bude venovať v ďalšej časti príspevku.⁴

2 Vysporiadanie sa s komunistickým režimom na pôde Právnickej Fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Zmeny po Novembri 1989 sa dotkli aj akademickej pôdy právnickej fakulty. Svoju činnosť na akademickej pôde ukončila ZO KSS, ako aj organizácia SZM. Zároveň došlo k zrušeniu Ústavu marxizmu-leninizmu a k zrušeniu všetkých predmetov marxizmu-leninizmu. Následne sa začala príprava nového učebného programu, došlo k predĺženiu štúdia na 10 semestrov.⁵

Avšak k významným porevolučným činnostiam fakulty patrili rehabilitácie a nápravy krívd vo vzťahu k študentom a učiteľom fakulty. K 04.01.1990 bolo rehabilitovaných 40 pracovníkov a študentov.⁶

2.1 Študijné rehabilitácie študentov právnickej fakulty

Zákon č. 87/1991 Zb. z 21. februára 1991 o mimosúdnych rehabilitáciách v § 18 ods. 2 ustanovoval: „Zrušujú sa rozhodnutia, ktorými sa žiaci a študenti vylúčení zo štúdia na školách poskytujúcich stredné a vyššie vzdelanie a na vysokých školách, pokiaľ sa tak stalo v dôsledku politickej perzekúcie alebo postupu porušujúceho všeobecne uznávané ľudské práva a slobody. Študijné rehabilitácie sa prejavujú pokynom príslušným príslušného rezortného ministerstva“⁷.

³ Pozri bližšie JAŠEK, P. – NEUPAUER, F. – PODOLEC, O. – JAKUBČIN, P. (zost.): Sviečková manifestácia I. Štúdie, Spomienky a Svedectvá. Bratislava: UPN, 2015.

⁴ V predkladanom príspevku vychádzame z dokumentov Archívu Právnickej fakulty Univerzity Komenského.

⁵ BEŇA, J.: Rok 1989 a samosprávna fakulta (1989 – 1996). In Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 -1996). Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1996, s. 139.

⁶ Súhrnná správa Rehabilitačnej komisie Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

⁷ Zákon č. 87/1990 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách.

Na základe uvedeného ustanovenia a pokynom ministra školstva, mládeže a športu SR k študijným rehabilitáciám žiakov a študentov, ktorí boli vylúčení zo štúdia v období vymedzenom zákonom, t. j. od 25. 02. 1948 do 01. 01. 1990, z politickej perzekúcie a z postupu porušujúceho ľudské práva a slobody bol stanovený postup pri rehabilitáciách študentov.⁸ Dekan fakulty na vysokých školách mal povinnosť vysloviť rehabilitovanému študentovi písomné ospravedlnenie a mal povinnosť takémuto študentovi zároveň zaslať dekrét, v ktorom bude vylúčenie so štúdia vyhlásené od začiatku za neplatné. Takýto dekrét mal taktiež dekan aj podpísať.

Pokyn ministra zároveň upravoval aj postup, ak šlo o študenta vylúčeného zo štúdia, ktorý z rôznych dôvodov nemôže ukončiť. Po súhlase akademického senátu fakulty bolo možné udeliť takémuto občanovi čestný akademický titul. Udelenie tohto titulu sa stalo aktom rehabilitácie, avšak nie priznaním vysokoškolského vzdelania ako kvalifikačného predpokladu na vykonávanie určitého povolania. Študenti, vylúčení zo štúdia na vysokých školách, ktorí úspešne vykonali prvú štátnu skúšku, alebo boli v poslednom ročníku štúdia mali preukázať odbornú spôsobilosť vykonaním štátnej skúšky formou rozpravy na odbornú tému pred trojčlennou komisiou.

Študentom, ktorí boli rehabilitovaní podľa predmetného pokynu ministra sa mali priznať tituly podľa zákona o vysokých školách a mal im byť vydaný diplom. Rehabilitovaným študentom boli počas slávnostnej promócie, ktorá sa uskutočnila dňa 07.02.1992, odovzdané diplomy za prítomnosti akademických zástupcov. Čestný titul „doktor práv - JUDr.“ bol udelený 23 rehabilitovaným študentom a 2 rehabilitovaným študentom bol udelený čestný titul „magister“.

Štúdijné rehabilitácie študentov právnických fakúlt mali napraviť krivdy a dokonca právnická fakulta bola povinná „vydať osvedčenie o tom, že vylúčenie zo štúdia bolo dôsledkom politickej perzekúcie“⁹, avšak rehabilitácia nezakladala nárok na náhradu škody ani na iné finančné odškodnenie.

Zo zápisníc rehabilitačnej komisie PF UK je zrejmé, že komisia preskúmala aj žiadosti študentov a po preskúmaní žiadostí predložila AS fakulty na prerokovanie 6 návrhov na udelenie čestného akademického titulu dr.h.c.,¹⁰ v ďalších prípadoch vyjadril plnú morálnu satisfakciu a konania preverovacej komisie z roku 1950 ako aj tvrdý postup pohovorovej komisie z roku 1951 odsúdila, taktiež komisia v ďalších prípadoch vyjadrila morálnu satisfakciu za ujmu, ktorá bola spôsobená rehabilitovaným vylúčením zo štúdia, v ďalších prípadoch odporučila vykonanie chýbajúcich skúšok.

⁸ Pokyn ministra školstva, mládeže a športu SR k študijným rehabilitáciám žiakov a študentov zo dňa 9. júla 1991, číslo 6 O43/1991-24. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny. Predmetný pokyn bol doplnený usmernením Ministerstva školstva, mládeže a telesnej výchovy SR pod názvom „Zjednotenie postupu vysokých škôl a fakúlt pri preskúmaní žiadostí občanov v študijných veciach a ich rehabilitácie“ zo dňa 26.07.1990. Toto usmernenie bolo oproti pôvodnému doplnené o požiadavky kladené na skutočnosti pre poukazovanie žiadostí o rehabilitáciu a preukazovanie odbornej spôsobilosti. Pozri bližšie Zjednotenie postupu vysokých škôl a fakúlt pri preskúmaní žiadostí občanov v študijných veciach a ich rehabilitácie – usmernenie zo dňa 26. júla 1991, číslo 5 092/1991-11. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

⁹ Pokyn ministra školstva, mládeže a športu SR k študijným rehabilitáciám žiakov a študentov zo dňa 9. júla 1991, číslo 6 O43/1991-24. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

¹⁰ Súhrnná správa Rehabilitačnej komisie Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

2.2 Rehabilitácie učiteľov právnickej fakulty

Pri Ministerstve školstva, mládeže a telesnej výchovy Slovenskej republiky pôsobila po Nežnej revolúcii Komisia expertov pre rehabilitácie¹¹, ktorej hlavnou úlohou ako poradného orgánu ministra bolo vypracovanie Zásad a pokynov pre rehabilitácie učiteľov a ostatných pracovníkov rezortu školstva, ktoré sa mali následne stať metodickým materiálom pre činnosť rehabilitačných komisií v celom rezorte školstva. Cieľom tejto komisie mala byť náprava „*chýb minulosti – hlavne bezvýhradné a okamžité navrátenie občianskej a profesionálnej cti všetkým postihnutým pracovníkom a in memoriam aj príbuzným dnes už nežijúcich bývalých pracovníkov škôl a školských zariadení*“¹².

Na základe vypracovaných Zásad a pokynov pre rehabilitácie bola založená rehabilitačná komisia o. i. aj na Právnickej fakulte.

Zo zápisnice rehabilitačnej komisie právnickej fakulty z rokovania zo dňa 3.- 5.4. 1990¹³ sa dozvedáme, že komisia preskúmala žiadosti o rehabilitáciu a dospela k názoru, že doc. Ing. Oskarovi Novotnému, CSc., ktorý pracoval na katedre hospodárskeho práva, a ktorý musel fakultu opustiť, pretože bol vylúčený z KSČ, má byť umožnené opätovné pôsobenie na právnickej fakulte. JUDr. Gertrúda Železková, CSc., ktorá bola vylúčená z KSČ po štátno-straníckych previerkach v roku 1970 pre jej hodnotenie vstupu vojsk Varšavskej zmluvy, ktoré označila ako hrubé porušenie suverenity ČSSR, následne mala zakázané publikovať a došlo k zastaveniu jej kvalifikačného postupu, malo byť na návrh komisie urýchlene zabezpečené konanie o návrhu na jej docentúru, následne nadobudla habilitačnou prácou vedecko-pedagogický titul docentka dejín štátu a práva. Doc. JUDr. Gabriela Nikšová, CSc., ktorá z dôvodu zrušenia členstva v KSČ mala pozastavený kvalifikačný rast sa inaugurovala a nadobudla vedecko-pedagogický titul profesorka trestného práva. Podobný osud postihol aj doc. JUDr. Mariana Poslucha, CSc., ktorý z dôvodu zrušenia členstva v KSČ mal pozastavený kvalifikačný rast, taktiež sa inauguroval a nadobudol vedecko-pedagogický titul profesor, zároveň sa stal vedúcim Katedry štátneho práva ako aj predsedom štátnicovej a rigorózneho komisie. U prof. JUDr. Karola Planka, CSc., ktorý bol vylúčený z KSČ, musel sa vzdať viacerých funkcií, komisia konštatovala, že sa „*u menovaného začalo konanie na získanie vedeckej hodnosti DrSc. a uskutočnilo sa jeho menovanie za predsedu komisie pre štátne a rigorózne skúšky. Súčasne komisia navrhuje dekanovi odporučiť jeho menovanie za člena komisie pre obhajoby doktorských dizertačných prác (DrSc.)*“¹⁴. Doc. Oľga Planková, CSc. bola v rámci „konsolidácie“ odvolaná z funkcie prodekanke právnickej fakulty a taktiež jej bol zastavený pedagogicko-vedecký postup. Komisia odporučila dekanovi začať konanie o jej vymenovaní za profesorku. Doc. Oľga Planková, CSc. dosiahla po inauguračnej prednáške vedecko-pedagogickú hodnosť

¹¹ Činnosť Komisie expertov pre rehabilitáciu pri MŠM SR bola ukončená dňom 31. 05. 1991 v súvislosti s prijatím právnych predpisov, ktoré upravovali rehabilitačné konania ako napr. zákon č. 119/1990 Zb. o súdnej rehabilitácii, zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách.

¹² Oznámenie o ukončení činnosti Komisie expertov pre rehabilitáciu pri MŠM SR zo dňa 24.05.1991, číslo: 4566/1991-30-ÚP. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

¹³ Zápisnica z rokovania rehabilitačnej komisie PF UK uskutočneného v dňoch 3. – 5. 4. 1990. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

¹⁴ Tamže.

profesorka občianskeho práva.¹⁵ Aj JUDr. Vladimír Kolesár, bol síce podľa konštatovania komisie „nestraník“, ale v dôsledku „konsolidácie“ musel odísť z fakulty, nepožadoval návrat na fakultu, ale pripustenie k obhajobe kandidátskej dizertačnej práce, čomu komisia vyhovela. Prof. JUDr. Eugen Husár, CSc. nebol v roku 1975 pripustený k obhajobe doktorskej práce, nesmel zastávať funkciu predsedu komisie pre štátne záverečné skúšky a predsedu rigorózneho komisie. Komisia v jeho prípade odporučila začatie konania o získanie vedeckej hodnosti doktor vied a konštatovala, že bol opätovne ustanovený za predsedu štátnicovej a rigorózneho komisie, rovnako komisia odporučila jeho menovanie do Vedeckej rady Právnickej fakulty UK. JUDr. Ivan Marček získal v roku 1970 úspešnou obhajobou kandidátskej dizertačnej práce titul „CSc.“, avšak k dňu zasadnutia komisie mu nebol vydaný diplom. Tu komisia odporučila bezodkladné vydanie diplomu. Vo veci žiadosti JUDr. Petra Ondruška, ktorý pôsobil ako asistent a odborný asistent v rokoch 1973 -1983 na Právnickej fakulte, komisia konštatovala, že „z predloženého materiálu nevyplýva priama súvislosť odchodu JUDr. Ondruška s nemožnosťou obhajoby kandidátskej práce“¹⁶. JUDr. Ondruška vo svojej žiadosti uvádzal, že vtedajší rektor UK zabránil obhajobe jeho kandidátskej dizertačnej práce s poukazom na „niektoré kádrové zábrany“. Komisia odporučila osobný rozhovor. Vo veci doc. JUDr. Michal Gašpar, CSc. komisia odporučila ukončiť konanie o vymenovanie za profesora, ktoré začalo roku 1968 a súčasne zobrala na vedomie informáciu o príprave obhajoby jeho doktorskej dizertačnej práce. Na komisiu sa obrátil aj JUDr. Michal Lakatoš, CSc., ktorý v roku 1969 požiadal právnickú fakultu o udelenie pedagogickej hodnosti docenta, predložil habilitačnú prácu publikovanú pod názvom „Úvahy o hodnotách demokracie“, ktorú právnická fakulta prijala, avšak rozhodnutie o udelení docentúry mu nikdy nebolo doručené. V tomto prípade komisia nemala k dispozícii všetky potrebné doklady na overenie tvrdenia žiadateľa, a preto sa zaviazala urobiť potrebné kroky k prevereniu týchto neúplných údajov.

Na základe podnetov príbuzných komisia navrhla zvážiť rehabilitáciu /väčšinou in memoriam/ bývalým učiteľom právnickej fakulty, a to prof. Václavovi Budilovi, prof. Imrichovi Karvašovi, prof. Jozefovi Raticovi a doc. Alexandrovi Hrnčárovi.

3 Život akademickej obce a zmeny po roku 1989

Po páde komunizmu život akademickej obce nezaspal a je spojený z mnohými zmenami, ktoré zasiahli právnickú fakultu. Asi za najdôležitejšie možno považovať prijatie zákona č. 172/1990 o vysokých školách, ktorý nadobudol dňa 01. 07.1990. Tento zákon vyhlásil verejné vysoké školy za samosprávne. Obsahom samosprávneho statusu bolo právo vysokej školy, orgánov jej akademickej obce rozhodovať o organizácii a činnosti vysokej školy.

¹⁵ Doc. Olga Planková, CSc. zároveň požiadala o verejné zastúpenie v otázke autorstva celoštátnej vysokoškolskej učebnice rodinného práva, vydané pod menom rektora Karlovej univerzity Z. Česku, ktorý sa na jej vypracovaní vôbec nezúčastnil. Komisia odporúčala doc. Olge Plankovej, CSc. predložiť vec na prejednanie vedeniu Karlovej univerzity a Vedeckej rade Právnickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Zápisnica z rokovania rehabilitačnej komisie PF UK uskutočneného v dňoch 3. - 5. 4. 1990. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

¹⁶ Tamže.

Akademická obec Právnickej fakulty UK si tak na základe tohto zákona zvolila akademické orgány – Akademický senát, ktorý zvolil dekana fakulty, ktorým sa stal v šk. roku 1990/1991 doc. JUDr. Jozef Moravčík, CSc., v šk. roku 1991/1992 prof. JUDr. Peter Blaho, CSc.,

Súčasťou Štatútu Právnickej fakulty UK, ktorý prijal Akademický senát Právnickej fakulty UK, bol aj Študijný a Skúšobný poriadok a od septembra 1990 s pokračovaním v roku 1991 sa pristúpilo k realizácii reformy právnického štúdia, na úrovni obnovujúcej najlepšie tradície a skúsenosti s predchádzajúceho vývoja fakulty, do študijných programov sa vrátili klasické disciplíny, ako obchodné právo či cirkevné právo, ako aj nové odborné predmety ako právna informatika, svetové právne systémy, základy financií a ďalšie.¹⁷

Zmenilo sa aj postavenie študentov fakulty. Študentmi fakulty sa stávali tí uchádzači o štúdium, ktorí úspešne zvládli prijímacie pohovory. Podľa Beňu došlo taktiež k zvýšeniu úrovne vedomostí študentov, ktorí si v dôsledku uskutočnenej reformy boli nútení uvedomiť nevyhnutnosť adekvátnej miery práce na zvládnutie stanovených študijných nárokov,¹⁸ čím je možné vo všeobecnosti súhlasiť.

4 Záver

Po páde totalitného režimu si spoločnosť vybrala cestu rehabilitácií ako cestu nápravy škôd, ktoré spôsobil komunistický režim vlastným občanom. Režim sa nespravodlivo zachoval voči celej spoločnosti, a teda aj voči mnohým študentom a učiteľom rôznych vysokých škôl a fakúlt, nielen právnickej a zanechal po sebe zničené životy, pošliapanú občiansku a profesnú česť, a práve prostredníctvom rehabilitácií malo dôjsť k satisfakcii všetkých, ktorým bola spôsobená ujma a zároveň malo dôjsť k navráteniu občianskej a profesionálnej cti všetkým postihnutým pracovníkom a študentom. A na tomto mieste môžeme len veriť, že rehabilitačná komisia, ktorá pôsobila po Nežnej revolúcii na pôde právnickej fakulty splnila svoju úlohu a rehabilitovala všetkých študentov a učiteľov, ktorí boli politicky perzekvovaní alebo boli porušené ich ľudské práva a slobody.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BEŇA, J.: Rok 1989 a samosprávna fakulta (1989 – 1996). In Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 -1996). Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1996.
2. JAŠEK, P. – NEUPAUER, F. – PODOLEC, O. – JAKUBČIN, P. (zost.): Sviečková manifestácia I. Štúdie, Spomienky a svedectvá. Bratislava: UPN, 2015.
3. Zákon č. 87/1990 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách.

¹⁷ BEŇA, J.: Rok 1989 a samosprávna fakulta (1989 – 1996). In Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 -1996). Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 1996, s. 141.

¹⁸ Tamže, s. 147.

Archívne dokumenty:

1. Pokyn ministra školstva, mládeže a športu SR k študijným rehabilitáciám žiakov a študentov zo dňa 9. Júla 1991, číslo 6 O43/1991-24. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny
2. Zjednotenie postupu vysokých škôl a fakúlt pri preskúvaní žiadostí občanov v študijných veciach a ich rehabilitácie – usmernenie zo dňa 26. Júla 1991, číslo 5 092/1991-11. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.
3. Oznámenie o ukončení činnosti Komisie expertov pre rehabilitáciu pri MŠMŠ SR zo dňa 24.05.1991, číslo: 4566/1991-30-ÚP. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.
4. Zápisnica z rokovania rehabilitačnej komisie PF UK uskutočneného v dňoch 3. – 5. 4. 1990. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.
5. Zápisnica z rokovania rehabilitačnej komisie PF UK uskutočneného v dňoch 22. 05. 1990. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.
6. Zápisnica z rokovania rehabilitačnej komisie PF UK uskutočneného v dňoch 23.10.1990. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.
7. Súhrnná správa Rehabilitačnej komisie Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Archív Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Spis Rehabilitačné konanie – pokyny.

Kontaktné údaje:

Mgr. Mgr. Andrea Kluknavská, PhD., LL.M.

kluknavska.andrea@umb.sk

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta

Katedra ústavného práva a teórie práva

Komenského 20

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

„KOMUNISTICKÝ REŽIM BOL ODSÚDENIAHODNÝ“. POKUS O VYROVNANIE SA S KOMUNIZMOM A KOMUNISTICKÝM REŽIMOM PO ROKU 1989

Miroslav Lysý

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt: Príspevok sa venuje vyrovnávaniu s bývalým režimom prostredníctvom právnych predpisov (napr. č. 125/1996) a pokúša sa tieto právne predpisy a význam termínu komunizmus, používaný v prameňoch práva po roku 1960, interpretovať. Význam tohto termínu sa významne zmenil po roku 1989, keď sa vytvára jeho koncept ako formy štátneho režimu a často býva porovnávaný s fašistickou (nacistickou) totalitou.

Kľúčové slová: komunizmus, socializmus, totalitný režim, demokracia

Abstract: Paper is contributed to relation to former regime through Acts of law (e.g. No. 125/1996) and tries to interpret these Acts and the meaning of the term communism, used in Czechoslovak legal order after the Constitution of 1960. The meaning of this term had been changed significantly after 1989, as it is conceptualized as a form of state regime and its often compared with the (fasist) nazist totality.

Key words: communism, socialism, totalitarian regime, democracy

1 Úvod

Rok 1989 bol nielen rokom zmeny z totalitného režimu na demokratický, znamenal aj začiatok konca východného (sovietskeho) bloku, znamenal prechod od reálne-socialistickej ekonomiky ku kapitalizmu, znamenal rozmach politických a osobných práv a na strane druhej eróziu práv sociálnych. Z hľadiska politického systému sa nepochybne zlepšil (aspoň dočasne) vzťah medzi reprezentovaným (ľudom, resp. občanmi ako zdrojmi moci v štáte)¹ a reprezentujúcimi (poslancami parlamentov), ktorých mandáty boli závislejšie od vôle voličov, na rozdiel od volieb spreď roka 1989, ktoré boli v podstate politickým divadlom a nikto ich nemohol brať ako voľby.

Politický systém krajín východného bloku, ktorých predstavitelia samých seba vnímali ako tvorcov najdokonalejšieho spoločenského zriadenia, prinášajúceho pre svojich občanov (pre „pracujúci ľud“) blahobyt, sa musel uzavrieť do seba a obohnať ostnatým drôtom, aby sa tento pracujúci ľud neodobral preč. Represívny komunistický režim však nevznikol vo vzduchoprázde a jeho represia nebola (alebo aspoň nemala byť) samoučelná. Bol to zápas o nové poňatie spravodlivosti, ktorého korene môžeme badať najmä v 19. storočí, kedy sa vytvárala

¹ Ako je známe, tak socialistická ústava odvodzovala štátnu moc od pracujúceho ľudu, ako sa môžeme dočítať v jej čl. 2. Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky. Pojem ľud už súčasná ústava z roku 1992 nepoužíva.

živná pôda pre komunistické hnutie. Bez zápasu o sociálnu spravodlivosť by komunistické hnutie nemohlo získať svoje zázemie. Na tieto korene hnutia nemožno zabúdať, inak, ak už sa nedopustíme opakovania dejín (dejiny sa v zásade neopakujú), tak prinajmenšom sme schopní vytvoriť tie spoločenské podmienky, ktoré sen o spravodlivom svete zavřšili cestou do gulagu.

Zrejme zostane večným predmetom sporov, či tento sen o komunizme vznikol na základe triednej závisťi, materializovanej historickej skúsenosti s modernizáciou a industrializáciou Európy 19. storočia, alebo bol jednoduchou a prirodzenou súčasťou totalít 20. storočia, akýchsi neskorých tyraní, ktoré sa od svojich predchodcov líšili modernými donucovacími prostriedkami a masovými perzekúciami. Samotná idea komunizmu však svojou podstatou bola ideálnym obrazom, stavom nevykorisťovania, konceptom filozofického zániku dejín. Naším cieľom nebude sledovať túto ideu z hľadiska analýzy vedeckej (alebo v bývalom režime často kvázivedeckej) literatúry, ale skôr z hľadiska hodnotenia komunizmu v práve.

Ak nič iné, tak právo po roku 1948 nanovo definovalo seba samého voluntaristicky a k svojim funkciám pribralo zámer pretvorenia hospodárskeho systému spoločnosti jednak z pohľadu riadenia hospodárskych (ekonomických) vzťahov, ako aj z pohľadu vlastníckych vzťahov (výrobných prostriedkov). Fázu budovania socialistických vzťahov zavřšil režim v roku 1960 známym vyhlásením „Socializmus v našej krajine zvíťazil!“, ktoré vytesal do svojej ústavy.

2 Komunizmus ako pojem v práve pred rokom 1989

Práve nová socialistická ústava sa stala vlastne katalyzátorom výrazu komunizmus v československom práve. Právnych predpisov, ktoré výraz komunizmus začali po roku 1960 používať, bolo, ako si ukážeme, relatívne dosť a Ústava z roku 1960 im poskytla potrebný rámec:

„Dovřšujúc socialistickú výstavbu, prechádzame k budovaniu vyspelej socialistickej spoločnosti a zhromažďujeme sily na prechod ku komunizmu.“ (...) „Všetko naše usilovanie smeruje teraz k tomu, aby sme vytvárali materiálne a duchovné predpoklady na prechod našej spoločnosti ku komunizmu.“ (...) „V ďalšom vývoji, keď sa práca stane prvou životnou potrebou, chceme dosiahnuť taký rozmach výrobných síl a také rozmnoženie bohatstva spoločnosti, aby bolo možné vyhovieť všetkým rastúcim potrebám spoločnosti i všestranného rozvoja každého jej člena. Potom bude možné prejsť k uskutočňovaniu najvyššej zásady rozdeľovania – zásady komunizmu:

Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb!“²

Tento známy text, prekypujúci optimizmom začiatku 60. rokov o skorom dosiahnutí komunistickej spoločnosti, sa objavil a prejavil aj v mnohých iných predpisoch, a to spravidla tiež v preambulách týchto zákonov, alebo v úvodných paragrafoch. Tvorba preambúl v „obyčajných“ zákonoch sa stala legislatívnou praxou bývalého režimu. Z praktického hľadiska zrejme nebolo rozdiel medzi tým, ak sa deklarácia o prechode ku komunizmu objavila v preambule alebo v úvodných paragrafoch zákona. Význam bol ten istý, pretože daným vetám beztak chýbala ich normativita, a to bez ohľadu na ich systematické zaradenie. Avšak ak aj takémuto legislatívnemu textu chýbala normativita (teda všeobecná záväznosť), zaujímavý je tento text

² Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky. Vyhlásenie.

prinajmenšom z hľadiska jeho expresívnej funkcie,³ z hľadiska hodnôt a ideologického zamerania zákonodarcu.

Zdá sa, že to boli tvorcovia a legislatívne pracovné skupiny, od ktorých záviselo použitie príslušného obratu „komunizmus“ v predpise. Katalóg preambúl a úvodných paragrafov je vcelku rozmanitý a pojem komunizmus sa udomácnil niekedy aj vo veľmi zvláštnych predpisoch. Tak na dovŕšenie socialistickej výstavby a budovanie komunizmu odkazoval aj taký predpis, akým bola vyhláška o podnikových fondoch pracujúcich.⁴ Jej razenie bolo podobné vyhláške generálneho riaditeľa Štátnej banky Československej, ktorého inštitúcia mala svojou úverovou politikou taktiež postupovať smerom k budovaniu komunizmu.⁵ O niečo menej prekvapujúce je vyskytnutie sa pojmu v predpisoch, ktorých normy upravovali hospodársku oblasť. Nimi boli napríklad aj predpisy o hospodárskom plánovaní,⁶ predpisy upravujúce oblasť vzdelávania a vedy⁷ a trochu prekvapujúco nájdeme takéto odkazy aj v Zákone o bezpečnosti

³ Ako v súvislosti s preambulami z bývalého režimu konštatuje Procházka, R.: Všetkým telám rovnako. Hmotárstvo a rovnosť v socialistickej práve. In: Komunistickej práve v Československu. Kapitoly z dejín bezpráví. Eds. BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 94.

⁴ Vládna vyhláška č. 154/1960 Zb. o podnikových fondoch pracujúcich. § 1: „Úspechy dosiahnuté v našom národnom hospodárstve umožňujú vytyčiť ďalšie veľké úlohy v hospodárskom a kultúrnom rozvoji pre dovŕšenie socialistickej výstavby a vytvorenie materiálo-technickej základne pre budúci postupný prechod ku komunizmu.“

⁵ Vyhláška generálneho riaditeľa Štátnej banky Československej č. 142/1960 Zb. o poskytovaní prevádzkových úverov a uplatňovaní sankcií. § 1 ods. 2: „Preto aj prevádzkový úver sa musí poskytovať tak, aby maximálne prispieval k príprave a zavádzaniu najvhodnejšej techniky ako základnej podmienky ďalšieho rýchleho rastu spoločenskej produktivity práce, aby pomáhal zabezpečiť plnenie a spoločensky žiaduce prekračovanie plánovaných úloh vo výrobe i v obehu pri dodržiavaní maximálnej hospodárnosti a vysokého tempa socialistickej akumulácie a aby pôsobil na ekonomicky správnu tvorbu zdrojov národného hospodárstva, včítane vlastných zdrojov hospodárskych organizácií, i na ich najefektívnejšie využitie pre ďalší rýchly rozvoj výrobných síl, pre stále dokonalejšie uspokojovanie spoločenských a kultúrnych potrieb pracujúcich a pre sústavné prehlbovanie socialistickej výrobných vzťahov. Ak bude úver takto pôsobiť, bude tým Štátna banka československá slúžiť budúcemu rozvoju našej socialistickej spoločnosti a prispievať k zhromažďovaniu materiálnych a kultúrnych zdrojov potrebných pre jej postupný prechod ku komunizmu.“

⁶ Zákon č. 165/1960 Zb. o treťom päťročnom pláne rozvoja národného hospodárstva ČSSR. Preambula: „Na základe hlbokých revolučných zmien vo všetkých oblastiach spoločenského života vstupuje Československá socialistická republika do obdobia budovania vyspelej socialistickej spoločnosti, do obdobia, v ktorom bude všetko úsilie pracujúceho ľudu smerovať k vytváraniu materiálnych a duchovných predpokladov pre prechod ku komunizmu.“

⁷ Vyhláška prezidenta Československej akadémie vied a ministra školství a kultury č. 183/1960 Zb. o organizácii výchovy nových vedeckých pracovníkov. § 1: „Účelom výchovy nových vedeckých pracovníkov organizovanej podľa tejto vyhlášky je pripraviť pre vedecko-výskumné pracoviská a vysoké školy dostatočný počet kvalifikovaných pracovníkov s hodnosťou kandidáta vied, presvedčených stúpcov marxisticko-leninského svetového názoru, aktívne sa podieľajúcich na úsilí nášho pracujúceho ľudu o všestranný rozvoj našej spoločnosti a o jej postupný prechod ku komunizmu.“

Podobne potom aj Zákon č. 186/1960 Zb. o sústave výchovy a vzdelávania, ktorý vo svojej preambule vystihoval novú etapu dejín: „Vítavstvom socializmu československý ľud vstúpil do nového obdobia svojich dejín. Všetko jeho usilovanie smeruje teraz k vytváraniu materiálnych a duchovných predpokladov pre prechod ku komunizmu. Budovanie vyspelej socialistickej spoločnosti a prechod ku komunizmu vyžaduje všestranne rozvinutého a vzdelaného človeka. Jeho výchova je vecou celej spoločnosti a uskutočňuje sa pod vedením Komunistickej strany Československa.“

Snáď potom neprekvapí ani Zákon č. 54/1963 Zb. o Československej akadémii vied, Preambula: „V období budovania vyspelej socialistickej spoločnosti a vytvárania predpokladov pre postupný prechod ku komunizmu

a ochrane zdravia pri práci,⁸ či v zákone o železničiach.⁹ Svoje logické miesto si v súvislosti s kolektivizáciou poľnohospodárstva našiel prechod ku komunizmu aj v tzv. vzorových stanovách Jednotných roľníckych družstiev, ktoré nájdeme vo vyhláškach Ministerstva poľnohospodárstva.¹⁰ Ešte logickejšie má potom miesto budovania komunizmu v Hospodárskom zákonníku, pripravovanom v kodifikačnej vlne 60. rokov.¹¹ Len pre úplnosť ešte spomeňme aj zahrnutie úsilia budovania komunizmu do služobnej prísahy príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti v zákone z roku 1970¹² a ďalej reguláciu brannej výchovy z roku 1973.¹³

Ak v týchto predpisoch sa výraz komunizmus objavoval v zmysle stavu, ktorý je potrebné v budúcnosti vybudovať, tak v predpisoch regulujúcich činnosť a postavenie súdov a prokuratúry¹⁴ je význam posunutý, odkazuje na „vec socializmu“ a „vec komunizmu“.

jedným z hlavných činiteľov úspešného rozvoja spoločnosti je socialistická veda, ktorá, budujúc na pevnom základe vedeckého svetového názoru, marxizmu-leninizmu, preniká všetok spoločenský i hospodársky život.“ Základného súdka je aj Zákon č. 22/1975 Zb. o udielani Československej novinárskej ceny:

„Československá novinárska cena sa udiela ako prejav čestného uznania socialistického štátu pracovníkom tlače, rozhlasu, televízie a spravodajského filmu, ktorí svojou významnou novinárskou a publicistickou činnosťou prispeli k uskutočneniu myšlienok socializmu a komunizmu.“

Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej socialistickej republiky č. 80/1977 Zb. o jednotnom systéme ďalšieho vzdelávania učiteľov škôl poskytujúcich základné, stredné a vyššie vzdelanie a ostatných pedagogických a výchovných pracovníkov, § 10 ods. 2: „Cieľom ideovo-politického vzdelávania je pomôcť učiteľom hlbšie si osvojiť učenie marxizmu-leninizmu, správne sa orientovať vo svetonázorových otázkach a v spoločenskom vývoji, aby mohli plnšie rozvinúť výchovné pôsobenie na mládež v duchu ideí socializmu a komunizmu.“

⁸ Zákon č. 65/1961 Zb. o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci, preambula: „Vítazstvo socializmu v našej vlasti, ktoré dosiahol pracujúci ľud pod vedením Komunistickej strany Československa, vytvorilo predpoklady, aby sa v období budovania vyspelej socialistickej spoločnosti, v ktorom sa zhromažďujú ďalšie sily a vytvárajú nové materiálne a kultúrne zdroje pre budúci prechod ku komunizmu, v duchu Ústavy Československej socialistickej republiky ďalej všestranne upevňovali podmienky pre ďalšie zvyšovanie a prehlbovanie starostlivosti o človeka.“

⁹ Zákon č. 51/1964 Zb. o dráhach „Dráhy sa významne podieľajú na rozvoji socialistickej spoločnosti a na vytváraní predpokladov pre postupný prechod ku komunizmu. Ich bezpečná a pravidelná prevádzka je dôležitým predpokladom pre zabezpečenie rozvoja všetkých ostatných odvetví národného hospodárstva a pre zvýšenie životnej úrovne obyvateľstva.“

¹⁰ Porovnaj Vyhláška Ministerstva poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva č. 49/1961 Zb., ktorou sa vyhlasujú Vzorové stanovy jednotných roľníckych družstiev, Preambula: „Niet už u nás vykorisťovateľských tried, vykorisťovanie človeka človekom je navždy odstránené. Vzdelanie a kultúra sa stávajú všeobecným majetkom všetkých pracujúcich. Naša vlasť, Československá socialistická republika, vstúpila do obdobia budovania vyspelej socialistickej spoločnosti, v ktorom súčasne zhromažďuje zdroje a sily pre postupný prechod ku komunizmu.“

¹¹ Zákon č. 109/1964 Zb. Hospodársky zákonník, Preambula: „Úsilie socialistickej spoločnosti smeruje v súlade so zákonitosťou spoločenského vývoja ku konečnému cieľu – komunizmu.“

¹² Zákon č. 100/1970 Zb. o služobnom pomere príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti, § 5 ods. 3: „Vynaložím všetky svoje sily a schopnosti a som pripravený nasadiť i život v boji za zámjmy Československej socialistickej republiky a pri plnení jej internacionálnych záväzkov, v boji za víťazstvo mieru a komunizmu.“

¹³ Zákon č. 73/1973 Zb. o brannej výchove, § 2: „Hlavným cieľom brannej výchovy je dosiahnuť, aby každý československý občan cítil vysokú zodpovednosť za osud svojej socialistickej vlasti, aby bol vždy pripravený postaviť sa na jej obranu a obetavo bojovať za jej slobodu a nezávislosť, za víťazstvo komunizmu v našej vlasti.“

¹⁴ Zákon č. 62/1961 Zb. o organizácii súdov, § 2 ods. 2: „Svojou činnosťou súdy vychovávajú občanov k oddanosti k vlasti, k veci socializmu a komunizmu...“

Zákon č. 36/1964 Zb. o organizácii súdov a o voľbách sudcov, § 2 ods. 2: „Svojou činnosťou súdy vychovávajú občanov k oddanosti k vlasti, k veci socializmu a komunizmu, k zachovávaniu zákonov a iných právnych predpisov, k ochrane socialistickeho vlastníctva...“

Zákon č. 60/1965 Zb. o prokuratúre § 2: „Prokuratúra celou svojou činnosťou vychováva občanov k oddanosti vlasti, veci socializmu a komunizmu...“

Hoci náš katalóg pojmu komunizmus v právnych predpisoch spred roka 1989 je relatívne bohatý, čo do významu bol tento pojem relatívne ustálený. Pojem komunizmus odkazoval na ústavnú kategóriu „Spoločenské zriadenie“. V roku 1960 sa ústavodarca vo svojej prvej hlave rozhodol kvalifikovať svoju súčasnosť pojmom socialistické spoločenské zriadenie, založené na vylúčení vykorisťovania (čl. 7 ods. 1) a zospoločenšteni výrobných prostriedkov (čl. 8 – 10). Z toho môžeme analogicky vyvodit' pomerne jednoducho znejúci záver, že „komunizmus“ v právnych predpisoch odkazoval na budúce spoločenské zriadenie, ktoré mal tento socialistický štát budovať prostriedkami hospodárskeho práva, vzdelávania, či vedy. V teórii mal štát postupom ku komunizmu „odumierať“.¹⁵ Len predpisy z oblasti právnej úpravy organizácie súdництва a prokuratúry, odvolávajúce sa na „vec komunizmu“ uskutočnili síce drobný, ale významný sémantický posun, ktorý oceníme predovšetkým v súvislosti s právnou úpravou po r. 1989.

Bolo takéto spoločenské zriadenie rovnostárske? Snaží sa nám toto vsugerovať napríklad vo svojom podnetnom článku R. Procházka,¹⁶ ale domnievame sa, že ide o zjednodušenie celého problému. Hoci by sme akiste mohli úspešne poukazovať nad rozporom medzi komunistickou teóriou a režimovou praxou, ciele socialistického a komunistického hnutia nespočívali v hesle „každému rovnako“ (R Procházka to úderne a vtipne označuje ako „Všetkým telám rovnako“). Ak by sme pozorne čítali úmysel ústavodarca z roku 1960, tak socializmus mal byť vyjadrený „každému podľa jeho práce“ a komunizmus „každému podľa jeho potrieb“. Nie je snáď nutné vysvetľovať, prečo obe zásady neznamenajú rovnosť vo výsledku. Socializmus ani komunizmus nemali byť z teoretického hľadiska postavené na báze „rovných žalúdkov“. V tomto nebol ani žiaden rozpor v kontraste s režimovou praxou, pretože bývalý režim nepoznal rovnosť príjmov a majetku. Môžeme sa samozrejme zamýšľať nad tým, či sa mu darilo zásadu „každému podľa jeho práce“ skutočne naplňať. Odpoveď na túto otázku presahuje rámec ambícií tohto príspevku, avšak vzhľadom k vzniku straníckej byrokratickej elity je možné celkom úspešne vysloviť predpoklad, že táto zásada bola skôr ústavnou frázou ako normou. Možno len súhlasiť – a tým aj vyjadriť výhradu nad Procházkovým nie ojedinelým sloganom – s tým, že bývalý režim odstránil veľkú časť majetkových a príjmových rozdielov, tak typickú pre kapitalistický systém, voči ktorému sa vymedzoval.

Tieto poznámky neuvádzame kvôli hľadaniu poľahčujúcich okolností pre bývalý režim. Slúžia skôr na poukázanie rozporov medzi ideálom a skutočnosťou (nie je inak v každom „spoločenskom zriadení“ tento rozpor prítomný?) a na to, že ak komunistický režim tak dôrazne bazíroval na odstránení vykorisťovania človeka človekom, ak bol v mene tohto hesla ochotný siahnúť k prostriedkom tvrdej represie voči svojim oponentom, tak vo výsledku sa dopustil vykorisťovania *sui generis*, keď sa vykorisťovateľom stala de facto strana ovládajúca štát.

3 Komunizmus v ponovembrových právnych predpisoch

Množstvo predpisov prijatých po roku 1989, ktoré viedli k zmene režimu a jeho ekonomických základov, by bolo asi vcelku zbytočné menovať. Od tých, ktoré novelizovali „socialistickú“

¹⁵ K povahe marxistickej teórie a jej vzťahu k právu porovnaj PŘIBÁŇ, J.: Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturálních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989, Eds. MALÝ, K. - SOUKUP, L. Praha, Karolinum 2004, s. 62-63.

¹⁶ PROCHÁZKA, R.: Všetkým telám rovnako, s. 93-122.

ústavu, nastolili systém plurality a súťaže politických subjektov, cez novelizácie Občianskeho a Hospodárskeho zákonníka, až po predpisy, ktoré sa určitým spôsobom snažili vyrovnat' s bývalým režimom a jeho hospodárskymi, právnymi a morálnymi dôsledkami.

Mnohé z týchto predpisov boli už v právnickej literatúre predmetom analýzy,¹⁷ niektoré z nich boli podrobené kritike.¹⁸ My sa v našom príspevku opäť budeme venovať skôr tomu, ako sa s pojmom komunizmus zaobchádzalo v našom právnom poriadku.

Ako sme si mohli všimnúť, tak v predpisoch spreď roka 1989 dominoval význam výrazu komunizmus v podobe spoločenského zriadenia. Výnimkami boli prednovembrové predpisy, nastolujúce „ideu“ komunizmu, naznačujúce posun tohto termínu do oblasti ideológie. Sémantické zmeny po roku 1989 boli nepochybne podmienené charakterom novembrových zmien. Musíme na tomto mieste uvážiť, že November 1989 nebol z právneho hľadiska revolúciou, ako skôr odovzdaním moci z vlády štátostany do rúk vtedy mimoparlamentnej opozície, ktorá následne v roku 1990 zvíťazila v pluralitných parlamentných voľbách. Zákonodarca sa voči bývalému režimu vymedzoval nielen početnými transformačnými zákonmi, ale urobil tak aj prostredníctvom Zákona o dobe neslobody, v ktorom skonštatoval, že komunistický režim porušoval ľudské práva i svoje vlastné zákony.¹⁹ Pojem „doba neslobody“ nebol v československom právnom poriadku novým, keďže rovnako sa označovalo aj obdobie pomníčkovskej tzv. 2. Československej republiky a neskoršieho slovenského štátu a nacistickej okupácie. V ponovembrovom právnom poriadku však nemala doba neslobody natoľko dramatické dôsledky pre právo, keďže zákonodarca zákonom 480/1991 nemienil vytvoriť generálnu derogačnú normu na komunistické právne predpisy. Ak sa teda ponovembrový režim vcelku prirodzene vymedzil voči komunistickému režimu, urobil tak skôr verbálne, urobil tak vytvorením transformačných, reštitučných, či rehabilitačných noriem a predel v práve nebol natoľko výrazný, ako napríklad v roku 1944/1945.

Posun k novému chápaniu komunizmu bol, ako sa zdá, završený, keď československé Federálne zhromaždenie prijalo novelu trestného zákona z roku 1961, podľa ktorej sa trestala podpora hnutia, „ktoré preukázateľne smeruje k potlačeniu práv a slobôd občanov alebo hlása národnostnú, rasovú, triednu alebo náboženskú zášť (ako napríklad fašizmus alebo komunizmus).“²⁰ Práve v tomto momente sa v právnom poriadku stretávame prvýkrát s porovnávaním dvoch totalít 20. storočia. Z novely trestného zákona však cítiť nie iba porovnanie oboch režimov, ako skôr novelizáciu dvoch ideológií. Exemplifikáciu v zátvorke sa zákonodarca nepochybne pokúsil vymedziť komunistickú ideológiu ako neprijateľnú približne rovnako ako fašistickú ideológiu a dodal jej punc nezákonnosti. Netrvalo preto dlho, a novela trestného zákona sa ocitla pred Ústavným súdom Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. Ten síce z väčšej časti navrhovateľom nevyhovet, uznal však, že zákonodarca sa dopustil v uvedenej zátvorke lapsusu. Ak totiž od trestnoprávnej normy očakávame v súvislosti s princípmi právneho štátu a právnej istoty čo najväčšiu možnú presnosť, adresáti trestného zákona mohli byť znením

¹⁷ Porovnaj napr. GÁBRIŠ, T.: Hrdinské a hanebné dejiny v zrkadle súčasnej legislatívy. In: Mílniky práva v stredoeurópskom priestore. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2009, s. 630-640.

¹⁸ BEŇA, J.: K vývoju práva na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: Vývoj práva a právnej vedy na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. Bratislava.

¹⁹ Zákon č. 480/1991 Zb. o dobe neslobody.

²⁰ Zákon č. 557/1991 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon.

tejto skutkovej podstaty zneistení. Nález preto konštatoval, že niet „dôvodu samotné učenie o beztriednej spoločnosti, ak by bolo sprevádzané snahou dosiahnuť uvedený cieľ demokratickou cestou a po jeho dosiahnutí uchovať demokraciu a politickú pluralitu, trestnoprávne postihovať.“ Aj preto práve inkriminovaná časť § 260 ods. 1 Trestného zákona v zátvorke stratila po publikovaní tohto nálezu svoju účinnosť.²¹

Nie nepodobný duch vane aj zo zákona o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému.²² Zákon patrí do skupiny tých predpisov, ktoré obsahujú minimálne množstvo noriem, a ide viac o predpis hodnotiaci, vyjadrujúci postoj k bývalému režimu. Hoci sa tento postup nedá nijakým spôsobom namietat, predsa len bola metóda zákonodarcu pomerne nesytemová. Zákon označuje komunistický „systém“ za nemorálny a protiprávny. Je to kombinácia hodnotového a legálneho odsúdenia. Paradoxne však toto odsúdenie patrí len do názvu predpisu, pretože podľa § 1 bol už tento režim „odsúdeniahodný“. Dá sa povedať, že zákonodarca tak zrejme z obavy pred otváraním nepríjemných právnych otázok ohľadom platnosti prednovembrového práva vytvoril politickú deklaráciu povýšenú na zákon. V tejto deklarácii potom ešte veľmi jasne hovoril aj o „zločinoch komunizmu“ (§ 2 ods. 2), teda nie o zločinoch režimu, zločinoch systému, či zločinoch štátu. Zákonodarca tak v tomto predpise vytvoril z komunizmu označenie pre štátny režim, začínajúci sa uchopením moci komunistami vo februári 1948.

Omnoho chaotickejšie sa zákonodarca postavil ku „komunizmu“ v zákone o protikomunistickom odboji z roku 2006, v ktorom za začiatok tohto odboja stanovil dátum 6. október 1944. Keďže ide o dátum, kedy sa jednotky Červenej armády, v tom čase spojeneckej armády protihitlerovskej koalície a Československej republiky dostali na územie Slovenska, ide bezpochyby o veľmi zvláštny typ interpretácie dejín.²³ Zdá sa, akoby bolo zákonodarcovi ľahostajné, aká forma antikomunizmu má mať privilegované postavenie v zákone. Vzhľadom k historickým skúsenostiam z 20. storočia ide o krátkozraký prístup.

Na záver nášho prehľadu spomeňme ešte zákon o pamäti národa z roku 2002. Aj tento zákon povýšil komunizmus na typ režimu.²⁴

4 Záver

Nech už sa budeme pozerat' na nedôslednosť zákonodarcu po roku 1989 akokoľvek, je nepochybné, že ho k tomu viedli skúsenosti s totalitným režimom. V tomto zmysle sa stal zákonodarca hlasom antikomunizmu. V právnom štáte, v ktorom platí požiadavka na presnosť a jednoznačnosť právnych noriem, však potrebujeme vedieť, či je antikomunizmus zákonodarcu postavený na báze odporu voči režimu, alebo odporu voči svetonázoru o vybudovaní beztriednej spoločnosti na základe hesla „každému podľa jeho potrieb“. Nech už si o tejto utopick kej budúcnosti myslíme čokoľvek, medzi oboma významami slova komunizmus je treba vidieť

²¹ Ide o nález Pl. ÚS 5/92. Dostupné na: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/pri-lohy/sbirka_usneseni_a_nalezu.pdf.

²² Zákon NRSR č. 125/1996 Z. z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému.

²³ Podrobne skritizoval tento predpis Beňa, K vývoju práva na Slovensku v rokoch 1948 – 1989, s. 16-17.

²⁴ Zákon č. 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 - 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa), § 8: „propagovať myšlienky slobody a obrany demokracie pred režimami podobnými nacizmu a komunizmu.“

podstatný rozdiel. Jeho zahmlievanie nijako neprospieva demokratickej spoločnosti, nijakým spôsobom ju nechráni a naša spoločnosť nie je o nič bezpečnejšia, ak sú komunizmus a fašizmus spojené v jednej zátvorke trestného zákona.

Vedomie o blízkosti fašizmu a komunizmu zrejme súvisí s popularitou niektorých autorov, ktorí sa usilovali dať ich do jedného myšlienkového rámca a bagatelizujú ich vzájomný antagonizmus s poukazom na to, že (údajne) bojovali o podporu toho istého typu ľudí.²⁵ Popularita takejto literatúry na Slovensku po roku 1989 sa aspoň podľa nášho názoru odrazila do zákonodarstva napriek tomu, že je tento spôsob argumentácie viac ako problematický. Tento príspevok si nekladie za cieľ dopodrobna poukazovať na problém vzťahu medzi univerzalizmom ľavicovej totalitnej ideológie a nacionalistickou uzavretosťou pravicovej totalitnej ideológie, ani nebudeme radšej poukazovať na to, ktoré nemecké politické subjekty vytvorili koaličnú vládu Adolfa Hitlera v roku 1933 a ako Adolf Hitler vysvetlil socialistickému krídlu v NSDAP, kde má svoje hranice nemecká národnosocialistická revolúcia. To všetko je v podstate známe a pomerne ľahko dostupné, preto sú podľa nášho názoru tvrdenia o spoločnom pôvode fašizmu a komunizmu výsledkom selekcie faktov.

V skutočnosti je problém používania výrazu komunizmus iba nepodstatným problémom, za ktorým sa skrýva niečo omnoho dôležitejšie. Komunistický režim sa neobjavil v 20. storočí náhodou, ale vznikol vďaka rozporom kapitalistického systému a nedokonalostí liberalizmu. V tomto – a jedine v tomto – môžeme vidieť podobnosť s fašizmom (resp. nacizmom). Ak sa však budeme pokúšať interpretovať dejiny 20. storočia paušalizovaním oboch ideológií, zabudneme na to, že marxizmus si kladol legitímne otázky, na ktoré nakoniec hľadali odpoveď aj liberálne režimy 20. storočia. Dokázali by na ne odpovedať bez polozenia týchto otázok? A sú tieto otázky totožné s tými, ktoré si kladli predstavitelia pravicových totalitných hnutí? Akiste nie. Práve tu sa nachádza rozdiel medzi nimi, a tento rozdiel je kľúčový.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. Pl. ÚS 5/92. Dostupné na: <https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/prilohy/sbirka_usneseni_a_nalezu.pdf>
2. Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky.
3. Vládna vyhláška č. 154/1960 Zb. o podnikových fondoch pracujúcich.
4. Vyhláška generálneho riaditeľa Štátnej banky Československej č. 142/1960 Zb. o poskytovaní prevádzkových úverov a uplatňovaní sankcií.
5. Vyhláška Ministerstva poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva č. 49/1961 Zb., ktorou sa vyhlasujú Vzorové stanovy jednotných roľníckych družstiev.
6. Vyhláška Ministerstva školstva Slovenskej socialistickej republiky č. 80/1977 Zb. o jednotnom systéme ďalšieho vzdelávania učiteľov škôl poskytujúcich základné, stredné a vyššie vzdelanie a ostatných pedagogických a výchovných pracovníkov.
7. Vyhláška prezidenta Československej akadémie vied a ministra školství a kultury č. 183/1960 Zb. o organizácii výchovy nových vedeckých pracovníkov.

²⁵ HAYEK, F.A.: Cesta do otroctví. Brno: Barrister & Principal, 2004, s. 41.

8. Zákon č. 100/1970 Zb. o služobnom pomere príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti.
9. Zákon č. 109/1964 Zb. Hospodársky zákonník, Preambula.
10. Zákon č. 165/1960 Zb. o treťom päťročnom pláne rozvoja národného hospodárstva ČSSR.
11. Zákon č. 186/1960 Zb. o sústave výchovy a vzdelávania.
12. Zákon č. 22/1975 Zb. o udieľaní Československej novinárskej ceny.
13. Zákon č. 36/1964 Zb. o organizácii súdov a o voľbách sudcov.
14. Zákon č. 480/1991 Zb. o dobe neslobody.
15. Zákon č. 51/1964 Zb. o dráhach.
16. Zákon č. 54/1963 Zb. o Československej akadémii vied.
17. Zákon č. 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 - 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa).
18. Zákon č. 557/1991 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa Trestný zákon.
19. Zákon č. 60/1965 Zb. o prokuratúre.
20. Zákon č. 62/1961 Zb. o organizácii súdov.
21. Zákon č. 65/1961 Zb. o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci.
22. Zákon č. 73/1973 Zb. o brannej výchove.
23. Zákon NRSR č. 125/1996 Z. z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému.
24. BEŇA, J.: K vývoju práva na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: Vývoj práva a právnej vedy na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. Bratislava:
25. GÁBRIŠ, T.: Hrdinské a hanebné dejiny v zrkadle súčasnej legislatívy. In: Mílniky práva v stredoeurópskom priestore. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2009.
26. HAYEK, F. A.: Cesta do otroctví. Brno: Barrister & Principal, 2004.
27. PROCHÁZKA, R.: Všetkým telám rovnako. Hmotárstvo a rovnostárstvo v socialistickom práve. In: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dejín bezpráví. Eds. BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009.
28. PŘIBÁŇ, J.: Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948-89. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, Eds. MALÝ, K. - SOUKUP, L. Praha, Karolinum 2004.

Kontaktné údaje:

Doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

miroslav.lysy@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Šafárikovo nám. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

PRÁVNA ÚPRAVA INŠTITÚTU LAESIO ENORMIS V ČESKOM PRÁVNOM PORIADKU

Viktória Marková

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt: Predkladaný článok poskytuje analýzu tradície zakotvenia právneho inštitútu *laesio enormis* (neúmerného skrátenia) v československom právnom prostredí. Autorka sa snaží nájsť spoločné znaky medzi právnou úpravou neúmerného skrátenia v českom Novom občianskom zákonníku a úpravou tohto právneho inštitútu v rakúskom ABGB alebo švajčiarskom Obligationenrecht. Na záver príspevku sa autorka pokúša elaborovať nad tým, či predmetný právny inštitút predstavuje hrozbu pre princíp právnej istoty nakoľko ide o výnimku zo zásady princípu zmluvnej slobody a autonómie vôle.

Kľúčové slová: *laesio enormis*, neúmerné skrátenie, NOB, ABGB, OR, ochrana slabšej strany, princíp právnej istoty

Abstract: The submitted article provides an analysis of the tradition of *laesio enormis* (excessive shortening) in the Czechoslovak legal environment. The author tries to find common elements between the legal regulation of disproportionate shortening in the Czech New Civil Code and the regulation of this legal institute in the Austrian ABGB or the Swiss Obligationenrecht. At the end of the paper, the author attempts to elaborate on whether the legal institute in question constitutes a threat to the principle of legal certainty as it is an exception to the principle of contractual freedom and the autonomy of the will.

Kľúčové slová: *laesio enormis*, excessive shortening, NOB, ABGB, OR, protection of the weaker party, principle of the legal certainty

1 Úvod

Samotnú podstatu právneho inštitútu *laesio enormis* (neúmerného skrátenia) možno vyjadriť na základe zásady, ktorá je známa z rímskeho práva a znie: „*debet esse iustum*.”¹ Z uvedného však v žiadnom prípade nevyplýva povinnosť zmluvných strán vzťahujúca sa na to, aby cena zodpovedala objektívnej hodnote veci. Hoci uvedený právny inštitút má v svojej dnešnej podobe svoje korene v justiniánskom období, už v židovskom práve je možné badať ochranu spolukontrahentov v podobe možnosti napadnutia zmluvy za striktno stanovených podmienok. V justiniánskom období bol predávajúci oprávnený požadovať zrušenie kúpnej zmluvy v prípade, ak kúpna cena nedosahovala ani polovicu skutočnej hodnoty veci.

¹ Cena má byť spravodlivá.

Uvedený právny inštitút nebol celkom neznámy ani československému právnenému poriadku. K jeho aplikácii dochádzalo v praxi do roku 1951.² V tomto období platil v českej časti Československa Všeobecný občiansky zákonník.³ Napadnutie zmluvy týmto inštitútom spôsobovalo jej relatívnu neplatnosť, pričom žalobu na určenie jej neplatnosti bolo potrebné podať do troch rokov od uzatvorenia zmluvy.

Rovnako bola obsiahnutá právna úprava tohto právneho inštitútu inšpirovaná ABGB aj v návrhu československého občianskeho zákonníka z roku 1937, konkrétne v § 779. Text tohto ustanovenia bol nasledovný: „Ak bola uzatvorená odpliatná zmluva a jedna zo strán nezískala ani polovicu toho, čo druhej strane dala, môže sa táto ukrátená strana domáhať zrušenia zmluvy a navrátenia do pôvodného stavu.“ Išlo v podstate o doslovné úpravy tohto inštitútu z ABGB.

Po nadobudnutí účinnosti nového občianskeho zákonníka č. 141/1950 Zb. bol tento právny inštitút z právneho poriadku vypustený, nebol prevzatý ani do textu zákona č. 40/1964 Zb., z čoho je možné vyvodiť záver, že socialistickej koncepcii práva bol neznámy.

Po roku 1989 je možné zaznamenávať postupný návrat k buržoáznej koncepcii práva, napriek skutočnosti, že explicitná úprava tohto právneho inštitútu v texte zákona stále v tomto období absentovala. Uvedené však neznamená, že sa v aplikačnej praxi nevyvojili prípady, na ktoré bolo možné *laesio enormis* aplikovať. Ešte pred prijatím českého Nového občianskeho zákonníka bol tento inštitút aplikovaný v judikatúre Najvyššieho súdu Českej republiky z 31.08.2010 so spisovou značkou 30 Cdo 1653/2009.⁴

V tomto prípade posudzoval Najvyšší súd platnosť kúpnej zmluvy, ktorej predmetom bola nehnuteľnosť, ktorá bola uzatvorená medzi žalobcom a žalovaným dňa 23.07.2004. Kúpna cena bola zmluvnými stranami určená vo výške 277.000 českých korún hoci podľa znaleckého posudku, ktorý bol vypracovaný v priebehu konania bola hodnota predmetnej nehnuteľnosti 735.730 českých korún. Určovacou žalobou sa žalobca domáhal v rámci predbežnej otázky vyhlásiť túto zmluvu za neplatnú a určenie žalobcu za vlastníka.⁵

Súd v predmetom rozhodnutí konštatoval, že vo všeobecnosti platí a je samozrejmosťou, že strany kúpnej zmluvy nie sú v zásade viazané alebo obmedzené pri dohodnutí výšky kúpnej ceny, samozrejme, v prípade že nie je cena upravená cenovým predpisom. Strany si môžu, samozrejme, dojednať aj cenu, ktorá sa odchyľuje od obvyklej ceny, predovšetkým v prípadoch ak sa dohodnú na podstatne nižšej cene. V platnom práva v súčasnosti nejestvuje ustanovenie upravujúce situácie, kedy došlo k dojednaniu podstatne nižšej kúpnej ceny (*laesio enormis*) ak takáto cena nie je v rozpore s cenovými predpismi.⁶

² Počas právnickej dvojročnice boli vypracované kódexy všetkých relevantných právnych odvetví, medzi nimi aj občiansky zákonník. Občiansky zákonník č. 141/150 Zb. bol súčasne aj prvým občianskym zákonníkom platným na území Slovenska (s výnimkou prechodnej aplikácie ABGB počas Bachovho absolutizmu).“ DVOŘÁK, J.: Vývoj občianskeho práva. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Zost. Karel Malý a Ladislav Soukup. Praha : Karolinum, 2004, s. 477.

³ Cisársky patent č. 946/1811 r. z., ktorým sa vyhlasuje Všeobecný občiansky zákonník. Dostupné na :<<https://www.beck-online.cz/bo/chapterviewdocument.seam?documentId=onrf6mjygeyv6ojugyxhazrrgm3teljq>> (citované dňa 19.03.2019).

⁴ ZIMA, P.: K pokusu o uzákonění institut laesio enormis. Právní rozhledy, 2012, roč. 20, č. 9, s. 330. ISSN 1210-6410.

⁵ Uznesenie Najvyššieho súdu ČR zo dňa 31.08.2010, Sp. zn. 30 Cdo 1653/2009, dostupné na :<<http://www.nsouid.cz/>>, (citované 23.03.2019).

⁶ Tamže.

Nie je však možné vylúčiť, že okolnosť hrubého nepomeru plnení jednej zo strán vo vzťahu k plneniu, ktoré poskytla druhá strana, môže spolu s ďalšími okolnosťami spĺňať znaky konania, ktoré je v rozpore s dobrými mravmi. Tu môžeme vidieť prvé snahy o tendenciu ochrany slabšej strany pri uzatváraní zmlúv a postupné opustenie modelu, ktorý bol zavedený socialistickým právom.

2 Všeobecný občiansky zákonník

Ako už bolo spomenuté, problematiku ochrany zmluvných strán pred neúmerným skrátením upravoval vo svojich ustanoveniach už rakúsky ABGB z roku 1811, ktorý platil na území Československa do 1.1.1951. V § 934 bolo uvedené: *Ak získa jedna strana pri dvojstranne záväznom právnom úkone menej ako polovicu všeobecnej hodnoty toho, čo dala druhej strane, umožňuje zákon tejto strane požadovať zrušenie zmluvy a navrátenie do pôvodného stavu. Strana, ktorá svojho spolukontrahenta ukrátila však môže zachovať takúto zmluvu v platnosti tým, že nahradí rozdiel chýbajúci do všeobecnej hodnoty predmetu kúpnej ceny v čase uzavretia zmluvy.*⁷

Výnimky z aplikácie tohto inštitútu sú obsiahnuté v § 935 ABGB. V súlade s uvedeným ustanovením nedôjde k aplikácii tohto inštitútu, ak kontrahent, ktorý bol ukrátený, prevzal vec zo zvláštnej obľuby a hodnota veci mu bola známa a bol si vedomý výrazného nepomeru, ďalej v prípadoch zmiešaných zmlúv, ak nie je možné určiť skutočnú hodnotu veci a ak bola vec vydražená súdom.⁸

Aplikácia predmetného právneho inštitútu je vymedzená v prípadoch dvoj- a viacstranných odplatných zmlúv (v prípadoch bezodplatných zmlúv nie je možné tento právny inštitút aplikovať), pričom nie je rozhodujúce, či predmetný právny vzťah v čase jeho napadnutia ešte trvá, resp. či už došlo k prevzatíu predmetu zmluvy.⁹

Pre určenie objektívnej hodnoty predmetu zmluvy je rozhodujúcim časový okamih uzatvorenia zmluvy. Strana, ktorá sa na úkor svojho spolukontrahenta obohatila, je v prípade, ak sa chce vyhnúť zrušeniu zmluvy, povinná nahradiť rozdiel medzi tým, čo mu poskytla a skutočnou hodnotou predmetu zmluvy, t. j. v prípade rozdielu medzi kúpnou cenou a skutočnou hodnotou predmetu zmluvy 49:100 je táto strana povinná doplatiť rozdiel vo výške 51.¹⁰

Z dikcie uvedených ustanovení je zjavné, že rakúsky model právneho inštitútu neúmerného skrátenia sa zameriava len na objektívny predpoklad, t. j. na zjavný rozdiel medzi plnením a protiplnením. Neskúsenosť alebo ľahkomyselnosť ako predpoklady napadnutia zmluvy subjektívnej povahy pri tomto modeli celkom absentujú. Zo subjektívnej stránky je relevantným len omyl kontrahenta, z čoho je možné *a contrario*, odvodiť, že predmetný právny inštitút nie je možné aplikovať v prípadoch, ak zmluvná strana poznala skutočnú hodnotu predmetu zmluvy.¹¹ Omyl je v prípadoch neúmerného skrátenia prezumovaný.¹²

⁷ § 934 a nasl. ABGB.

⁸ § 935 ABGB.

⁹ SCHWIMANN, M. a kol.: Praxiskommentar zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch. Wien: Orac, 1988. 598 s. ISBN 3-7015-4249-X. s. 251.

¹⁰ Rozsudok des obersten Gerichtshofs AT z dňa 13. 11. 2002, sp. zn. 7 Ob 251/02, dostupné na: <<http://www.ogh.gv.at/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).

¹¹ SCHWIMANN, M. a kol.: Praxiskommentar zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch. Wien: Orac, 1988. 598 s. ISBN 3-7015-4249-X. s. 251.

¹² ZIMMERMANN, R.: Störungen der Willenbildung bei Vertragschluss. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007. 218 s. ISBN 978-3-16-149213-6. s. 56.

Ďalším charakteristickým prvkom tejto právnej úpravy je jej aplikácia len v prípadoch skrátenia cez polovicu. T. j. v prípade, ak sa plnenia dostanú do pomeru vo výške 51:100, sa § 934 nepoužije. Zákonnodarca teda v prípade rakúskeho modelu inštitútu neúmerneho skrátenia vychádzal zo striktnnej, percentuálne stanovenej hranice nepomeru medzi plneniami, ktorú zakončil aj priamo v texte zákona.¹³

Uplatnením predmetného právneho inštitútu dochádza k zrušeniu zmluvy súdom, pričom do okamihu zrušenia sú strany povinné pokračovať v plnení zo zmluvy. Právne účinky takéhoto zrušenia zmluvy sú *ex tunc*.¹⁴ V tejto súvislosti je však potrebné spomenúť judikatúru rakúskeho Najvyššieho súdu, ktorý konštatoval, že uvedené spätné účinky nastupujú s obliagačnými a nie s vecnoprávnymi účinkami, ktoré sú spôsobené v prípadoch napadnutia zmluvy z dôvodu vyhrážky, lsti, omylu a iných väd vôle.¹⁵

3 Exkurs do švajčiarskej právnej úpravy

Inštitút neúmerneho skrátenia (Übervorteilung) je upravený v článku 21 Obligationenrecht, ktorý predstavuje piatu časť švajčiarskeho Občianskeho zákonníka.¹⁶

Dikcia predmetného ustanovenia je nasledujúca: „Ak je zmluvou založený nápadný nepomer medzi plnením a protiplením, pričom jej uzatvorenie bolo sčasti vyvolané v dôsledku tiesne, neskúsenosti alebo bezohľadnosť iného, môže poškodený v rámci jednoročnej lehoty vyhlásiť, že zmluvu nedodrží a súčasne požadovať už poskytnuté plnenie späť v jednoročnej prekluzívnej lehote.“¹⁷

V švajčiarskej právnej úprave uvedeného právneho inštitútu rozlišujeme tri predpoklady jeho uplatnenia, pričom dva z nich sú subjektívnej a jeden objektívnej povahy. Objektívnym predpokladom je nápadný¹⁸ nepomer medzi plnením a protiplením, pričom ide o porušenie vzťahu ekvivalencie. Nápadný nepomer je chápaný ako nepomer medzi objektívnymi hodnotami plnenia a protiplenenia v okamihu uzavretia zmluvy.

Subjektívnym predpokladom je tieseň, neskúsenosť alebo ľahkomyselnosť. V tejto súvislosti v rámci svojej rozhodovacej činnosti švajčiarsky Bundesgericht konštatoval, že integrálnou súčasťou subjektívnej stránky článku 21 je, že poškodená strana bola k uzavretiu nevýhodnej zmluvy pohnutá, t. j. skutková podstata neúmerneho skrátenia v súlade so švajčiarskou právnou úpravou vyžaduje vadu vôle.¹⁹

¹³ BYDLINSKI, P.: Bürgerliches Recht I. Allgemeiner Teil. Wien: Springer-Verlag, 2000. 206 s. ISBN 3- 211-83460-5. s. 148.

¹⁴ Rozsudok des obersten Gerichtshofs AT zo dňa 7. 10. 1981, sp. zn. 6 Ob 753/81, dostupné na: <<http://www.ogh.gv.at/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).

¹⁵ Tamže.

¹⁶ BUCHER, E.: Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil ohne Deliktsrecht. 2. Neubearbeitete und erweiterte Auflage. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1988. 651 s. ISBN 3-7255-2661-3. S. 236.

¹⁷ Čl. 21 Obligationenrecht, dostupné na: <<https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19070042/201901010000/210.pdf>>, (citované dňa 23.03.2019).

¹⁸ Podľa rozsudku švajčiarskeho Bundesgerichtu zo dňa 11. 10. 2000, sp. zn. 4C 228/2000, dostupné na: <<http://www.bger.ch/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).

¹⁹ Rozsudok Bundesgericht CH zo dňa 14. 2. 1958, sp. zn. 84 II 107, dostupné na: <<http://www.bger.ch/>>. (citované dňa 8. 3. 2013).

Druhým subjektívnym prvkom je zneužitie osoby zmluvným partnerom – zmluvná strana o tomto stave svojho spolukontrahenta vedela a súčasne vedela aj o tom, že medzi plneniami existuje nápadný nepomer.²⁰ Výsledkom tejto aplikácie je, že zmluva je neplatná, pričom na takúto neplatnosť sa prihliada *ex offico*. Nevýhodou tohto ustanovenia je pomerne veľké množstvo predpokladov, ktoré musia byť splnené, aby mohlo byť aplikované. Uvedené je potvrdené aj judikatúrou, v rámci ktorej je právny inštitút neúmerneho skrátenia vykladaný a aplikovaný značne restriktívne.

Právnymi následkami napadnutia zmluvy článkom 21 OR je jej absolútna neplatnosť, pričom podľa švajčiarskeho práva ide o jednostrannú neplatnosť. Následkami takejto jednostrannej neplatnosti je, že z nej nevznikajú žiadne právne následky, rovnako ani povinnosť plniť to zmluvu bez právneho dôvodu.²¹

4 Nový český občiansky zákonník

Nový český občiansky zákonník²² tento právny inštitút pod názvom hrubý nepomer znova zaviedol a systematicky ho zaradil medzi všeobecnú časť záväzkového práva, konkrétne do § 1793,²³ kde je uvedené, že: „*Ak sa strany zaviazu k vzájomnému plneniu a plnenie jednej zo strán je v hrubom nepomere k tomu, čo poskytla druhá strana, môže ukrátená strana požadovať zrušenie zmluvy a navrátenie do pôvodného stavu alebo jej druhá strana doplní to, o čo bola ukrátená so zreteľom na obvyklú cenu v čase a mieste uzavretia zmluvy. To neplatí v prípade, ak sa nepomer vzájomných plnení zakladá na skutočnosti, o ktorej druhá strana nevedela a ani vedieť nemusela.*“ V druhom odseku uvedeného paragrafu sú upravené výnimky z aplikácie tohto inštitútu v prípadoch nadobudnutia na komoditnej burze, pri obchodovaní s investičným nástrojom, v dražbe alebo obdobným spôsobom, rovnako ako aj v prípadoch stávky alebo hry, resp. pri vyrovaní alebo novácii.

Z dôvodovej správy k predmetnému ustanoveniu možno konštatovať, že ide o švajčiarsky model neúmerneho skrátenia. V tejto súvislosti je potrebné dodať, že bola prebraná len formálna konštrukcia tohto právneho inštitútu a nie je jeho obsah, nakoľko na aplikáciu *laesio enormis* podľa § 21 švajčiarskeho *Obligationenrecht*, ktorý je piatou časťou švajčiarskeho občianskeho zákonníka, je potrebné nielen naplnenie objektívneho znaku, t. j. výrazného nepomeru medzi plneniami, ale kumulatívne musí dôjsť aj k splneniu objektívneho predpokladu, t. j. k prítomnosti tiesne, neskúsenosti, ľahkomyseľnosti a využitiu tejto skutočnosti druhou osobou).

Z dikcie predmetného ustanovenia je možné konštatovať, že v prípade hrubého nepomeru medzi vzájomnými plneniami môže ukrátená strana požadovať hodnotu toho, o čo bola ukrátená. V tomto prípade je pre naplnenie skutkovej podstaty neúmerneho skrátenia potrebný výhradne objektívny prvok, t. j. hrubý nepomer medzi vzájomnými plneniami. Na prvý pohľad by sa preto mohlo javiť, že subjektívny prvok podľa § 1793 celkom absentuje, čo však nie je pravda. Nároky na zrušenie zmluvy resp. doplnenie hodnoty plnenia nevznikajú v prípadoch, ak o skutočnosti, ktorá zakladá nepomer vzájomných plnení, obohatená strana nevedela, ani vedieť nemusela. *A contrario*

²⁰ GAUCH, P.: Bemerkungen zu Art. 21 OR. Das Recht 1989, roč. 84, č. 3, s 91-107. ISSN 1612-9245. s. 97.

²¹ Švajčiarskym právnym poriadkom je v súvislosti v predmetným ustanovení aplikovaná tzv. teória neplatnosti. Táto neplatnosť však nenastupuje *ex offico*.

²² Zákon č. 89/2012 Sb., ktorý nadobudol účinnosť dňa 1. 1. 2014.

²³ § 1793 NOZ.

je možné odvodiť z uvedeného ustanovenia, že predpokladom uplatnenia nárokov vyplývajúcich z inštitútu neúmerneho skrátenia je skutočnosť, že subjekt je schopný rozpoznať hodnotu plnenia, ktoré je v hrubom nepomere k plneniu, ktoré poskytla ukrátená strana. Naopak, predpokladom uplatnenia tohto inštitútu je, že ukrátená strana nepozná skutočnú hodnotu plnenia.

Z prvej vety § 1793 je možné konštatovať, že predmetné ustanovenie sa vzťahuje na fyzickú aj právnickú osobu. Jedinú výnimku z osobnej pôsobnosti predmetného ustanovenia obsahuje § 1797, kde je uvedené, že toto ustanovenie nie je možné aplikovať na podnikateľov. Racionom tejto výnimky je skutočnosť, že osoby, ktoré vystupujú pri uzatváraní zmlúv v rámci svojej podnikateľskej činnosti, by mali disponovať určitými skúsenosťami a vedomosťami.

V dôvodovej správe k § 1793 nie je možné nájsť explicitné vymedzenie vecnej pôsobnosti neúmerneho skrátenia. V prípade, že sa predsa len pokúsime o jeho vymedzenie, dôjdeme k tomu, že predmetný inštitút je možné aplikovať v prípadoch všetkých synalagmatickým záväzkov, t. j. dvojstranných záväzkov, v ktorých sú plnenia vzájomne podmienené.

4.1 Predpoklady uplatnenia

Základným predpokladom napadnutia zmluvy na základe tohto právneho inštitútu je existencia objektívne nápadného nepomeru medzi vzájomnými plneniami. V prípade, že je tento predpoklad splnený, napadnutá strana môže požadovať zrušenie zmluvy, ku ktorému dôjde právoplatným rozsudkom súdu s právnymi účinkami *ex tunc*, ktoré vyvolávajú povinnosť strán, vrátiť si vzájomne poskytnuté plnenia, ktoré vzhľadom na spätné zrušenie zmluvy predstavujú bezdôvodné obohatenie.²⁴

Na neúmerne skrátenie sa neprihliada z úradnej povinnosti a ukrátená strana sa môže dovolávať aplikácie inštitútu neúmerneho skrátenia počas jednoročnej prekluzívnej lehoty, ktorá začína plynúť od okamihu uzatvorenia zmluvy bez ohľadu na to, kedy dôjde k skutočnému predaniu predmetu zmluvy.²⁵

Výnimky z aplikácie tohto inštitútu sú obsiahnuté v § 1793 ods. 2 v spojení s § 2756 a nasl., rovnako ako aj v § 1794 ods. 1 a 2 NOZ. V zmysle dikcie uvedených ustanovení sú z aplikácie *laesio enormis* vylúčené situácie, kedy ukrátená zmluvná strana mala úmysel plniť sčasti odplatne a sčasti bezodplatne, alebo v prípade, že nie je možné zistiť výšku skrátenia. Ďalej je aplikácia predmetného inštitútu vylúčená, ak sa ukrátená zmluvná strana výslovne vzdala svojho práva a prijala ponúkané plnenie za mimoriadnu cenu z osobitnej obľuby, alebo súhlasila s neúmernou cenou a skutočná cena plnenia jej bola známa, alebo musela byť známa.²⁶

Posledným dôvodom pre vylúčenie aplikácie inštitútu *laesio enormis* je situácia, ak sa nepochopiteľne zakladá na skutočnosti, o ktorej zvýhodnená strana nevedela, ani vedieť nemohla – v tomto prípade ide o tzv. dvojstranný omyl.²⁷

Obohatená strana má možnosť vyhnúť sa zrušeniu zmluvy tým, že doplní hodnotu toho, o čo sa obohatila, pričom v tomto prípade pôjde o *alternativa faculta*. Doplnenie je potrebné vo výške, ktorá predstavuje rozdiel medzi kúpnou cenou a skutočnou hodnotou predmetu zmluvy.

²⁴ PIHERA, V. *Laesio enormis*. Obchodněprávní revue. 2011, roč. 2, č. 11, ISSN 1213-5313. s. 321.

²⁵ Tamže.

²⁶ Tamže.

²⁷ ELIÁŠ, K. a kol. *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou*. Praha: Sagit, 2012, ISBN 978-80-7208-922-2. s. 798.

Podľa dôvodovej správy k Novému občianskemu zákonníku je uvedené, že tomuto právne-
mu inštitútu bola často vyčítaná skutočnosť, že ohrozuje zmluvné strany neistotou, napríklad
v prípadoch, kedy je predmetom kúpnej zmluvy vec, ktorej cena následne prudko stúpne. Práve
zakotvením vylúčenia jeho aplikácie v situáciách kedy obohatená strana o svojej výhode nevedela
a ani vedieť nemusela, došlo o odstránení tohto nedostatku právnej úpravy.²⁸

Otáznym ostáva, čo sa rozumie pod pojmom „hrubý nepomer“ medzi plneniami. V dô-
vodovej správe je uvedené, že „*podľa výsledkov odborných diskusií k tejto otázke sa neodporúča
stanoviť ako relevantnú hranicu pre posudzovanie hrubého nepomeru polovicu ceny, nakoľko by
takto fixne stanovená hranica pôsobila príliš tvrdo a nebolo by možné postupovať ad hoc a brať
do úvahy osobitosti jednotlivých prípadov.*“²⁹ Predpokladá sa, že táto hranica bude neskôr bliž-
šie upravená praxou súdov. V budúcnosti bude zaujímavé sledovať prístup českej judikatúry
v prípadoch aplikácie tohto inštitútu na situácie, kedy sú spotrebiteľom poskytnuté nevýhodné
pôžičky a úvery. V tejto súvislosti je otázne predovšetkým, či súdy budú chápať samotný podpis
spotrebiteľa na zmluve o pôžičke ako dôvod vylučujúci aplikáciu tohto inštitútu v zmysle § 1794
ods. 2 NOZ. K tejto problematike sa vyjadril už v minulosti napríklad aj rakúsky OGH vo
svojom rozsudku zo dňa 30. 8. 1995, ktorý bol uverejnený pod spisovou značkou 3 Ob 520/94.
V uvedenom rozsudku bolo konštatované, že vylúčenie aplikácie neúmerného skrátenia pri-
chádza do úvahy len v prípadoch, kedy strana, ktorá bola ukrátená, skutočne poznala hodnotu
predmetu zmluvy. Samotné prehlásenie o tejto vedomosti nezakladá dôvod pre vylúčenie apli-
kácie predmetného inštitútu, pričom dôkazné bremeno v týchto situáciách nesie strana, ktorá
sa na úkor svojho spolukontrahenta obohatila.³⁰

Inštitút *laesio enormis* je často označovaný za kontroverzný, nakoľko predstavuje do istej
miery zásah do právnej istoty a zmluvnej slobody ako jedných zo základných pilierov súkrom-
ného práva. Tento názor je však možné vyvrátiť argumentom, že predmetný právny inštitút je
možné aplikovať len pri splnení jasne vymedzených predpokladov uvedených priamo v norma-
tívnom texte. Hypotéza právnej normy je v tomto prípade určitá. Naopak, pri dobrých mravoch
nie je jasné, kedy a za akých podmienok je konanie v rozpore s dobrými mravmi neplatné. Ak
vychádzame z komparácie týchto dvoch právnych inštitútov, môžeme konštatovať, že dobré
mravy by mali predstavovať väčšiu hrozbu právnej istoty ako neúmerné skrátenie.

Z povahy inštitútu *laesio enormis* ako kogentnej právnej normy je zjavné, že jeho aplikáciu
nie je možné vylúčiť na základe zmluvnej dohody kontrahentov.

5 Záver

Rozhodnutím zákonodarcu upraviť právny inštitút neúmerného skrátenia v českom No-
vom občianskom zákonníku je možné na jednej strane sledovať návrat k historickej tradícii
tohto právneho inštitútu v československom právnom prostredí a súčasne sledovanie tendencií
viacerých európskych krajín, ktoré postupne vo svojich vnútroštátnych poriadkoch prijímajú
prostriedky na ochranu slabšej strany.

²⁸ Tamže.

²⁹ Tamže.

³⁰ Rozsudok des obersten Gerichtshofs AT zo dňa 30. 8. 1995, sp. zn. 3, Ob 520/94, dostupné na: <<http://www.ogh.gv.at/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).

Zo zakotvenia právneho inštitútu *laesio enormis* do českého Nového občianskeho zákonníka je možné konštatovať, že zákonodarca ponechal súdom relatívne širokú pôsobnosť pri výklade predmetného ustanovenia. Predpokladá sa, že práve judikatúra bude rozhodujúcou a hnacou silou pri zavádzaní predmetného právneho inštitútu do života. Podľa dôvodovej správy k Občianskemu zákonníku sa síce predpokladá značne reštriktívna aplikácia predmetného inštitútu, ale tá môže byť zmiernená následnou rozhodovacou praxou súdov. Aby sa predišlo absolútnej voľnosti pri aplikácii, resp. opomenutí aplikácie predmetného inštitútu, je priamo v legislatívnom texte zakotvená kogentná povaha neúmerneho skrátenia.

Pre slovenského zákonodarcu predstavuje zváženie zakotvenia predmetného právneho inštitútu do novo pripravovaného Občianskeho zákonníka výzvu. Hoci je možné predmetnému inštitútu na prvý pohľad vytknúť jeho rozpor s jedným zo základných princípov práva – princípom právnej istoty, prostredníctvom analýzy, ktorú obsahoval náš príspevok je možné dôjsť k záveru, že tento strach je neopodstatnený. Ak by neúmerne skrátenie skutočne narušalo jeden z pilierov moderného vnímania práva, nevyskytovala by sa jeho úprava v právnych poriadkoch naprieč celou Európou.

Na základe uvedených argumentov navrhujeme, aby slovenský zákonodarca do budúcnosti zväzil zakotvenie tohto právneho inštitútu do právneho poriadku, pričom za ideálny model považujeme absenciu striktno vymedzenej hranice nepomeru plnení priamo v texte zákona a ponechanie väčšej slobody pre vnútroštátne súdy v tejto oblasti, ktoré budú môcť brať do úvahy osobitosti jednotlivých prípadov.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BUCHER, E.: Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil ohne Deliktsrecht. 2. Neubearbeitete und erweiterte Auflage. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1988, 651 s. ISBN 3-7255-2661-3. S. 236.
2. BYDLINSKI, P.: Bürgerliches Recht I. Allgemeiner Teil. Wien: Springer-Verlag, 2000, 206 s. ISBN 3- 211-83460-5. s. 148.
3. Cisársky patent č. 946/1811 Sb. z. s., ktorým sa vyhlasuje Všeobecný občiansky zákonník, dostupné na : < <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/946-1811.htm>>, (citované dňa. 19.03.2019).
4. Čl. 21 Obligationenrecht, dostupné na : < <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19070042/201901010000/210.pdf>>, (citované dňa 23.03.2019).
5. DVOŘÁK, J.: Vývoj občianskeho práva. In: Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989. Zost. Karel Malý a Ladislav Soukup. Praha : Karolinum, 2004, s. 477.
6. ELIÁŠ, K. a kol.: Nový občiansky zákoník s aktualizovanou dôvodovou správou. Praha: Sagit, 2012. s. 1119. ISBN 978-80-7208-922-2.
7. GAUCH, P.: Bemerkungen zu Art. 21 OR. Das Recht 1989, roč. 84, č. 3, s 91-107. ISSN 1612-9245.
8. GROSPÍČ, P.: Návrat *laesio enormis* do českého práva. Právní rozhledy, 2013, roč. 21, č. 5, s. 181-186. ISSN 1210-6410.
9. NĚMEC, P.: Neúmerne zkrátení a lichva. [online]. 2012, dostupné na: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/neumerne-zkraceni-a-lichva-dle-noveho-obcanskeho-zakoniku-83728.html?mail/>>, (citované dňa 24.03.2019).

10. PIHERA, V.: Laesio enormis. Obchodněprávní revue. 2011, roč. 2, č. 11, s. 319-325. ISSN 1213-5313.
11. Rozsudok Bundesgericht CH zo dňa 14. 2. 1958, sp. zn. 84 II 107, dostupné na : < <http://www.bger.ch/>>. (citované dňa 8. 3. 2013).
12. Rozsudok des obersten Gerichtshofs AT zo dňa 7. 10. 1981, sp. zn. 6 Ob 753/81, dostupné na: <<http://www.ogh.gv.at/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).
13. Rozsudok des obersten Gerichtshofs AT zo dňa 30. 8. 1995, sp. zn. 3, Ob 520/94, dostupné na: <<http://www.ogh.gv.at/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).
14. Rozsudok des obersten Gerichtshofs AT z dňa 13. 11. 2002, sp. zn. 7 Ob 251/02, dostupné na: <<http://www.ogh.gv.at/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).
15. Rozsudok švajčiarskeho Bundesgerichtu zo dňa 11. 10. 2000, sp. zn. 4C 228/2000, dostupné na: < <http://www.bger.ch/>>, (citované dňa 8. 3. 2013).
16. SCHWIMANN, M. a kol. Praxiskommentar zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch. Wien: Orac, 1988. 598 s. ISBN 3-7015-4249-X.
17. Uznesenie Najvyššieho súdu ČR zo dňa 31.08.2010, Sp. zn. 30 Cdo 1653/2009, dostupné na: <<http://www.nsoud.cz/>>, (citované 23.03.2019).
18. ZIMA, P.: K pokusu o uzákonění institut laesio enormis. Právní rozhledy, 2012, roč. 20, č. 9, s. 330. ISSN 1210-6410.
19. ZIMMERMANN, R.: Störungen der Willenbildung bei Vertragschluss. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007, 218 s. ISBN 978-3-16-149213-6.

Kontaktné údaje:

JUDr. Viktória Marková

viktoria.markova@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Šafárikovo nám. 6

811 02 Bratislava

Slovensko

ČESKÁ PRÁVNÍ TEORIE PŘED SAMETOVOU REVOLUCÍ A PO NÍ

Pavel Maršálek

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Abstrakt: Příspěvek zkoumá vývoj české právní teorie před Sametovou revolucí a po ní, a to z hlediska personálního, institucionálního a ideového.

Klíčové slová: česká právní teorie, Sametová revoluce

Abstract: The paper explores the development of Czech theory of law before the Velvet revolution and afterwards viewed from the personal, institutional and ideological perspective.

Key words: Czech theory of law, the Velvet revolution

1 Úvod

Třicáté výročí Sametové revoluce je příležitostí k bilancování. Platí to obecně i pro právní vědu. Nezaškodí se poohlédnout zpět a udělat malou inventuru toho, kam až jsme se dostali, co jsme oproti předlistopadovým časům získali a zda jsme něco ztratili, popř. jak mnoho se dnes navazuje na minulost.

Psát o vývoji právní teorie před Sametovou revolucí a po ní ale není vůbec snadné. Tři desítky let od předlistopadového období jsou sice dostatečné k tomu, abychom měli od tehdejšího dění patřičný časový odstup a tím i nadhled, ale pro hodnocení současnosti tato podmínka splněna není. Možná, že to však nakonec ani příliš nevádí, protože předlistopadová „minulost“ se zdá stále ještě mnohem více kontroverzní než polistopadová „současnost“.¹

Pohled na situaci v právní vědě, potažmo v právní teorii, před r. 1989 je nutně rozdělený. Část právních vědců se totiž angažovala na straně komunistického režimu a část jich proti němu vystupovala. Ti, kteří systému věrně sloužili, většinou nejsou schopni kritického pohledu – samozřejmě pokud se nejedná o konvertity. V poslední době se objevily práce mladých právních vědců, které jsou v líčení minulého dění až hyperkritické.² O důvodech takového hodnocení je možné spekulovat. Každopádně těmto autorům chybí vlastní zkušenost s fungováním vědy v minulém systému. Proto jsou přehnaně přísní. Jisté je také to, že se tak hloubí příkopy mezi starší a mladší generací právních vědců.

Ve svém příspěvku nechci nikoho soudit ani kádrovat. Mou ambicí je popsat vývoj české právní teorie z hlediska institucionálního, ideového a personálního. Pokusím se též nestranně zhodnotit její odbornou úroveň a vliv, který měla nebo má na právní vědu a praxi.

¹ Potvrzuje to např. spor o osobnost prof. V. Knappa, který se týká jeho vědeckého významu a morální integrity. K tomu srov. zvláštní monotematické číslo časopisu *Právník* (č. 12/2013) nesoucí název Viktor Knapp – 100 let. Dále viz kniha GERLOCH, A. (ed.): Viktor Knapp. Vědecké dílo v proměnách času. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014.

² Viz např. BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

2 Česká právní teorie v letech 1948 – 1989

Po úspěšném komunistickém puči v únoru 1948 se celá česká právní věda ocitla v zajetí komunistického režimu. Pripadl jí úkol položit teoretické základy rodícího se socialistického práva a dodávat ideovou výzbroj v souboji s právní vědou svobodného světa. Její role byla tedy ryze služební a apologetická. U právní teorie, nyní nazývané teorie státu a práva, bylo toto podřízení režimu a vládnoucí marxisticko-leninské ideologii zvláště patrné a projevilo se po všech stránkách: v rovině personální, ideové i institucionální. Stal se z ní předvoj a iniciátor transformace celé právní vědy.³

Protože autentických marxistů bylo mezi právními vědci minimum a potřeba sil značná (kvůli válečným ztrátám, čistkám a emigraci), byli na právnické fakulty povoláni lidé z praxe a urychleně vychovávaní nové kádry. Rodící se socialistickou právní vědu reprezentovali hlavně J. Bartuška, A. Čepička, A. Dressler, V. Procházka, V. Knapp, F. Boura, I. Bystřina, R. N. Foustka, P. Levit, Z. Jičínský a J. Boguszak. Právněteoretickým otázkám se věnovala řada z nich, proslulost jako právní teoretici získali asi nejvíce R. N. Foustka, V. Knapp, J. Boguszak a Z. Jičínský.⁴

Podobu celé právní vědy a tedy i právní teorie na přelomu 40. a 50. let 20. století formovaly dva procesy jdoucí ruku v ruce: ideologizace a sovětizace. Prosadila se marxisticko-leninská ideologie v té nejdogmatictější stalinistické podobě jako jejich východisko. Plně se uplatnila volitivní definice práva (právo jako výraz vůle dělnické třídy) a instrumentální pojetí státu (stát – nástroj k potlačení nepřátel nového pořádku), které byly výrazem třídního chápání spravedlnosti. O právu bylo uvažováno jednostranně jako o pouhé části nadstavby nad ekonomickou základnou. Velkým tématem byla diktatura proletariátu a úloha státu a práva při výstavbě socialismu. Všechny tyto ideologické koncepce byly hlášány s fanatismem světského náboženství a cokoli „buržoazního“ bylo zavrhováno.⁵ Sovětizace pak znamenala bezmyšlenkovité přebírání sovětských vzorů v organizaci právní vědy (např. založení Ústavu státu a práva ČSAV) a ve výchově právníků (zavedení katedrálního systému na právnických fakultách), dále navazování na sovětský diskurs a recepci sovětské literatury cestou překladů.⁶

Výsledkem těchto trendů bylo jalové novátorství (např. v právní terminologii) a celkový úpadek, který byl možná ještě větší než nihilismus právní praxe. Publikovaných prací bylo sice mnoho, jejich úroveň byla ale kvůli poplatnosti ideologii nevalná. Zaslouženě proto upadaly v zapomenutí. To se týkalo i v zahraničí vydaných knih (např. práce V. Knappa). Skuteční

³ Obecně VYŠINSKIJ, A. J.: Otázky teorie státu a práva. Praha: Orbis, 1951, kap. Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy. Dále viz LEVIT, P.: Úloha práva při budování státu. Právník, 1950, s. 451 an.

⁴ Přehledně ADAMOVÁ, K.: Vývoj právní vědy v českých zemích v letech 1945–1989. In: SOUKUP, L. (ed.): Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990. Praha: Karolinum, 2002, s. 51 an. Dějiny Univerzity Karlovy IV. Praha: Karolinum, 1998, s. 309 an., 376 an.

⁵ Teorie státu a práva. Praha: Orbis, 1951. Dále viz Teorie státu a práva – osnovy pro 1. ročník právnického studia. Praha, 1953. FOUSTKA, R. N.: Stát. Praha: Orbis, 1954.

⁶ ZAVACKÁ, K.: Vplyv sovietskej právnej vedy na obsah česko-slovenského práva po roku 1948. Právny obzor, 1992, s. 357 an. BYDŽOVSKÝ, L.: Pomoc sovětské právní vědy při tvorbě československého právního řádu. Právník, 1957, s. 819 an. ŽÁČKOVÁ, Z.: K vývoji Ústavu státu a práva ČSAV v letech 1955–1973 (s dodatkem o období let 1974–2002). Právník, 2006, s. 88 an. LITSCH, K.: Proměny právnického studia. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha: Karolinum, 2004, s. 89 an.

právní vědci živořili vyhození ze zaměstnání a mohli psát maximálně do šuplíku (např. B. Tomša) nebo navíc byli vězněni (např. V. Kubeš).⁷

Zlepšení nastalo pozvolna v souvislosti s destalinizací od poloviny 50. let. Právní věda a s ní právní teorie se částečně vymaňovala z pout ideologie. Ukazoval to výběr i neideologických témat nebo traktování socialistické zákonnosti jako právního pojmu a nikoli jen jako politického (J. Boguszak, R. N. Foustka). Dogmatismus dominoval spíše právní praxi, jak dokládalo vydání socialistické ústavy z r. 1960, nových kodexů v 1. polovině 60. let a uznání hospodářského práva jako samostatného právního odvětví.⁸

Umocnění demokratizačních trendů a prosazení relativně svobodné diskuze v 2. polovině 60. let měnilo nejen společnost, ale i právní vědu. Čelné místo mezi reformátory zaujali mnozí právní teoretici a myslitelé: Z. Mlynář, J. Hájek, J. Boguszak, Z. Jičínský, P. Pithart, V. Klokočka, F. Šamalík, I. Bystřina a další. Ti se z větší části distancovali od dosavadních třídních přístupů a represivního používání práva a postavili se za koncepci všelidového státu. Nově definovali právo jako objektivaci a fixaci společenských vztahů a chtěli je zkoumat širokospektrálně: J. Boguszak metodami tradiční právní nauky, O. Weinberger propagoval aplikaci jazykově-logických metod, F. Šamalík se zasazoval o metody sociologické a V. Knapp se hlásil k metodám kybernetickým. Inspiraci hledali v cizině, u mladého Marxe a sovětské pravovědy 20. let (Stučka, Pašukanis). Syntézou celého období se stala dvoudílná učebnice *Teorie státu a práva* napsaná kolektivem autorů za redakce J. Boguszaka v letech 1967–1968. Za zmínku stojí ještě dvě knihy: *Právo a společnost* (Praha 1965) od F. Šamalíka a *Filosofické problémy socialistického práva* (Praha 1967) z pera V. Knappa.⁹

Po okupaci vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 ještě nějakou chvíli vycházely práce představitelů reformního proudu. Bylo to nejspíše ze setrvačnosti. Postupně ale bylo cítit, jak dochází k rozkladu reformního křídla v právní vědě. Jeho agónii ukončila personální opatření ze strany režimu. Z pražské právnické fakulty byli z právních teoretiků donuceni k odchodu J. Boguszak, Z. Jičínský, F. Šamalík a P. Pithart, z brněnské fakulty museli odejít V. Klokočka a V. Kubeš. Podobná očista proběhla i v Ústavu státu a práva. Emigraci si zvolili O. Weinberger, I. Bystřina a Z. Kryštůfek. Celkově právní teoretici představovali nemalou část režimem postižených právních vědců.¹⁰

Učit budoucí právníky a provozovat právní vědu mohli do budoucna jen pravověrní – na pražské právnické fakultě např. právní teoretik E. Kučera. Ideovou neposkvrněnost měly zajistit zákazy popírání třídních přístupů a hlásání jiných revizionistických deformací. Napříště se

⁷ SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): *Antologie československé právní vědy v meziválečném období (1918–1938)*. Praha: Linde, 2009, s. 130 an, 266 an. Stejně dílo B. Tomsy vyšlo teprve nedávno pod názvem *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu* (Praha: Karolinum, 2005). Bohužel se však jedná jen o torzo, protože část rukopisu se nepodařilo nalézt.

⁸ Více o tom MARŠÁLEK, P.: *Proměny české právní vědy 1945–1989*. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): *Vývoj práva...*, s. 42 an.

⁹ Přehledně JIČINSKÝ, Z.: *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992. Podrobněji MARŠÁLEK, P.: *Teorie státu a práva v kontextu proměn právního myšlení v českých zemích 1948–1989*. Právněhistorické studie 39, 2007, s. 289 an. Srov. PŘIBÁŇ, J.: *Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturálních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948–89*. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): *Vývoj práva...*, s. 67 an.

¹⁰ *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 387. ADAMOVÁ, K.: *Vývoj právní vědy...*, s. 12. ŽÁČKOVÁ, Z.: *K vývoji Ústavu státu a práva...*, s. 105 an.

nemělo experimentovat a diskuze měly respektovat stranickou linii. Za této situace téměř absolutní reideologizace byl úpadek právní vědy nevyhnutelný. Patrný byl z publikační činnosti, z konferencí k oficiálním výročím, z přerušení většiny kontaktů se zahraničím či ze servilních vystoupení některých právních vědců na podporu „normalizace“. Tento špatný dojem ze stavu právní vědy nemohly vyvážit ani aktivity některých významných právních vědců, resp. dalších právníků, angažovaných v disentu (např. P. Pithart, F. Šamalík či Z. Jičínský), a to pro malý vliv na veřejnost.¹¹

Fakt, že česká právní teorie, resp. věda, není úplně ztracena, se ukázal na sklonku 80. let, kdy začala předbíhat zprvu odvážnější a posléze konzervativnější právní praxi. Tehdy došlo k pokusu o přestavbu nefunkčního socialistického systému. Do tohoto procesu, inspirovaného vývojem v SSSR, se zapojila řada hlavně mladých právních vědců-teoretiků. Ve svých pracích se stavěli za demokratizaci systému, za zavedení právního státu a lidských práv (např. A. Gerloch, L. Pítrová).¹² Oživení v právní vědě bylo pozorovatelné také z toho, že se začaly objevovat hodnotné teoretické práce (např. J. Čapka, V. Knappa, A. Gerlocha, J. Klaboucha či P. Holländera).¹³

3 Česká právní teorie od r. 1989 do současnosti

Rok 1989 představoval pro českou právní teorii zlom. Definitivně se vyprostila ze spárů ideologie a vydala se na cestu svobodného rozvoje v souladu s evropskými a světovými trendy. Už některé práce tehdy mladých právních vědců naznačovaly, že budou následující léta obdobím úrodným.

V návaznosti na proběhlou společenskou změnu bylo především nutné nově koncipovat výuku teorie práva. Úkolu oprostít ji od komunistických dogmat se úspěšně zhostil hlavně V. Knapp. Jeho učebnice *Teorie práva* (Praha 1995) je nadčasovou a těžko překonatelnou prací monografického rozměru.¹⁴ Své dílo Knapp následně finalizoval další pozoruhodnou knihou nazvanou *Velké právní systémy* (Praha 1996). Tu věnoval právní komparatistice.

Knappovy práce spojující právněpozitivistický a právněsociologický přístup jednoznačně obstály v konkurenci s příspěvky ostatních autorů – s klasičtější laděnými *Základy teorie práva a právní filozofie* (Praha 1996) z pera V. Veverky, J. Boguszaka a J. Čapka a novátorskou příručkou O. Weinbergera *Norma a instituce* (Brno 1995), vycházející z doktríny neoinstitucionalismu. V Knappových šlépějích se vydali další autoři zdařilých učebních pomůcek – A. Gerloch (*Teorie práva* vydaná v několika vydáních), J. Harvánek a kolektiv (*Teorie práva* vydaná ve třech vydáních), L. Kubů a kolektiv (*Teorie práva*. Praha 2007.), V. Zoubek (*Právovéda a státověda*.

¹¹ JIČÍNSKÝ, Z.: Právní myšlení..., s. 128. Jak dál v rozvoji věd o státu a právu. Právník, 1970, s. 1049 an. O tehdejších konferencích dobře svědčí např. sborník Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu. Praha, 1974. Jinak pokud jde o propagandistická vystoupení – viz četné předmluvy v časopisu Právník.

¹² Viz např. ČAPEK, J. – GERLOCH, A.: K některým aspektům společenské úlohy práva v podmínkách přestavby. Právník, 1988, s. 1069 an. GERLOCH, A. – PÍTROVÁ, L.: Urychlení rozvoje čs. společnosti a problémy jejího politického systému. Právník, 1988, s. 397 an.

¹³ ČAPEK, J.: Interpretace socialistického práva. Praha: Univerzita Karlova, 1983. KNAPP, V. – GERLOCH, A.: Logika v právním myšlení. Praha: Ústav státní správy, 1985. KLABOUCHEK, J.: Západoevropská právní filozofie ve druhé polovině 20. století. Praha: Academia, 1989.

¹⁴ Srov. ELIÁŠ, K.: Civilista Viktor Knapp. Právník, 2013, č. 12, s. 1195. Ten Knappovu Teorii práva kriticky nazývá teorií soukromého práva.

Plzeň 2010.). Soubor základní literatury, která nesmí chybět v knihovně žádného českého právníka, doplnil P. Holländer vydáním své *Filosofie práva* a M. Večeřa a M. Urbanová publikací *Sociologie práva*. Knappovým dílem jsem se inspiroval i já sám v knihách *Právo a společnost* (Praha 2008) a *Příběh moderního práva* (Praha 2018).¹⁵

Zdá se, že dřívější souboj různých metodologických směrů, který pronikal i do právní dogmatiky, vystřídalo jejich prolnutí. Odráží se v tom – podle J. Příbáňe – naše zkušenost s fungováním práva. To není „ani politická vůle, ani soubor morálních příkázání, ale systém obecných pravidel regulujících sociální chování“. Spory se dnes už netýkají ideje práva, ale toho jak tvořit dobré právo a toto právo *lege artis* interpretovat a aplikovat.¹⁶ V těchto otázkách můžeme pozorovat neshodu mezi stoupenci textualistického a teleologického paradigmatu (první vyznává J. Tryzna, druhý F. Melzer),¹⁷ stejně jako stanovisko vyvážené (např. Z. Kühn, L. Hlouch a J. Wintr).¹⁸ Deskriptivní pohled na interpretaci práva nabízí K. Žák Krzyžanková.¹⁹ Nicméně hledány jsou i nové cesty – např. inspirace ekonomickou analýzou práva (např. T. Richter, J. Broulík, J. Bartošek, M. Gregárek)²⁰ či postmodernismem (např. J. Příbáň).²¹ Ty jsou ale ne vždy přijímány – v prvním případě pro metodologickou redukci, v druhém pro hyperkritičnost, s níž je přistupováno k soudobému právu. Právní lingvistiku reprezentují F. Cvrček, F. Novák,²² J. Pinz a M. Šejvl, jakož i M. Tomášek. Nový impuls rozvoji klasické právní dogmatiky pak dala díla K. Berana a V. Janečka.²³ Sociologii práva pěstovala řada autorů, i když převážně jen teoreticky orientovanou, než zaměřenou empiricky (studijní příručky k sociologii práva autorů I. Muchy a J. Příbáňe, V. Kubeše, P. Hungra atd., ale i monografie např. T. Rychlého).²⁴ Z toho v poslední době vybočily práce M. Urbana opřené o vlastní sociologický výzkum.²⁵ Psychologii práva se dlouhou dobu úspěšně věnuje J. Kosek.²⁶

Některé práce se pokoušejí diagnostikovat a popsat změny, které probíhají v současném právu. Sem můžeme zařadit především kolektivní monografii *Nové jevy v právu* (Praha 2009–2010),²⁷ dále knihu M. Večeři a T. Machalové *Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu*

¹⁵ MARŠÁLEK, P.: *Právo a společnost*. Praha: Auditorium, 2008. Týž: *Příběh moderního práva*. Praha: Auditorium, 2018.

¹⁶ PŘIBÁŇ, J. – HOLLÄNDER, P. et. al.: *Právo a dobro v ústavní demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, s. 32 an.

¹⁷ TRYZNA, J.: *Právní principy a právní argumentace*. Praha: Auditorium, 2010. MELZER, F.: *Metodologie nalézání práva*. Praha: C. H. Beck, 2010.

¹⁸ KÜHN, Z.: *Aplikace práva ve složitých případech*. Praha: Karolinum, 2002. HLOUCH, L.: *Teorie a realita právní interpretace*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011. WINTR, J.: *Metody a zásady interpretace práva*. Praha: Auditorium, 2013.

¹⁹ ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, K.: *Právní interpretace – mezi vysvětlováním a rozuměním (deskriptivní pohled)*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019.

²⁰ BROULÍK, J. – BARTOŠEK, J.: *Ekonomický přístup k právu*. Praha: C. H. Beck, 2015.

²¹ PŘIBÁŇ, J.: *Suverenita, právo a legitimita*. Praha: Karolinum, 1997. Týž: *Právní symbolismus*. Praha: Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2007.

²² KOŘENSKÝ, J. – CVRČEK, F. – NOVÁK, F.: *Juristická a lingvistická analýza právních textů (právněinformatický přístup)*. Praha: Academia, 1999. CVRČEK, F. – NOVÁK, F. a kol.: *Legislativa*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017.

²³ BERAN, K.: *Právnícké osoby veřejného práva*. Praha: Linde, 2006. Týž: *Pojem osoby v právu*. Praha: Leges, 2012. JANEČKA, V.: *Kritika právní odpovědnosti*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2017.

²⁴ K tomu viz PŘIBÁŇ, J.: *Sociologie práva: vývoj a trendy po roce 1989*. Sociologický časopis 1-2/2002. RYCHLÝ, T.: *Právní normy a společenská praxe*. Praha: Univerzita Karlova, 1998.

²⁵ URBAN, M.: *Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů*. Praha: Leges, 2013.

²⁶ KOSEK, J.: *Právo (n)a předsudek*. Praha: Dokořán, 2011.

²⁷ Kolektiv autorů vedli: M. Tomášek, K. Malý, A. Gerloch, P. Šturma a M. Pauknerová.

(Brno 2010), publikaci J. Kysely, P. Ondřejka a kolektivu *Kolos na hliněných nohou? K proměnam státu a jeho rolí* (Praha 2016), monografii R. Polčáka *Internet a proměny práva* (Praha 2012) a studii J. Hurdíka *Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti* (Praha 2007).²⁸ Rovněž sem patří moje práce *Příběh moderního práva* (Praha 2018). Tato díla mapují posun struktury práva od hierarchické k síťové, změny společenského kontextu, který se promítá do fungování práva, a vývoj v jednotlivých právních odvětvích.

Srovnání situace v různých právních kulturách přináší práce P. Hungra, P. Osiny, L. Bezouškové a M. Tomáška,²⁹ na domácí právní a politický vývoj se zaměřuje V. Pavlíček.³⁰ Komparativní přístup k právu a právním institucím je patrný v knihách Z. Kühna, J. Kysely, P. Ondřejka, J. Ondřejkové, R. Píši a P. Aghy.³¹ Jiní sledují proměny právního myšlení na pozadí soudobého hodnotového pluralismu (T. Sobek)³² nebo se zabývají postmoderním myšlením o právu (M. Škop).³³

Ještě je třeba dodat, že soudobá česká právní teorie se pěstuje na čtyřech právnických fakultách: v Praze, Brně, Plzni a Olomouci, které spolu udržují pravidelné kontakty. Každé pracoviště má svá specifika, společná je jim péče o obor, kterou zajišťují. Jsou zárukou toho, že se teorie práva bude v českých zemích rozvíjet v souladu s evropskými a světovými trendy i v budoucnosti.³⁴

Avšak abychom pouze nechválili a zůstali objektivní, je nezbytné připomenout některé slabší stránky rozvoje soudobé české právní teorie. Část těžkostí stíhá právní teorii jako každou jinou právní vědu, část má kořen ve specifikách oboru.

Je jasné, že hodnocení jakékoli vědecké činnosti se odvíjí od stanovení měřítek. Ty musí být nejen relevantní, ale také přiměřená. V úvahu by se měla brát čtyři kritéria: 1) aktuálnost výzkumu, 2) množství a úroveň vědecké produkce (originalita a akceptovatelnost), 3) propojení s praxí, 4) ohlas v odborných kruzích a u veřejnosti doma a v zahraničí. To vše by se mělo žádat v přiměřeném rozsahu – nikoli maximalisticky, jak se nezdá v honbě za lepším umístěním na žebříčku univerzit děje.

Požadavek aktuálnosti výzkumu vyjadřuje, že půjde o zkoumání užitečné, které má co říci k problémům, jimiž žije společnost. To znamená, že se nebude jednat o „vědu pro vědu“. Tento

²⁸ VEČEŘA, M. – MACHALOVÁ, T.: Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu. Brno: Masarykova univerzita, 2010. KYSELA, J. – ONDŘEJJEK, P. a kol.: Kolos na hliněných nohou? K proměnam státu a jeho rolí. Praha: Leges, 2016. POLČÁK, R.: Internet a proměny práva. Praha: Auditorium, 2012. HURDÍK, J.: Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti. Praha: C. H. Beck, 2007.

²⁹ HUNGR, P.: Srovnávací právo. Ostrava: Key Publishing, 2008. OSINA, P.: Základy islámského práva. Praha: Leges, 2012. TOMÁŠEK, M.: Právní systémy Dálného východu I-II. Praha: Karolinum, 2016–2019.

³⁰ PAVLÍČEK, V.: O české státnosti I–III. Praha: Karolinum, 2002–2009.

³¹ KÜHN, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace. Praha: C. H. Beck, 2005. KYSELA, Jan: Dvoukomorové systémy. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. Týž: Zákonodárství bez parlamentů. Praha: Právnická fakulta UK, 2006. ONDŘEJJEK, P.: Princip proporcionality a jeho role při interpretaci základních práv a svobod. Praha: Leges, 2012. ONDŘEJKOVÁ, J.: Princip přednosti evropského práva v teorii a soudní praxi. Praha: Leges, 2012. Týž: Vnější limity soudcovské interpretace a argumentace. Praha: Leges, 2017. PÍŠA, R.: Soudcokráté, zachránci a byrokrati. Praha: Leges, 2019.

³² SOBEK, T.: Právní myšlení. Praha – Plzeň: Ústav státu a práva AV ČR – Aleš Čeněk, 2011.

³³ ŠKOP, M.: Právo v postmoderní situaci. Brno: Masarykova univerzita, 2008.

³⁴ VIZ KUKLÍK, J. a kol.: Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha: Havlíček Brain Team, 2008. SCHELLE, K.: Minulost a současnost Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 20 let obnovené Právnické fakulty Olomoucké univerzity. Praha: Leges, 2011.

parametr se daří české právní teorii víceméně naplňovat. Jak plyne z výše uvedených rozborů vědecké produkce, česká právní teorie se snaží zkoumat globální proměnu světa a její vliv na právo, jakož i působení opačné. Právo přitom chápe ve společenském kontextu a z hlediska metodologického je její přístup širokospektrální.³⁵

Pokud jde o množství vědecké produkce, je až nadbytečné. Je výsledkem neustálého tlaku na kvantitu bez ohledu na to, že se čte stále méně. V důsledku toho i kvalitní práce monografického charakteru, pokud je vůbec lze sepsat při neustálém psaní článků, mizí v záplavě publikací, často bez toho, aby je někdo přečetl, natož na ně reagoval. Úroveň právněteoretických prací – stejně jako ostatních právněvědných prací – bývá různá: od vynikajících, které jsou originální, až po ty, které jsou napsány jen proto, aby se splnila evaluační kritéria. S originalitou mívají problém práce, které jen komentují díla zahraničních autorů, s akceptovatelností se potýkají práce, které nekriticky recipují např. metodologii ekonomické analýzy práva nebo podléhají fundamentalismu např. hodnotovému, lidskoprávnímu, multikulturnímu nebo politické korektnosti.³⁶

Propojení právní teorie s praxí může fungovat, jestliže právní teorie nabízí praxi fungující metodologii interpretace a aplikace práva, jakož i právní argumentace. V tomto ohledu česká právní teorie určitě ob stojí i přes jistou metodologickou rozpolcenost. Nezanedbatelný je přínos právní teorie při výuce právníků, kde právnícká metodologie tvoří podstatnou část náplně přednášek a seminářů.³⁷

Ohlas na právněteoretické práce je nutně limitovaný. Je to dáno složitostí řešené problematiky a převažujícím českojazyčným zpracováním. Nejvíce jsou tyto práce sledovány českou odbornou veřejností, mezinárodní proslulost je spíše výjimečná.³⁸

4 Závěr

Rok 1989 je významným mezníkem ve vývoji české právní teorie. Změny s ním spojené přinesly většinou striktní odřízní se od předlistopadových časů. Předlistopadové a polistopadové období se tak v právní teorii jeví jako dvě naprosto rozdílné epochy.

V letech 1948–1989 ideologie zvítězila nad vědou, právní teorie jí byla někdy více, jindy méně podrobena či byla přímo její součástí. V důsledku toho jí připadla nelichotivá služebná a apologetická role. Komunistický režim našel v řadě právních teoretiků odhodlané spolupracovníky, kteří se ať už v revolučním entuziasmu nebo v touze po kariéře a zisku propůjčili k realizaci a legitimizaci experimentu na bázi marxisticko-leninské ideologie. Část z nich postupně vystřízlivěla a z některých se dokonce stali ideoví lídři reformního procesu 60. let a hledání

³⁵ Srov. s přístupem slovenských kolegů, jejichž výsledky se více odrážejí ve výuce mladých právníků – učebnice kol. aut.: Aktuálne otázky teórie práva. Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2018.

³⁶ K tomu srov. soubor příspěvků Právní věda a právní psaní. In: Jurisprudence č. 6/2016.

³⁷ Viz např. BOBEK, M. – KÜHN, Z. a kol.: Judikatura a právní argumentace. Praha: Auditorium, 2013. MA-CHALOVÁ, T. – VEČEŘA, M. – HARVÁNEK, J. – HLOUCH, L. – SOBOTKA, M. – SOBEK, T.: Aktuální otázky metodologie právního myšlení. Praha: Leges, 2014. Dále GERLOCH, A. a kol.: Praktikum teorie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017.

³⁸ Do povědomí právnícké vědecké obce se v anglicky mluvících zemích dostali např. J. Přibáň, Z. Kühn a M. Bobek, v německé jazykové oblasti O. Weinberger a P. Holländer, ve slovanských zemích A. Gerloch. Mezinárodně uznávaným právním vědcem byl už v předlistopadovém období V. Knapp.

nových cest v právní vědě. Srpnová okupace v r. 1968 však násilně ukončila obrodu ve společnosti i ve vědě. Následné personální čistky a obnova panství ideologie nad vědou však otočily kolem dějin nazpět. Normalizační právní teorie připomínala mírou úpadku právní teorii přelomu 40. a 50. let, ovšem bez revolučního nadšení. K částečně lepšímu se situace obrátila až v souvislosti s tzv. přestavbou.

Polistopadová česká právní teorie na předchozí období nenavázala, snad s výjimkou angažování některých teoretiků donucených k odchodu po r. 1968. Prosadila se diskontinuita. Získaná svoboda mohutně podpořila rozvoj právní teorie po všech stránkách – institucionální, personální i ideové. Objevily se nové možnosti i nové výzvy. Otevřené hranice umožnily výměnu zkušeností v mezinárodním měřítku. Globální proměna světa vygenerovala nová témata, k nimž je třeba se vyjádřit (např. globalizační a integrační procesy, technický a technologický pokrok, ekologické problémy, multikulturalismus atd.). Česká právní teorie rozhodně má co říci a diskuzi by se neměla vyhýbat.

Na samotný konec můžeme konstatovat následující. Zatímco předlistopadová česká právní teorie (až na výjimky) kvalitu neměla a možná ani nebyla vědou, ale jen ideologií, polistopadová právní teorie ji má, i když ne úplně ve všech ukazatelích. Přesto jsme neustále sžíráni pochybnostmi o tom, zda kvalitu skutečně má. Jinde – v cizině – však nedostatky bez povšimnutí přecházíme a zahraniční práce, i když jsou nekvalitní, daleko spíše citujeme než naše vlastní. Je v tom určitě jistá forma flagelantství, které je pro nás typické. Pravdou však je, že neselhávají naši právní vědci, nýbrž naši manažeři vědy.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. 20 let obnovené Právnické fakulty Olomoucké univerzity. Praha: Leges, 2011.
2. ADAMOVÁ, K.: Vývoj právní vědy v českých zemích v letech 1945–1989. In: SOUKUP, L. (ed.): Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990. Praha: Karolinum, 2002.
3. BERAN, K.: Pojem osoby v právu. Praha: Leges, 2012.
4. BERAN, K.: Právnické osoby veřejného práva. Praha: Linde, 2006.
5. BOBEK, M. – KÜHN, Z. a kol.: Judikatura a právní argumentace. Praha: Auditorium, 2013.
6. BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
7. BOGUSZAK, J. a kol.: Teorie státu a práva I–II. Praha: Orbis, 1967–1968.
8. BROULÍK, J. – BARTOŠEK, J.: Ekonomický přístup k právu. Praha: C. H. Beck, 2015.
9. BYDŽOVSKÝ, L.: Pomoc sovětské právní vědy při tvorbě československého právního řádu. Právník, 1957, s. 819 an.
10. CVRČEK, F. – NOVÁK, F. a kol.: Legislativa. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017.
11. ČAPEK, J. – GERLOCH, A.: K některým aspektům společenské úlohy práva v podmínkách přestavby. Právník, 1988, s. 1069 an.
12. ČAPEK, J.: Interpretace socialistického práva. Praha: Univerzita Karlova, 1983.
13. Dějiny Univerzity Karlovy IV. Praha: Karolinum, 1998.
14. ELIÁŠ, K.: Civilista Viktor Knapp. Právník, 2013, č. 12, s. 1195 an.

15. FOUSTKA, R. N.: Stát. Praha: Orbis, 1954.
16. GERLOCH, A. – PÍTROVÁ, L.: Urychlení rozvoje čs. společnosti a problémy jejího politického systému. Právnický, 1988, s. 397 an.
17. GERLOCH, A. (ed.): Viktor Knapp. Vědecké dílo v proměnách času. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014.
18. GERLOCH, A. a kol.: Praktikum teorie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017.
19. GERLOCH, A.: Teorie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013.
20. HARVÁNEK, J. a kol.: Teorie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.
21. HLOUCH, L.: Teorie a realita právní interpretace. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011.
22. HOLLÄNDER, P.: Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012.
23. HUNGR, P.: Srovnávací právo. Ostrava: Key Publishing, 2008.
24. HURDÍK, J.: Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti. Praha: C. H. Beck, 2007.
25. Jak dál v rozvoji věd o státu a právu. Právnický, 1970, s. 1049 an.
26. JANEČEK, V.: Kritika právní odpovědnosti. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2017.
27. JIČÍNSKÝ, Z.: Právní myšlení v 60. letech a za normalizace. Praha: Prospektrum, 1992.
28. KLABOUC, J.: Západoevropská právní filozofie ve druhé polovině 20. století. Praha: Academia, 1989.
29. KNAPP, V. – GERLOCH, A.: Logika v právním myšlení. Praha: Ústav státní správy, 1985.
30. KNAPP, V.: Filosofické problémy socialistického práva. Praha: Academia, 1967.
31. KNAPP, V.: Teorie práva. Praha: C. H. Beck, 1995.
32. KNAPP, V.: Velké právní systémy. Praha: C. H. Beck, 1996.
33. Kol. aut.: Aktuálně otázky teorie práva. Bratislava: Wolters Kluwer SR, 2018.
34. KOŘENSKÝ, J. – CVRČEK, F. – NOVÁK, F.: Juristická a lingvistická analýza právních textů (právněinformatický přístup). Praha: Academia, 1999.
35. KOSEK, J.: Právo (n)a předsudek. Praha: Dokořán, 2011.
36. KUBU, L. – HUNGR, P. – OSINA, P.: Teorie práva. Praha: Linde, 2007.
37. KÜHN, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace. Praha: C. H. Beck, 2005.
38. KÜHN, Z.: Aplikace práva ve složitých případech. Praha: Karolinum, 2002.
39. KUKLÍK, J. a kol.: Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha: Havlíček Brain Team, 2008.
40. KYSELA, J. – ONDŘEJEK, P. a kol.: Kolos na hliněných nohou? K proměnam státu a jeho rolí. Praha: Leges, 2016.
41. KYSELA, J.: Zákonodárství bez parlamentů. Praha: Právnická fakulta UK, 2006.
42. KYSELA, J.: Dvoukomorové systémy. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.
43. LEVIT, P.: Úloha práva při budování státu. Právnický, 1950, s. 451 an.
44. LITSCH, K.: Proměny právního studia. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha: Karolinum, 2004.
45. MACHALOVÁ, T. – VEČEŘA, M. – HARVÁNEK, J. – HLOUCH, L. – SOBOTKA, M. – SOBEK, T.: Aktuální otázky metodologie právního myšlení. Praha: Leges, 2014.
46. MARŠÁLEK, P.: Právo a společnost. Praha: Auditorium, 2008.

47. MARŠÁLEK, P.: Proměny české právní vědy 1945–1989. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha: Karolinum, 2004.
48. MARŠÁLEK, P.: Příběh moderního práva. Praha: Auditorium, 2018.
49. MARŠÁLEK, P.: Teorie státu a práva v kontextu proměn právního myšlení v českých zemích 1948–1989. Právněhistorické studie 39, 2007.
50. MELZER, F.: Metodologie nalézání práva. Praha: C. H. Beck, 2010.
51. ONDŘEJJEK, P.: Princip proporcionality a jeho role při interpretaci základních práv a svobod. Praha: Leges, 2012.
52. ONDŘEJKOVÁ, J.: Princip přednosti evropského práva v teorii a soudní praxi. Praha: Leges, 2012.
53. ONDŘEJKOVÁ, J.: Vnější limity soudcovské interpretace a argumentace. Praha: Leges, 2017.
54. OSINA, P.: Základy islámského práva. Praha: Leges, 2012.
55. PAVLÍČEK, V.: O české státnosti I–III. Praha: Karolinum, 2002–2009.
56. PÍŠA, R.: Soudcokraté, zachránci a byrokrati. Praha: Leges, 2019.
57. POLČÁK, R.: Internet a proměny práva. Praha: Auditorium, 2012.
58. Právní věda a právní psaní. In: Jurisprudence, 2016, č. 6.
59. PŘIBÁŇ, J. – HOLLÄNDER, P. et. al.: Právo a dobro v ústavní demokracii. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011.
60. PŘIBÁŇ, J.: Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948–89. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha: Karolinum, 2004.
61. PŘIBÁŇ, J.: Právní symbolismus. Praha: Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2007.
62. PŘIBÁŇ, J.: Sociologie práva: vývoj a trendy po roce 1989. Sociologický časopis 1-2/2002.
63. PŘIBÁŇ, J.: Suverenita, právo a legitimita. Praha: Karolinum, 1997.
63. RYCHLÝ, T.: Právní normy a společenská praxe. Praha: Univerzita Karlova, 1998.
64. SCHELLE, K.: Minulost a současnost Právní fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brno: Masarykova univerzita, 1994.
65. SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): Antologie československé právní vědy v meziválečném období (1918–1938). Praha: Linde, 2009.
66. SOBEK, T.: Právní myšlení. Praha – Plzeň: Ústav státu a práva AV ČR – Aleš Čeněk, 2011.
67. ŠAMALÍK, F.: Právo a společnost. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965.
68. ŠKOP, M.: Právo v postmoderní situaci. Brno: Masarykova univerzita, 2008.
69. Teorie státu a práva – osnovy pro 1. ročník právního studia. Praha, 1953.
70. Teorie státu a práva. Praha: Orbis, 1951.
71. TOMÁŠEK, M.: Právní systémy Dálného východu I-II. Praha: Karolinum, 2016–2019.
72. TOMSA, B.: Kapitoly z dějin filosofie práva a státu. Praha: Karolinum, 2005.
73. TRYZNA, J.: Právní principy a právní argumentace. Praha: Auditorium, 2010.
74. URBAN, M.: Efektivní strategie formování právního vědomí středoškolských studentů. Praha: Leges, 2013.
75. VEČEŘA, M. – MACHALOVÁ, T.: Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu. Brno: Masarykova univerzita, 2010.
76. VEČEŘA, M. – URBANOVÁ, M.: Sociologie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006.

77. VEVERKA, V. – BOGUSZAK, J. – ČAPEK, J.: Základy teorie práva a právní filozofie. Praha: Codex, 1996.
78. Viktor Knapp – 100 let. Právník, 2013, č. 12.
79. VYŠINSKIJ, A. J.: Otázky teorie státu a práva. Praha: Orbis, 1951.
80. Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu. Praha, 1974.
81. WEINBERGER, O.: Norma a instituce. Brno: Masarykova univerzita, 1995.
82. WINTR, J.: Metody a zásady interpretace práva. Praha: Auditorium, 2013.
83. ZAVACKÁ, K.: Vplyv sovietskej právnej vedy na obsah česko-slovenského práva po roku 1948. Právny obzor, 1992, s. 357 an.
84. ZOUBEK, V.: Právověda a státověda. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010.
85. ŽÁČKOVÁ, Z.: K vývoji Ústavu státu a práva ČSAV v letech 1955–1973 (s dodatkem o období let 1974–2002). Právník, 2006, s. 88 an.
86. ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, K.: Právní interpretace – mezi vysvětlováním a rozuměním (deskriptivní pohled). Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019.

Kontaktné údaje:

Doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.

marsalep@prf.cuni.cz

Právnická fakulta Univerzity Karlovy

Náměstí Curieových 901/7

116 40 Praha 1

Česká republika

NIE VIAC, NEŽ JE NEVYHNUTNÉ... (K PRÍPRAVE REKODIFIKÁCIE ČESKOSLOVENSKEHO PRÁVNEHO PORIADKU V ROKU 1989)¹

Ondrej Podolec

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt: Štúdia sa zaoberá prípravou reformy právneho poriadku Československej socialistickej republiky na konci osemdesiatych rokov, ktorá mala zahŕňať prijatie novej ústavy a následnú rekodifikáciu najdôležitejších právnych odvetví. Tento proces, ktorý ukončil pád komunistického režimu v novembri 1989, prebiehal v atmosfére rozkladu sovietskeho bloku a odporu vedenia komunistickej strany k reformám.

Kľúčové slová: Československo, právo, dejiny, 1989, komunistický režim, reformy, rekodifikácia

Abstract: The study deals with the setup of the reform of law in the Czechoslovak Socialist Republic in late 80s. The reform should included the adoption of the new Constitution and recodification of the most important law codes. The process ran in the atmosphere of the Soviet bloc disintegration as well as the resentment to the reforms by the leading Czechoslovak communist party officials, and finally ended by the fall of the communist regime in November 1989.

Key words: Czechoslovakia, Law, History, 1989, Communist Regime, Reforms, Rekast

Plánovaná rekodifikácia právneho poriadku pripravovaná na konci osemdesiatych rokov patrí medzi menej známe etapy vo vývoji nášho právneho poriadku. V rôznom štádiu prípravy sa nachádzali rýchle a dočasné zmeny reagujúce na dynamicky sa vyvíjajúcu situáciu v sovietskom bloku i veľká rekodifikácia právneho poriadku, ktorá bola plánovaná na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov. Do zabudnutia upadla z dôvodu, že po páde komunistického režimu po novembri 1989 stratila na aktuálnosti a pripravované zmeny boli v tom momente už prekonané vývojom.

Na konci osemdesiatych rokov sa teda chystala tretia vlna rekodifikácií práva v komunistickom Československu. Tie mali vždy reagovať na vývoj politického režimu, resp. na dosiahnutie istého „stupňa spoločenského vývoja“. Prvá z kodifikácií nasledovala krátko po prevzatí absolútnej moci v štáte komunistickou stranou vo februári 1948. Ústava pripravená ešte z väčšej časti v „predfebruárovom“ období mala hybridný charakter, keď do jej textu boli „neorganicky“ vsadené ustanovenia čiastočne „kodifikujúce“ nový politický režim². Z väčšej časti ale mala fiktívny charakter, keďže nevyjadrovala fakticky nastolenú realitu totalitného režimu. Následné rekodifikácie (ako súčasť tzv. právnickej dvojročnice) sa už popri objektívne potrebnom

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia grantu VEGA č. 1/0049/17 „Právne a ekonomické aspekty korupcie - príčiny, dôsledky, prevencia a ekonomická analýza právnej úpravy“.

² Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

unifikujúcom účinku svojim charakterom viac približovali k ideologickým východiskám i praxi komunistického režimu.³ V prípade občianskeho práva možno pri kodifikácii z roku 1950 hovoriť o akejsi prechodnej fáze smerom k „spotrebiteľskému“ občianskoprávnemu kódexu z roku 1964.⁴

Naopak trestné právo bolo už od prvých mesiacov vlády komunistického režimu prostriedkom na zastrašovanie, perzekúciu, či dokonca likvidáciu jeho skutočných, potenciálnych i fiktívnych odporcov.⁵ Vágne formulované „gumové paragrafy“ spojené s drakonickými trestami boli zakotvené už v zákone č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky i kodifikácii trestného práva z roku 1950. Stali sa nástrojom „triedneho boja“, t. j. upevňovania novej diktatúry vo forme stalinských represí v ich československej verzii z päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia.

Na rozdiel od iných odvetví malo trestné právo v ďalších rokoch tendenciu k liberalizácii a zmierneniu trestnej represie. Jeho ciele i prostriedky sa v niektorých aspektoch čiastočne približovali k štandardom demokratických krajín. Zmiernenie dlhodobo „neudržateľnej“ miery trestnej represie bolo oficiálne ideologicky zdôvodnené postupným zánikom „klasickej“ kriminality, ktorá mala byť produktom triednych rozdielov. Vybudovanie utopickej komunistickej spoločnosti pritom malo postupne viesť k jej úplnému zániku. Z týchto ideologických východísk vychádzal aj odlišný prístup k páchatelom „politických“ a kriminálnych deliktov. Zatiaľ čo proti nepriateľom režimu malo byť nekompromisne zakročené, u „bežných“ kriminálnikov mala mať prednosť výchova pred represiou.⁶ K prvému zmierneniu represie prišlo už novelou trestného zákona z roku 1956⁷, ktorá odzrkadľovala aj aktuálne zmeny v „poststalinskom“ komunistickom tábore.

Odzrazom politického vývoja bola aj druhá rekodifikácia práva v prvej polovici šesťdesiatych rokov. Nová ústava z roku 1960 (tzv. socialistická) deklarovala dosiahnutie socializmu ako stupňa spoločenského vývoja („Socializmus v našej vlasti zvíťazil!“) a začiatok budovania najvyššieho stupňa – komunizmu ako beztriednej spoločnosti.⁸ Dobová utopická vízia predpokladala jeho dosiahnutie už v osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia.

Ústavné zakotvenému stupňu vývoja spoločenských vzťahov mali zodpovedať aj všetky dôležité odvetvia práva. Osobitne ho odzrkadľoval nový občiansky zákonník, ktorý reflektoval najmä dominantné a privilegované postavenie „spoločenských“ foriem vlastníctva.

Rekodifikácia právneho poriadku na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov mala pripomínať práve vývojovú etapu po roku 1960.⁹ Nebola však naplnením utopistických vízií z päťdesiatych rokov o dosiahnutí komunizmu, ktoré malo právo v následnej rekodifikačnej vlne reflektovať. Vývoj komunistického režimu sa totiž uberal sa skôr opačným smerom. Namiesto

³ Zákon č. 141/1950 Zb., zákon č. 86/1950 Zb.; porov: BLAŽEK, L. Rekodifikace trestního práva hmotného.

⁴ Zákon č. 141/1950 Zb.; zákon č. 40/1964 Zb.

⁵ PODOLEC, O. Tzv. politické trestné činy ako prostriedok perzekúcií počas komunistického režimu - vývoj právnej úpravy a aplikačná prax, s. 16n, PODOLEC, O. Vývoj trestnoprávnej legislatívy ako nástroja komunistického režimu, s. 3n.

⁶ PODOLEC, O. Vývoj trestnoprávnej legislatívy ako nástroja komunistického režimu, s. 3n.

⁷ Zákon č. 63/1956 Zb.

⁸ Ústavný zákon č. 100/1960 Zb.

⁹ Národní archiv Praha (ďalej NA Praha) – fond Predsedníctvo ÚV KSČ (ďalej P ÚV KSČ) 1986-89, P73I88; NA Praha, P ÚV KSČ 1986-89, P87I88.

beztriednej spoločnosti bol vytvorený zbyrokratizovaný systém „reálneho socializmu“, ktorý už len pragmaticky udržiaval svoje základné životne dôležité funkcie. V prvom rade pomocou represívneho aparátu fixoval mocenský monopol komunistickej strany, a tiež sa snažil udržať v chode štátom riadené hospodárstvo, ktorému chýbali vnútorné motivačné mechanizmy, stimulujúce technologický vývoj. Politika generálneho tajomníka ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Michaila Gorbačova, ktorý nastúpil na čelo ZSSR i celého sovietskeho bloku po roku 1985 smerovala liberalizácii vládnuceho režimu. V snahe nájsť východisko z hlbokéj politickej i ekonomickej krízy sa snažil vytvoriť syntézu komunistickej ideológie a princípov demokracie a politického pluralizmu.¹⁰ Symbolmi reformy politického a hospodárskeho systému sa stali pojmy „perestrojka“ (prestavba) a „glasnosť“ (sloboda slova). Byrokraticky skostnatené riadenie upadajúcej ekonomiky mali oživiť limitované prvky trhového hospodárstva, ktoré by priniesli motiváciu pre väčšiu efektivitu i technologický vývoj. Prvky politickej plurality a reálneho parlamentarizmu zas mali zvýšiť reálny podiel občanov na riadení štátu.

Špecifiká „československého modelu“ komunistického režimu však boli dané osobitnými okolnosťami jeho vývoja. Bolo ťažko predstavitelné, že by realizátorom procesu demokratizácie politického režimu a ekonomických reforiem bola vládnuca garnitúra dosadená po vojenskom potlačení československého pokusu o v mnohom podobnú zmenu politického kurzu v roku 1968. Akékoľvek snahy o čo i len čiastočnú politickú či názorovú pluralitu by priamo podkopávali základy režimu normalizácie nastoleného po invázii vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Husákovu a neskôr Jakešovo vedenie vládnucej Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) síce obligátne prevzalo do svojej rétoriky nové politické heslá z Moskvy a deklarovalo aj ich realizáciu, no v púde „mocenskej sebazáchovy“ ich v praktickej politike skôr sabotovalo.¹¹

Paradoxom ich politiky teda bolo, že ich mocenská pozícia vychádzala z mocenského zá-sahu Moskvy v roku 1968, zatiaľ čo v tomto čase odtiaľ prichádzalo jej ohrozenie. Okrem novej Gorbačovovej politiky sa vedenie KSČ nachádzalo aj pod tlakom zmien v okolitých krajinách – Poľsku a Maďarsku.

Základom reformy právneho poriadku teda mala byť nová ústava¹². Malo ísť o tzv. troj-jedinú ústavu, ktorá mala v sebe zahrňovať základné zákony federácie i republík. Zásadné poli-tické rozhodnutie o jej príprave bolo prijaté v centre reálnej moci - Predsedníctve Ústredného výboru (ďalej ÚV) KSČ 4. mája 1987. Pozostávalo zo chválenia zahájenia prípravných prác a ustanovenia prípravných komisií. Načrtnutý harmonogram prípravy obsahoval po vypracovaní základného návrhu dva hlavné míľniky – rámcové schválenie osemnástym zjazdom KSČ, po ktorom by nasledovala formálna všefudová diskusia. Rovnako formálne konečné schválenie ústavy zákonodarnými zbormi bolo predpokladané v dvoch variantoch – v októbri 1990 alebo marci 1991.

Prípravné komisie boli ustanovené dve – prvá mala expertný a druhá politický charak-ter. Pracovná komisia Predsedníctva ÚV KSČ, v ktorej mali zasadať predovšetkým odborníci

¹⁰ Bližšie pozri: GORBAČOV, M. S. Můj život; tiež: GORBAČOV, M. S. Prestavba a nové myslenie pre našu krajinu a celý svet.

¹¹ Bližšie pozri: PULMANN, M. Konec experimentu; JAŠEK, P. (ed.) 1989 - rok zmeny.

¹² Bližšie pozri aj: BEŇA, J. Od trojjedinej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR k čistej Ústave Slovenskej republiky.; ŽAT-KULLAK, J. "Normalizačná" politická línia komunistického režimu a česko-slovenská federácia v rokoch 1969-1989.

na ústavné právo mala pracovať pod vedením Karola Laca, ktorého neskôr vystriedal Marián Čalfa. Slovensko v nej ďalej zastupovali napríklad Andrej Bajcura (vtedajší dekan Právnickej fakulty Univerzity Komenského), Oľga Ovečková (z Ústavu štátu a práva Slovenskej akadémie vied), Milan Čič (vtedajší minister spravodlivosti Slovenskej socialistickej republiky), Štefan Grman, Július Hanus, Ján Lazar, Ivan Okáli, či Viliam Plevza...

Súbežne pracujúcej „politickéj“ komisii, zloženej zo zástupcov Národného frontu a KSČ predsedal z titulu svojej funkcie generálny tajomník ÚV KSČ Miloš Jakeš. Mala až 140 členov (z toho 103 členov KSČ), z ktorých bolo 43 slovenskej národnosti.¹³

Pokiaľ ide o mechanizmus prijímania ústavy v zákonodarných zboroch, mala sa použiť analógia k postupu v roku 1968, keď prijatiu ústavného zákona o č. 143/1968 Zb. o československej federácii predchádzalo prijatie ústavného zákona č. 77/1968 Zb. o príprave federatívneho usporiadania, ktorý v tomto procese zabezpečoval poslancom zvoleným na Slovensku akési právo veta. Napriek tomu, že na naplnenie tohto cieľa by postačovala aj existujúca štruktúra dvoch komôr Federálneho zhromaždenia, aj mechanizmus prijímania novej ústavy mal upraviť osobitný ústavný zákon o prijatí ústavy. Špecifikom totiž bola „inkorporácia“ republikových ústav do jednotného celku a s tým súvisiaca participácia republikových parlamentov – Slovenskej národnej rady a Českej národnej rady. Podľa návrhu ústavného zákona teda musel byť návrh ústavy pred predložením do Federálneho zhromaždenia vopred schválený oboma národnými radami.

Spolu s prípravou novej ústavy sa nevyhnutne musela otvoriť aj otázka ďalšieho fungovania federácie. Tá oproti pôvodne zamýšľaným zámerom fungovala v období normalizácie len v zdeformovanej podobe, výrazne oklieštená aj centralizačnými zákonmi zo začiatku sedemdesiatych rokov.¹⁴ Dá sa povedať, že aj idea trojjedinej ústavy bola v rozpore s pôvodnými zámermi jej tvorcov. Navyše nebolo vôbec federalizované skutočné mocenské centrum – KSČ, ktorá s Komunistickou stranou Slovenska, t. j. de facto svojou podriadenou organizačnou zložkou naďalej pôsobila v asymetrickom modeli. Za prvý krok k vyriešeniu tohto problému je možné považovať zriadenie (či obnovenie) Výboru ÚV KSČ pre riadenie pre stranícku prácu v Českej socialistickej republike na konci osemdesiatych rokov.

Napriek tomu, že liberalizácii (či demokratizácii) režimu by skôr zodpovedala decentralizácia správy, v rámci prác na novej ústave sa objavovali viac tendencie oslabovaniu právomocí republík v prospech federálnych orgánov. Na podporu centralizačných návrhov používali odborné kruhy z okolia predsedu vlády Ladislava Adamca najmä ekonomické argumenty. Tieto snahy vyvolávali kritický ohlas na Slovensku, v miere, ktorú umožňovala československá forma glasnosti.¹⁵

K úvodným prácam komisii na prípravu boli vo vedení vládnucej strany vypracované smernice (zásady), ktoré mali definovať politické „mantinely“, v ktorých sa mohli vypracované návrhy pohybovať¹⁶.

¹³ NA Praha, P ÚV KSČ 1986-89, P81I88; NA Praha, P ÚV KSČ 1986-89, P130I89.

¹⁴ ŽATKULIAK, J. Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 - december 1970).

¹⁵ NA Praha, P ÚV KSČ 1986-89, P124I89.

¹⁶ Tamže.

1 Preberá sa jestvujúci politický systém

Zdôvodnením tejto zásady malo byť, že sa dovtedajší systém usporiadania a vzájomných vzťahov najvyšších ústavných orgánov sa vraj v dovtedajšom vývoji „osvedčil“. Príslušné oddelenie ÚV KSČ uviedlo, že „soustava nejvyšších ústavních orgánů ČSSR založená na socialistickém parlamentarizmu v čele s individuální hlavou státu se osvědčila a nenavrhují se žádné změny. (...) Obdobně ustanovení o soustavě ústavních orgánů republik zůstávají beze změny.“ Nové trendy sa mali prejavit v naplňaní článkov ústavy, predovšetkým presunom skutočnej rozhodovacej právomoci na ústavné orgány štátu, keďže dovtedy ňou fakticky disponovali funkcionári ÚV KSČ.

2 Pripája sa zásada alternácie zastúpenia Slovákov a Čechov

Mala sa recipovať dovtedajšia ústavná zvyklosť paritného rozdelenia najdôležitejších ústavných funkcií, pričom táto zásada mala byť v ústave aj explicitne zakotvená. Napríklad rozdelenie funkcií prezidenta a predsedu vlády bolo napriek relatívne krátkej tradícii dobovo považované už za samozrejmú.

Alternácia sa mala aplikovať aj v rámci jednotlivých federálnych ministerstiev – ak minister pochádzal z Českej socialistickej republiky, jeho zástupca mal pochádzať zo Slovenskej socialistickej republiky a naopak.

3 Jednotná úprava politického systému, ľudských a občianskych práv i povinností a rovnako aj hospodárstva

Ako sme uviedli vyššie, v ekonomickej oblasti znamenal návrh novej ústavy de facto centralizáciu riadenia štátu. Tá bola v priloženom zdôvodnení skrytá do rôznych fráz, napríklad „posilňovanie jednotnosti ekonomiky“, „zvýraznenie koncepcnej a koordinačnej funkcie“ (štátu), či posilnenie „princípu súčinnosti a spolupráce medzi federáciou a republikami“.

Pri rozdelení kompetencií sa navyše plánovalo upustiť od zásadného princípu negatívneho vymedzenia kompetencií republík, t. j. že im prináležia všetky kompetencie okrem taxatívne vymedzených oblastí zverených federálnym orgánom (prípadne čiastočne federálnym aj republikovým orgánom). V materiáloch komisií sa napokon objavil aj kompromisný návrh obsahujúci aj zásadu negatívneho vymedzenia kompetencií republík a súčasne aj exemplifikatívny výpočet republikových kompetencií.

4 V návrhoch ústavy sa už nepočítalo s explicitným zakotvením vedúcej úlohy KSČ v spoločnosti

Ohľadom preambuly ústavy, ktorá mala anticipovať štátnu ideológiu nepanoval vo vedení KSČ jednotný názor¹⁷. Napokon boli vypracované dva varianty. Prvý sa čiastočne podobal na ústavu z roku 1960 a akcentoval historický pohľad na základné etapy československej štátnosti optikou aktuálnej štátnej ideológie. Druhý variant tvoril jednotný celok z politickoprávnymi

¹⁷ NA Praha, P ÚV KSČ 1986-89, P124I89.

zásadami ústavy. Príslušné oddelenie Predsedníctva ÚV KSČ sa napokon rozhodlo pre prvú možnosť. Pravdepodobne sa nechceli v aktuálne „citlivej dobe“ púšťať do interpretácií „problematických“ historických období. V tom čase totiž dochádzalo k postupnému rozširovaniu „mantinelov“ spoločenskej diskusie, čo prinášalo opatrnú „reinterpretáciu“ viacerých historických období (vzniku Československa v roku 1918, Slovenského národného povstania), či dokonca oficiálnu rehabilitáciu Milana Rastislava Štefánika. Oveľa radikálnejšiemu tlaku bol československý normalizačný režim v tomto smere vystavený udalosťami v susedných krajinách, predovšetkým v Maďarsku („prehodnocovanie“ revolúcie z roku 1956, vrátane rehabilitácie Imreho Nagya), ale aj v Poľsku a Sovietskom zväze. Pochopiteľne, na „najcitlivejšom mieste“ normalizačnú vládnucu garnitúru zasiahlo oficiálne ospravedlnenie susedných krajín za vojenskú inváziu v roku 1968...

Na konci osemdesiatych rokov platili v Československej socialistickej republike (ďalej ČSSR) fakticky tri preambuly naraz. V prvom rade išlo o preambulu z roku 1960, obsahujúcu zvolanie: „Socializmus v našej vlasti zvíťazil!“. Dobový komentár jednej z ústavných komisií o nej už hovoril ako o „precenení dosiahnutej etapy vývoja“, pričom apeluje na to, aby bol tentoraz zvolený „nadčasový“ text. Charakter preambuly mali aj úvodné časti ústavných zákonov o československej federácii a o postavení národnostných menšín.¹⁸ Symbolický ústup od federatívnych princípov preukazovala aj voľba úvodného incipitu. „My národ český a slovenský“ z ústavného zákona o československej federácii mal podľa návrhu nahradiť „My ľud československý...“.

Návrh novej ústavy riešil aj otázku štátnych symbolov, pričom navrhoval napríklad do ústavy zakotviť aj štátnu hymnu. Najviac diskusií však vyvolala otázka štátneho znaku. Ten zaznamenal v ústave z roku 1960 najväčšie zmeny, navyše symbolom Slovenska bol úplný heraldický novotvar. Zásadnou otázkou bolo, či sa ponechá ideologicky silne ovplyvnený symbol alebo bude vytvorený nový (resp. staronový) štátny znak.

Hlavným argumentom za zmenu bola kritická analýza aktuálneho znaku¹⁹. Priznávala, že: „jeho úprava (...) nebola z heraldického hľadiska príliš zdárná (...), nicméně je spojovaná s prevládnutím socialistických spoločenských vzťahů, které vyjadřuje.“ Ďalej konštatovala, že odobratie koruny levovi („nesprávne považovanej za symbol feudalizmu“) budí z heraldického hľadiska dojem nesuverénneho štátu (vzniklo tak „čaro nechceného“, keď komunistický zákonodarca nechtiac zobrazil reálny stav krajiny v sovietskom bloku). Na základe heraldických pravidiel tiež priznávala, že umiestnenie symbolu Slovenska na hrudi leva nevjadruje rovnoprávny vzťah vo federatívnom usporiadaní.

Osobitne kriticky bol hodnotený slovenský novotvar. Analýza hodnotila symboliku Kriváňa ako neheraldickú, keďže v erboch by mali byť používané všeobecné symboly a „naturalizmus znižuje hodnotu št. znaku“. Navyše neboli dodržané ani slovenské národné farby. Poukazovalo sa aj na „umelosť“ symbolu, keďže nevznikol počas Slovenského národného povstania a nikdy ani reálne nebol jeho symbolom. Argumenty proti zmene boli výsostne pragmatické. Analýza konštatovala, že „s dosavadní úpravou nebyly problémy“, navyše funguje 29 rokov a už sa „vžilo“.

¹⁸ Ústavný zákon č. 143/1968 Zb.; ústavný zákon č. 144/1968 Zb.

¹⁹ NA Praha, P ÚV KSČ 1986-89, P124189.

Napriek vyššie uvedeným výhradám Predsedníctvo ÚV KSC napokon rozhodlo o ponechaní štátneho znaku, pričom ako kľúčové sa uvádzalo ekonomické hľadisko, t. j. že je finančne náročné meniť všetky dokumenty, či úradné tabule.

Z hľadiska prípravy rekodifikačných prác jednotlivých právnych odvetví sa najďalej dospelo v oblasti trestného práva, pričom jeho reforma mala zahŕňať dve etapy. Prvá obsahovala neodkladné zmeny, ktoré vyplývali zo zmien v sovietskom bloku i medzinárodných záväzkov štátu a druhá mala zahŕňať plánovanú veľkú kodifikáciu.

Na pozadí prestavby a prevratných zmien v susedných socialistických štátoch boli v oblasti ľudských a občianskych práv očakateľné zmeny smerujúce k zmierneniu represívneho charakteru komunistického režimu voči vlastným občanom. Z hľadiska medzinárodných záväzkov bolo Československo jedným z 35 signatárskych štátov Záverečného aktu Helsinskej konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe z 1. augusta 1975. Napríklad v súvislosti s trestným postihom duchovenskej činnosti bez kontroly štátu bolo dôležité, že sa okrem iného zaviazalo „uznávať a rešpektovať slobodu jednotlivca vyznávať, individuálne alebo v spoločensve s inými, náboženstvo či vieru v súlade s jeho svedomím“. Navyše v Záverečnom dokumente Viedenskej následnej schôdzky KBSE, ktorá prebiehala od 4. novembra 1986 do 19. januára 1989 sa v tej istej oblasti explicitne zaviazalo „rešpektovať právo náboženských združení ... organizovať sa podľa vlastnej hierarchickej a inštitucionálnej štruktúry; voliť, vymenúvať a meniť svoj personál v súlade s vlastnými príslušnými požiadavkami a štandardmi...“.

Pri pohľade na vývoj legislatívy však nachádzame nielen prvky, ktoré systém liberalizovali, ale paradoxne aj opatrenia, ktoré práve v tomto čase zvyšovali mieru trestnej represie. Jej zvýšenie predstavoval predovšetkým akýsi „obuškový zákon číslo 2“ (zákonné opatrenie Predsedníctva Federálneho zhromaždenia č. 99/1969 Zb.), ktorým komunistický režim reagoval na početné demonstrácie i ďalšie opozičné aktivity. Zákonné opatrenie bolo prijaté 20. februára 1989 „v záujme ochrany verejného poriadku“ so zdôvodnením, že „početnosť konaní smerujúcich proti uvedenému chránenému záujmu sa v poslednom období zvýšila a dokončenie legislatívnych prác na pripravovaných trestných novelách si vyžiada ešte určitý čas (...) je preto potrebné bezodkladne pristúpiť k určitým legislatívnym opatreniam.“ Ústava, resp. ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii totiž splnomocňovalo Predsedníctvo Federálneho zhromaždenia vykonávať pôsobnosť Federálneho zhromaždenia v čase, keď nezasadalo z dôvodu, že bolo jeho zasadanie skončené alebo uplynulo jeho volebné obdobie, s výnimkou vyhlásenia vojny (to bolo možné len v prípade, že bolo zasadanie parlamentu znemožnené), voľby prezidenta ČSSR, prijímania a zmien ústavných zákonov, uznávanie sa o štátnom rozpočte federácie a vyslovenie nedôvery federálnej vláde alebo jej členovi. Neodkladné opatrenia, na ktoré bolo potrebné prijatie zákona, mali byť prijímané vo forme zákonných opatrení Predsedníctva Federálneho zhromaždenia. Podmienkou ich platnosti bolo okrem podpisu prezidenta, predsedu Federálneho zhromaždenia a predsedu federálnej vlády aj schválenie na najbližšej schôdzi Federálneho zhromaždenia.

Pri následnom schvaľovaní v pléne oboch snemovní federálneho parlamentu našiel jeden z poslancov Snemovne ľudu odvahu a zdržal sa hlasovania, čo bolo v rámci zaužívanej praxe jednohlasného hlasovania veľmi neobvyklé²⁰. Touto novelou trestných zákonníkov došlo

²⁰ Meno tohto poslanca sa doposiaľ nepodarilo zistiť.

k rozšíreniu trestných sankcií pri trestnom čine bránenia výkonu právomocí verejného činiteľa (§ 156a TZ) zo šiestich mesiacov odňatia slobody na 1 rok v súvislosti s vlnou demonštrácií organizovanými opozičnými skupinami a so stretmi demonštrantov s políciou. Na naplnenie skutkovej podstaty postačovalo neuposluchnúť výzvu verejného činiteľa na zachovanie verejného poriadku, pričom došlo aj k zvýšeniu horných hraníc sadzieb trestných sankcií.

Ďalšie zvýšenie trestnej represie reagovalo na zvýšenú intenzitu rozširovania samizdatových (z hľadiska režimu „nelegálnych“) tlačovín. Spočívalo v rozšírení skutkovej podstaty § 6 zákona o prečinoch (zákon č. 150/1969 Zb. - „Kto vyhotoví, umožní vyhotovenie alebo rozšíri tlačovinu, ktorá svojim obsahom narušuje záujem socialistického štátu na zachovávaní verejného poriadku.“). Táto formulácia rozširovala skutkovú podstatu prečinu proti verejnému poriadku, pričom sa štátny monopol na vydávanie tlačovín stal priamym predmetom trestnoprávnej ochrany. V zdôvodnení sa konštatovalo, že právny poriadok ČSSR dovedy neobsahoval „žiadne ustanovenie, na základe ktorého by bolo možné uložiť sankciu za konanie spočívajúce vo vyhotovení tlačoviny svojim obsahom narušujúce záujem štátu na zachovávaní verejného poriadku alebo iných obdobných konaní.“ Takéto konania považovali tvorcovia normy za „rovnako spoločensky nebezpečné ako konania uvedené v doterajšom § 6 zákona o prečinoch“. Poňatie skutkovej podstaty bolo veľmi extenzívne, keďže zahŕňalo okrem zhotoviteľov aj tých, ktorí by „umožnili“ jej vyhotovenie alebo ju distribuovali. Obsahové vymedzenie „závadnej“ tlačoviny bolo navyše veľmi vágne. K tomuto zvýšeniu represie došlo paradoxne v čase, keď sa štátna cenzúra i monopol na tlač stávalo v okolitých štátoch sovietskeho bloku už postupne minulosťou.

Úplne opačnú tendenciu predstavovala pripravovaná väčšia novela trestného práva. Politické rozhodnutie o jej prijatí padlo v mocenskom centre štátu – Predsedníctve ÚV KSČ už 2. septembra 1987, keď bol schválený návrh politickoprávnych zásad plánovaných úprav trestného práva. Malo ísť o veľkú novelu trestných kódexov, ktorá mala platiť do rekonštrukcie trestného práva, zamýšľanej na začiatok deväťdesiatych rokov. Mala nasledovať po prijatí novej ústavy, pričom už bolo rozhodnuté o začatí prípravných analytických prác.

Neskôr, 15. apríla 1988, najvyšší orgán vládnucej strany pod tlakom politického vývoja v sovietskom bloku rozhodol aj o zásadách zmien v ustanovení o trestnom čine nedovoleného opustenia republiky (§ 109 Trestného zákona), ktoré mali byť do novely tiež zahrnuté.

Ťažiskovým bodom novely trestného práva ale malo byť zrušenie prečinov ako druhu deliktov. Ich prevažná časť mala byť presunutá do kategórie priestupkov a malá časť do trestných činov. Priestupkami sa zároveň mala stať aj časť vtedajších trestných činov. Hlavným cieľom bolo podstatné zníženie počtu deliktov, o trestnom postihu ktorých rozhodovali sudy. Komunistickému vedeniu totiž prekážalo, že Československo vykazovalo v medzinárodných štatistikách kriminality neprimerane vysoké počty odsúdených - nielen v porovnaní s ostatnými krajinami sovietskeho bloku, ale aj s krajinami tzv. tretieho sveta, kde bola objektívna miera kriminality podstatne vyššia.

Meritórne rozhodnutie o podobe zmien v trestnom práve bolo prijaté na 95. zasadnutí Predsedníctva ÚV KSČ, 2. decembra 1988. Príslušný materiál predkladal vtedajší minister federálnej vlády „bez portfje“ Marián Čalfa. Novela mala v prvom rade priniesť vyčlenenie trestných činov, ktoré „vzhľadom k súčasnej úrovni celospoločenských vzťahov stratili svoje niekdajšie opodstatnenie“ z Trestného zákona. Mali byť tiež vytvorené nové a doplnené jestvujúce skutkové podstaty, ktoré budú reagovať na protiprávne konanie, ktorého nebezpečnosť pre

spoločnosť sa v posledných rokoch výrazne zvýšila (išlo o „nepolitické“ skutkové podstaty). Niektoré základné skutkové podstaty mali byť upravené tak, aby ich nové znenie odstránilo nedostatky súčasnej dikcie a účinnejšie prispievalo k presadzovaniu trestnej politiky štátu v praxi. Návrh tiež obsahoval novú formuláciu kvalifikovaných skutkových podstat, to jest jasnejšie stanovenie okolností, ktoré vyžadujú uplatnenie vyššej trestnej sadzby, pretože tie okolnosti výrazne zvyšujú nebezpečnosť činu pre spoločnosť.

V oblasti základných ľudských a občianskych práv komunistický štát rezignoval predovšetkým na trestnoprávnu represiu v oblasti cirkevnej politiky a slobody cestovania. Popri súbežnej liberalizácii režimu povoľovania ciest do nesocialistickej cudziny strácalo zmysel sankcionovať nedovoľené prekročenie štátnych hraníc ako trestný čin.

Do legislatívneho procesu sa nakoniec dostala pomerne rozsiahla novela trestného zákona, pričom do parlamentu bola oficiálne podaná 28. septembra 1989. Hoci bol legislatívny proces novely už v značne pokročilom štádiu (aj na pôde samotného Federálneho zhromaždenia) tejto podobe ju už plénum federálneho parlamentu napokon nestihlo schváliť. Po revolučných udalostiach po novembri 1989 už bola miera navrhovaných zmien prekonaná vývojom. Zodpovedala totiž len liberalizácii totalitného režimu, zatiaľ čo medzitým prišlo k jeho úplnému pádu a zásadným spoločenským zmenám.

Československá normalizačná garnitúra nedokázala ani zoči-voči zmenám v okolitých krajinách sovietskeho bloku „prekročiť svoj tieň“, hoci zmeny v Poľsku, Maďarsku a dokonca aj v ZSSR sa im odohrávali fakticky „pred očami“. Ich postoje neustúpili viac, než bolo nevyhnutné, odzrkadľovali aj diskusie v Predsedníctve ÚV KSČ. Na margo prijímaných reforiem napríklad predseda vlády Ladislav Adamec zhrnul svoje stanovisko slovami „to by pro tuhle chvíli mohlo stačit“. Ohľadom vyššie spomínaných medzinárodných záväzkov (Helsinki, Viedeň) zas člen Predsedníctva ÚV KSČ a zároveň predseda Federálneho zhromaždenia Alois Indra výstižne poznamenal: „Podepsali jsme, ale nepodělejme se!“²¹ Výsledok prác na príprave ústavy bol akoby zrkadlovým odrazom nechuti československej normalizačnej garnitúry k reformám. Pripravované ústavné zmeny rekodifikácie právnych odvetví teda ďaleko zaostávali za zmenami v rozkladajúcom sa sovietskom bloku.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BEŇA, J.: Od trojjedinej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR k čistej Ústave Slovenskej republiky. In: JAŠEK, P. (ed.): 20. výročie nežnej revolúcie. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 218-238 ISBN 978-80-89335-29-9
2. BLAŽEK, L. : Rekodifikace trestního práva hmotného. In: BLÁHOVÁ, I. - BLAŽEK, L. - KUKLÍK, J. - ŠOUŠA, J. a kol.: Právnícká dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha 2014. 413 s. ISBN: 978-80-872-8452-0
3. BOBEK, M. - MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V.: Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví. Brno 2009, 1005 s. ISBN 978-80-210-4844-7
4. GORBAČOV, M. S.: Můj život. Praha: Ottovo nakladatelství 2013, 465 s. ISBN 978-80-7451-3312

²¹ NA Praha, P ÚV KSČ 1986 - 1989, P 115/89.

5. GORBAČOV, M. S.: Prestavba a nové myslenie pre našu krajinu a celý svet. Bratislava: 1987. 286 s.
6. PODOLEC, O.: Tzv. politické trestné činy ako prostriedok perzekúcií počas komunistického režimu - vývoj právnej úpravy a aplikačná prax. Pamäť národa, roč. 13, č. 2 (2017), s. 16-31.
7. PODOLEC, O.: Vývoj trestnoprávnej legislatívy ako nástroja komunistického režimu. Pamäť národa, roč. 13, č. 1 (2017), s. 3-16.
8. ŽATKULIAK, J.: "Normalizačná" politická línia komunistického režimu a česko-slovenská federácia v rokoch 1969-1989. In: BOBÁK, J.(ed.): Na ceste k štátnej samostatnosti. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 245-254. ISBN 80-7090-636-7
9. ŽATKULIAK, J. Realizácia a normalizačná revízia česko-slovenskej federácie (september 1968 - december 1970). Dokumenty. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2011. 560 s.
10. ISBN 978-80-7285-140-9

Kontaktné údaje:

Mgr. et Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

ondrej.podolec@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Šafárikovo nám. 6

P.O.Box 440

814 99 Bratislava

Slovenská republika

PŘÁVNÍ ÚPRAVA BRANNÉ VÝCHOVY V SOCIALISTICKÉM ČESKOSLOVENSKU

Stanislav Polnar

Fakulta vojenského leadershipu Univerzity obrany Brno

Abstrakt: Příspěvek se soustředí na právní úpravu branné výchovy v Československu po roce 1948. Rozebírá zásady právní úpravy a úlohu jednotlivců i státních organizací při realizaci Jednotného systému branné výchovy obyvatelstva. Principy úpravy socialistického práva jsou porovnány se zákonem o branné výchově z roku 1937, který vycházel ze základů právního řádu 1. československé republiky. Pozornost je věnována též organizační základně pro provádění branné výchovy, tedy Svazu brannosti a Svazu pro spolupráci s armádou (Svazarm).

Klíčová slova: brannost, branná výchova, Svazarm, individuální a kolektivní členství

Abstract: The paper aims at legal regulation of civil defence education in Czechoslovakia after the year 1948. It analyses basic principles of legal status of individuals and state authorities, which were involved in United System of Civil Defence Education. Principles of socialistic legal regulation are compared with defence law from 1937, which was based on legal order of The First Czechoslovakian Republic. It also focuses one's attention on organizational foundation for performing of civil defence education, then The Union of Defence and The Union for Cooperation with the Military (Svazarm).

Key words: civil defence, civil defence education, Svazarm, individual and collective membership

1 Úvod

Otázky brannosti národa se historicky vážou na obranu státu, jeho ideové základy a plnění spojeneckých závazků v užších či širších mezinárodních koalicích. Z těchto obecných požadavků lze dovozovat i vůli toho kterého národního společenství k zachování vlastních hodnot a vyjadřují i úroveň jeho seberealizace a morálního sebeuvědomění. Stav brannosti se přímo projevuje v připravenosti ozbrojených sil vést válečné konflikty, a to z hlediska jejich výcviku či vojensko-technického zabezpečení. Uvedená oblast se týká nejen anonymní masy, ale je především záležitostí každého jednotlivého člena společnosti, jímž jsou v moderním státě rovnoprávní občané. Branná výchova počítá s formativním prvkem a vlivem na lidskou osobnost, která je v pozitivním slova smyslu ovlivnitelná zejména od období dětství. Uvedené oblasti se v té či oné míře věnovaly všechny státy již od starověku a lze tedy říci, že se jedná o otázku historicky podmíněnou. Úzce souvisí s aktuálním stavem vojenské vědy a jejím vlastním jádrem, kterým je dle dnešních názorů vojenské umění. Válečná strategie, operační umění a taktika ovlivňuje otázku brannosti, stejně jako otázka vědecko-technického vývoje, který se projevuje velmi výrazně i ve vývoji nových zbraní a zbraňových systémů. Výchovu k brannosti lze bez

nadsázky označit za důležitý státní zájem a jako takový je spojen s otázkou stanovení právních povinností a jejich vymahatelnosti. Značnou roli tu hraje zejména právo trestní, správní a též mezinárodní.

Všechny uvedené otázky se staly důležitými i při vzniku Československa v říjnu roku 1918. Dle branného zákona z roku 1920¹ se neuplatňovaly povinné formy branné výchovy.² Česká společnost dlouhodobě tíhla k pacifismu a po 1. světové válce navíc silily antimilitaristické a odzbrojovací tendence. Mladému státu se dále nedostávaly materiální a finanční zdroje. Brannou výchovu na tomto základě vedly organizace jako Národní gardy, Československá obec střelecká, Skauti atd. Třicátá léta přinesla nejen dopady světové hospodářské krize, ale i nástup agresivního nacismu v sousedním Německu. Proto následně narůstal tlak na zavedení povinné výuky branné výchovy do školních osnov. Proto byl po delších diskuzích v Národním shromáždění ČSR přijat první ze čtyř československých zákonů, který postavil tuto oblast na pevné právní základy.³ Předpis nabyl účinnosti dnem 1. září 1937, tedy v období zvýšeného ohrožení republiky. Stal se součástí širšího komplexu přijatých předpisů, které celostně řešily právní úpravu obrany státu.⁴ Zákon pojal brannou výchovu jako povinnou pro všechny občany bez ohledu na pohlaví. Tato povinnost počínala dnem, kdy začínala povinná školní docházka, a trvala až do věkové hranice určené v zákoně. Smyslem branné výchovy se stalo vypěstování mravní způsobilosti, tělesné zdatnosti a odborných předpokladů nezbytných pro obranu státu. Za tímto cílem se každý podroboval mravní, teoretické a tělesné přípravě spolu s výcvikem v pomocných a ochranných službách, jež pokrýval výcvik pro plnění úkolů civilní protiletectvé ochrany a branný výcvik. Branná výchova v tomto pojetí pokrývala i povinnou tělesnou výchovu mládeže, protože mezi 21. a 22. rokem se branná výchova opírala především o výuku tělesné výchovy. Ta prostupovala celým branným výcvikem a tělovýchovné prvky obsahovala také příprava v pomocných a ochranných službách. Proto předpis z roku 1937 odpovídal ustanovení § 2 branného zákona⁵ z roku 1920, dle něž se tělesná výchova před brannou povinností upravovala zvláštním způsobem. Samotné provádění branné výchovy spadalo do působnosti škol, k tomu oprávněných spolků a středisek branné výchovy. Zákon rozuměl pod spolky oprávněnými k provádění branné výchovy především tělovýchovné spolky a tytéž organizace realizující vojenský výcvik. Tělovýchovné organizace se velmi výrazně podílely i na přípravách zákona a souvisejících prováděcích nařízeních. V první řadě se jednalo o Svaz Dělnických tělocvičných jednot československých.⁶ Zákonodárce nevytvořil právní předpis formální. Jeho čtvrtá hlava obsahovala trestní ustanovení⁷ vůči těm, kdož provádění branné výchovy různými způsoby rušili či jinak mařili. Konkrétně se jednalo o trestné činy opominutí předepsaného hlášení, zameškání, rušení a maření branné výchovy, porušení povinností zaměstnavatelů a dále zneužívání pravomoci. Vydání zákona o branné výchově z roku 1937 se stalo vyvrcholením

¹ Branný zákon republiky Československé ze dne 19. března 1920 č. 193/1920 Sb. z. a n.

² TESAŘOVÁ, R.: Branná výchova a obrana státu v českém školství, s. 12.

³ Zákon ze dne 1. července 1937 o branné výchově č. 184/1937 Sb. z. a n.

⁴ Především se jedná o „Magnu chartu“ obrany ČSR, zákon ze dne 13. května 1936 o obraně státu č. 131/1936 Sb. z. a n.

⁵ Cit.: „*Tělesná výchova mládeže před brannou povinností bude upravena zvlášť*“.

⁶ VAVERKA, L.: Zákon o branné výchově s hlavními prováděcími předpisy, s. 3–4.

⁷ K tomu podrobněji ustanovení §§ 50 až 57 zákona ze dne 1. července 1937 o branné výchově č. 184/1937 Sb. z. a n.

celonárodního hnutí, které muselo bojovat zejména s odporem sudetoněmecké Henleinovy strany. I proto došlo ke schválení předpisu až v úplném závěru existence 1. předmnichovské republiky. Okupace pak přirozeně branné výchově v republikánském a demokratickém duchu nepřála.

2 Branná výchova v nových politických poměrech

Rozhodujícím politickým dokumentem, který na konci 2. světové války ovlivňoval oblast vojenství, se stal bez pochyby Košický vládní program. Text prohlašoval zásady národní a demokratické revoluce. Systém branné výchovy se v podstatných rysech shodoval s požadavky dle zákona z roku 1937. Růst státního vlivu na dobrovolné organizace se projevil ve vytvoření Svazu brannosti (SB), jenž měl provádění branné výchovy oprostít od prosazování dílčích zájmů a odstranit tendenci ke spolkaření. Nová organizace byla zřízena dekretem⁸ prezidenta republiky z měsíce října 1945, který se výslovně odvolával na plnění úkolů dle zákona z roku 1937. SB se zřizoval jako celostátní organizace, která slučovala Svaz československého důstojnictva, Svaz národních střeleckých gard, Svaz československých rotmistrů a Svaz československých záložníků. SB byl definován jako celostátní veřejnoprávní korporace, která pod přímým dozorem ministerstva národní obrany (MNO) zajišťovala kompletní branný výcvik. Jí podléhaly vojensky organizované jednotky, jež mohly být použity jako stráže, strážní oddíly, bojové svazy, pomocné vojenské služby, protiletectká ochrana nebo jako výpomoc při ochraně státních hranic a živelných pohromách. Jednalo se o právní režim tak zvaných mimořádných opatření za mobilizace a ve válce, která byla činěna k posílení početního stavu československé armády. Aktivovat je mohl prezident ČSR v součinnosti s vládou a v určitých případech i s předchozím souhlasem Národního shromáždění. Členové SB mohli být k těmto zvláštním úkolům povoláni dle ustanovení § 28 branného zákona již od 17 let,⁹ pokud nepodléhali válečné službě na základě svého branného poměru. Branná tělesná průprava se v SB prováděla v úzké součinnosti se sjednocenou organizací tělesné výchovy. Mravní a odbornou brannou výchovu koordinovalo MNO s ministerstvem školství a osvěty. Státní orgány přikládaly činnosti SB velkou důležitost, a proto jeho organizaci určovala svým nařízením přímo vláda. SB se po 25. únoru 1948 ocitl v nemilosti už proto, že jeho zřízení i právní základy byly přespříliš spojeny s ideály 1. československé republiky a jejího druhého prezidenta dr. Edvarda Beneše. Nová komunistická moc proto vydala v květnu 1949 zvláštní zákon¹⁰, kterým SB zrušila administrativní cestou a veškeré jeho práva a závazky nuceně přešly na vojenskou správu.

Nový zákon o branné výchově¹¹ v demontáži starého systému pokračoval a ke dni 6. prosince 1951 byl zákon č. 184/1937 zrušen. Zákon z roku 1951 plně odrážel všechny politické a společenské změny spojené s nástupem Komunistické strany Československa (KSČ) k moci. Ztrátu demokratičnosti doplňovala výhradní zahraničně-politická orientace na Sovětský svaz a spojení

⁸ Dekret prezidenta republiky ze dne 27. října 1945 o zřízení Svazu brannosti č. 125/1945 Sb.

⁹ Ustanovení § 28 písm. b) branného zákona republiky Československé ze dne 19. března 1920 č. 193/1920 Sb. z. a n.

¹⁰ Zákon ze dne 11. května 1949, jímž se zrušuje Svaz brannosti č. 138/1949 Sb.

¹¹ Zákon ze dne 2. listopadu 1951 o branné výchově č. 92/1951 Sb.

s ním v probíhající tzv. studené válce. Nový předpis odrážel však i prudký rozvoj jaderných a jiných zbraní hromadného ničení, zrychlování vývoje zbraňových systémů a s tím spojené posuny ve vojensko-politické, strategické i operační oblasti. Branná výchova tak dostala výrazné směřování politické a ideologické. Prosadil se princip masovosti a blízké vazby mezi „pracujícím“ lidem a lidově demokratickou československou armádou. Převahu nad morální přípravou získala politická výchova, která v textu zákonného ustanovení co do důležitosti předcházela tělesnou a vojenskou přípravu. Koncepce branné výchovy upřednostňovala její socialistické základy, pro což svědčí i jazykový výklad textu. Provádět se měla ve školách, střediscích pracujícího dorostu a dobrovolných organizacích dle směrnic stanovených MNO. Brannou výchovu ve školách a střediscích zákon prohlašoval za povinnou, čímž se částečně blížil úpravě z roku 1937. Do života uvedl zcela novou instituci, kterou se stal Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm). Jednalo se o právnickou osobu, jež vykonávala patronát nad dobrovolnými organizacemi v oblasti branné výchovy. Tyto organizace se staly členy Svazarmu, jenž je pověřoval konkrétním prováděním branné přípravy. Stejně jako v případě SB i organizační řád nového subjektu stanovovala vláda.¹²

Systém branné výchovy byl záhy reorganizován novým zákonem z prosince roku 1952.¹³ Jaké nejdůležitější změny nastaly? Především Svazarm se vyprofiloval jako dobrovolná organizace dle zákona o dobrovolných organizacích a shromážděních.¹⁴ Na druhé straně došlo k odstranění branné výchovy ze škol, což lze vzhledem k celkové etatizaci společnosti jen z těžší logicky zdůvodnit. Branná výchova zde zůstala povinnou pouze do 31. srpna 1953. Celkově vzato, neměla branná výchova v padesátých letech dlouhodobou perspektivu a chyběl její teoretický základ či zpracování ucelenější koncepce. Jak už bylo naznačeno, branná výchova se vyučovala omezeně pouze na školách a v případě dospělých se nelze dopátrat žádného uspokojivě fungujícího systému. Obsahově šlo pouze o nahodilé spojení vybraných prvků. To vycházelo i z toho, že socialistický stát neměl zcela jasno v uspořádání vlastního branného systému. Mládež získávala pouze základní informace o obraně státu spolu s některými brannými poznatky a dovednostmi. Předmětem soudobé kritiky se stal neuspokojivý stav ideologického působení na mladé lidi z marxisticko-leninských pozic či internacionální výchovy. Československá lidová armáda (ČSLA) nechápala brannou výchovu obyvatelstva jako zásadní otázku a její hlavní činnost na tomto úseku spočívala zejména v předvojenkové přípravě branců a v práci s vojáky v záloze. Nejrozšířenější aktivitou na tomto poli se stala základní příprava k civilní obraně.¹⁵ Načrtnutý stav přetrvál zhruba až do roku 1973.

3 Svazarm a organizační specifika jeho činnosti

Zákonná ustanovení vymezovala pouze základní mantinely činnosti nové organizace. Její konkrétní podoba však odrážela delší diskuzi nad základními principy, zejména nad otázkou individuálního či kolektivního členství. Možnosti organizace školní i mimoškolní branné výchovy v ČSR v tomto období zkoumalo oddělení branné výchovy Správy bojové přípravy Generálního štábu MNO. Již na začátku roku 1951 zpracovalo uvedené oddělení tak zvaný

¹² PADRNOS, J.: Brannost a branná výchova, s. 81.

¹³ Zákon ze dne 12. prosince 1952 o reorganizaci branné výchovy č. 87/1952 Sb.

¹⁴ Zákon o dobrovolných organizacích a shromážděních č. 68/1951 Sb.

¹⁵ TOMEK, P.: Vytváření branného národa v Československu. Jednotný systém branné výchovy obyvatelstva v letech 1971–1989, s. 204.

Rámcový návrh na novou úpravu branné výchovy. Návrh se inspiroval systémem sovětské branné organizace (zejména šlo o Dossarm, Dosav a Dosflot) a pokoušel se hlavní závěry přizpůsobit československým zvláštnostem. V domácích podmínkách se branná příprava tříštila mezi příliš mnoho provozujících subjektů a, pochopitelně, zde chybělo jednotné politické vedení, což se považovalo za hlavní rys celkově neuspokojivého stavu. Ani příznivé zacílení materiální a finanční podpory branného vzdělávání nemohlo být realizováno úspěšně. V době převládajícího kolektivismu v myšlení i společenském životě nepřekvapí, že od koncepce individuálního členství se velmi záhy upustilo. Dle teorie kolektivního členství se branné výchově podrobovali všichni členové masových organizací na základě titulu své příslušnosti k nim, protože plánovaná střešová organizace (Svazarm) jejich činnost sjednocovala. Spolupracující organizací se měly stát i Lidové milice, toto stranické vojsko československých komunistů, od jejichž účasti si vládnoucí moc slibovala lepší kontrolu nad vznikající brannou strukturou. Důvodová zpráva k zákonu o branné výchově z roku 1951 dokonce výslovně uváděla, že Lidové milice mají být páteří Svazarmu. Definitivní rozhodnutí o prosazení principu kolektivního členství se prosadilo v červnu roku 1951 díky autoritativnímu postupu tehdejšího ministra národní obrany Alexeje Čepičky. Po již zmíněném právním vzniku Svazarmu se jeho kolektivními členy staly následující organizace: Lidové milice, Čs. svaz mládeže, Revoluční odborového hnutí, Dobrovolný svaz lidového motorismu, Čs. červený kříž, Čs. svaz požární ochrany, Dobrovolný svaz lidového letectví, Svaz čs. radioamatérů, Svaz chovatelů poštovních holubů a Kynologická jednota.¹⁶ Výčet velmi výstižně ilustruje, do jakých odlehlých oblastí činnosti se pod krytím provádění branné výchovy oficiální struktury vtěsaly. Na druhé straně však oslabily její povinný charakter, což vytvářelo jistý logický nesoulad. Období kolektivního členství ve Svazarmu jako střešové organizace však bylo velmi krátké. V jeho uplatňování se promítly dvě velmi negativní skutečnosti. Příslušníci podřízených organizací chápali svou účast na procesu branné výchovy pouze formálně a nezúčastněně. Nepodařilo se též sjednotit společnou politiku svazarmovské činnosti a každá organizace zůstávala stále v podstatě samostatnou jednotkou. Zejména ze strany státu a jeho obranných zájmů se nejednalo o uspokojivou situaci. Proto došlo v listopadu 1952 k transformaci Svazarmu na základě principu individuálního členství.

4 Příprava občanů k obraně republiky dle zákona o obraně ČSSR

Poměrně významnou změnou v legislativní úpravě přípravy občanů k obraně státu znamenalo vydání zákona o obraně ČSSR v květnu roku 1961.¹⁷ Dosavadní koncepce branné povinnosti zůstala zachována v mezích branného zákona z roku 1949.¹⁸ Zákon o obraně však vycházel z představy všelidového státu, kde měl každý socialistický občan vynaložit svůj díl úsilí ke společné obraně země. Zákon o obraně ČSSR zmocňoval vládu v nezbytných případech konkretizovat povinnosti, jenž tento předpis upravoval pouze ve velmi obecné rovině. Zmocnění vlády vycházelo z předpokladu, že tyto povinnosti není reálné předvídat do všech detailů, které do

¹⁶ DJUBEK, E.: Za jednotnou brannou organizací, s. 55.

¹⁷ Zákon ze dne 18. dubna 1961 o obraně Československé socialistické republiky č. 40/1961 Sb.

¹⁸ Branný zákon ze dne 23. března 1949 č. 92/1949 Sb.

budoucná vyžadovalo zajištění obranyschopnosti státu. Nebylo přitom rozhodné, zda se jednalo o mírový či válečný stav. Ustanovení zákona implicitně stavěla na předpokladu, že účast občanů na obraně státu je nad míru branné povinnosti v podstatě dobrovolná a zakládá se na jejich aktivním vztahu k obraně státu, jejich dobově chápané uvědomělosti či odhodlanosti. Příprava občanů zahrnovala brannou, tělesnou a zdravotnickou přípravu, přípravu k civilní obraně a ostatní potřebnou přípravu. Uvedené se provádělo v zásadě na principu dobrovolné účasti. V kontextu uvedené zásady individuálního členství přípravu organizovaly dobrovolné společenské organizace, a to v první řadě Svaz pro spolupráci s armádou, Československý svaz tělesné výchovy, Československý červený kříž, Československý svaz požární ochrany a další státní orgány jako školy či hospodářské a jiné organizace. Za rozhodující složku se považovala politická a morální příprava občanů k obraně republiky. Vycházelo se z přesvědčení, že válka v prostředí použití zbraní hromadného ničení bude klást zcela mimořádné nároky právě na tyto dobově podmíněné občanské kvality. Možné jaderné údery mohly v krátké době způsobit značné utrpení a ztráty na civilním obyvatelstvu. Na československém teritoriu se předpokládal vznik rozsáhlých ztrát na materiálu, bytovém fondu či zdrojích výživy obyvatelstva. Výzkumy přinesly jistotu, že sekundární následky atomového, biologického či chemického napadení mohou působit dlouhodobě. Stejně tak se stalo téměř jistým, že zmíněná situace může nastat ihned a bezprostředně po začátku ozbrojeného konfliktu, a proto se s přípravou na ni mělo začít včas již v době míru.¹⁹

Do rámce přípravy československých občanů k obraně republiky zákon zařadil též přípravu k civilní obraně. Účast v civilní obraně se považovala ze nejvlastnější zájem doslova každého občana. Jejím jádrem byl osvojení si znalostí o obraně a ochraně před prostředky vzdušného útoku a ryze praktický výcvik v záchranných a likvidačních pracích v podmínkách použití již zmíněných zbraní hromadného ničení. Komplex odborné přípravy v sobě zahrnoval zejména včasné informování o hrozícím nebezpečí, částečnou evakuaci, budování krytů, zajištění individuálních prostředků ochrany jednotlivce, zásobování vodou a potravinami nebo vytváření pořádkové služby. Východiskem přípravy k civilní obraně byla racionální myšlenka, že neznalost skutečných účinků zbraní hromadného ničení může uvést společnost do stavu zmatků, paniky a zbytečných ztrát. V rámci boje proti účinkům zbraní hromadného ničení, zejména při poskytování první pomoci, závisel občan na svém bezprostředním sociálním okolí. Každý mohl získat účastí na přípravě k civilní obraně takovou způsobilost, jež v budoucnu výrazně zvyšovala jeho celkové šance na přežití. Po odborné stránce řídil přípravu k civilní obraně štáb civilní obrany a organizovaly ji národní výbory. Konkrétně se prováděla v podnicích, závodech nebo úřadech, tedy v místech výkonu práce pro občany v pracovním poměru a pro ostatní v místě jejich trvalého bydliště.²⁰

5 Poslední československý zákon o branné výchově

Normalizační režim přistoupil v roce 1973 k vydání nového zákona o branné výchově,²¹ který se pokoušel o komplexní úpravu branné výchovy občanů. Nový právní předpis trpěl do značné míry vnitřní rozporuplností. Na jedné straně byl ideologicky zatížen, ale na straně druhé

¹⁹ Hlavní politická správa Československé lidové armády. Právo a obrana státu, s. 38–39.

²⁰ Tamtéž, s. 40–41.

²¹ Zákon ze dne 27. června 1973 o branné výchově č. 73/1973 Sb.

svým věcným obsahem překonával oba zákony z první poloviny padesátých let. Při bližším studiu a porovnání zákonů z let 1937 a 1973 je patrné, že při formulování základních právně-politických zásad se normalizační legislativci pravděpodobně inspirovali právě prvním československým zákonem o branné výchově z dob předmnichovské republiky. Účast občanů na branné výchově se však výslovně zakládala na příslušných ustanovení ústavy ČSSR²² o obraně republiky. Koncepce branné výchovy byla budována na kombinaci povinného i dobrovolného principu. Z povinného základu vycházela branná výchova na školách a příprava branců. Ze znění zákona nelze při dnešní analýze dovodit, jaký princip ovládal brannou přípravu vojáků v záloze nebo přípravu občanů k civilní obraně. Na dobrovolném principu byla výslovně založena pouze zájmová branná činnost. V těchto souvislostech považujeme za velmi zajímavé zdůraznit, že branná výchova dle „demokratického“ zákona z roku 1937 byla formulována jednoznačně jako povinná.²³ Poměrná striktnost republikánské koncepce branné výchovy vycházela z objektivních podmínek, tedy stavu vrcholného bezpečnostního ohrožení státu kolem roku 1938. Řízení branné výchovy spočívalo v rukou vlády ČSSR, přičemž však vycházela z koncepce dané Radou obrany státu. Jednotné provádění branné výchovy zajišťovalo zejména federální ministerstvo obrany (FMNO) a pro oblast civilní obrany obyvatelstva i federální ministerstvo vnitra (FMV). V rámci federace pak vláda České socialistické republiky a vláda Slovenské socialistické republiky stanovovaly konkrétní úkoly jednotlivým ministerstvům, ústředním orgánům státní správy republik a národním výborům.²⁴

Změny v souvislosti s přijetím nového zákona vzal na vědomí i V. sjezd Svazarmu a následně předložil své nové stanovky (1974) ke schválení FMV ČSSR. Zákon prohlašoval Svazarm za dobrovolnou brannou společenskou organizaci, která plnila úkoly vyplývající z potřeb obrany státu. V rozsahu své působnosti poskytoval pomoc při provádění branné výchovy i jiným společenským organizacím. Dle potřeb FMNO prováděl přípravu branců od 1. ledna roku, v němž dovršili 18. rok svého věku. Jak už bylo řečeno, podílel se i na branné přípravě vojáků v záloze. Stanovy Svazarmu jej výslovně stavěly pod vedení KSČ a prohlašovaly za nedílnou součást tehdejší Národní fronty. Za nejdůležitější hlavní úkol organizace prohlašovaly uskutečňování branné výchovy a přípravy občanů k obraně vlasti. V souladu s tím rozvíjel zajmu branně výchovnou, branně technickou a branně sportovní činnost na úseku motorismu, střelectví a parašutismu, radistiky, aplikovaných oborů radioelektroniky, modelářství, potápěčství, masové branných sportů, práce se zálohami a dalších odborností technického charakteru s branným významem. Svazarm též propagoval obranu země, rozšiřoval vojensko-technické znalosti a návyky mezi svými členy a ostatními občany. Mimořádnou pozornost měl věnovat politickovýchovné, odborně technické, branně sportovní a morální výchově mládeže.²⁵ Vlastní členství ve Svazarmu odráželo zákruty, jimiž se tato organizace ubírala již od dob svého vzniku. Členství v ní se prohlašovalo za dobrovolné, ale zároveň se dělilo na členství mládeže do 15 let, členství jednotlivců nad 15 let a překvapivě i členství kolektivní. Tento nesoulad vyjadřovala i úprava zániku členství, kdy zde zřetelně figurovaly pouze individuální důvody (odhláška, zrušení

²² Ústavní zákon ze dne 27. října 1968 o československé federaci č. 143/1968 Sb.

²³ PADRNOS, J. Brannost a branná výchova, s. 84.

²⁴ Ustanovení § 5 zákon ze dne 27. června 1973 o branné výchově č. 73/1973 Sb.

²⁵ Stanovy svazu pro spolupráci s armádou: pro potřeby přípravy funkcionářského aktivu k výsledkům V. sjezdu Svazarmu, s. 1.

členství pro porušování základních povinností členem, vyloučení pro porušování stanov a konečně úmrtím). Bez ohledu na tyto nesrovnalosti vznikl v 70. letech Jednotný systém branné výchovy obyvatelstva, jehož nejvýznamnějším článkem se staly školy. Systém se vztahoval na všechny jejich stupně, včetně škol mateřských. V tomto ohledu normalizační režim přispěl v nemalé míře ke zvýšení obranyschopnosti československého státu.

6 Závěr

Konec 80. let přinesl uvolnění napětí v mezinárodních vztazích a výrazné snížení nepřátelství mezi Spojenými státy americkým (USA) a Sovětským svazem. Po roce 1989 se rozpadl systém socialistických států založený na členství v organizaci Varšavské smlouvy a Radě vzájemné hospodářské pomoci. V československé společnosti převládly idealistické a nereálné představy o zániku rozhodujících bezpečnostních rizik v unipolárním světě. Proto Česká a Slovenská republika přijala v roce 1991 zákon, jímž byl poslední republikový zákon o branné výchově zrušen a došlo k odstranění branné výchovy ze škol.²⁶ Stalo se tak s účinností k 1. červenci téhož roku. Dobu nemístného pocitu téměř absolutního bezpečí ukončily události v souvislosti s teroristickými útoky proti cílům v USA ze dne 11. září 2001. V lednu roku 2013 přijala vláda České republiky (ČR) usnesením dokument Koncepce přípravy občanů k obraně státu. Jedná se o strategický politický dokument pro oblast bezpečnosti a obrany státu. Za svůj hlavní cíl text prohlašuje přípravu celé populace ČR na řešení celého spektra možných krizových situací. Zákon o zajišťování obrany ČR prohlašuje přípravu občanů k obraně státu za dobrovolnou, přičemž za stavu ohrožení státu²⁷ nebo válečného stavu²⁸ se tato příprava stává povinnou.²⁹ Uvedená právní úprava evidentně zastarala, a proto vláda ČR iniciovala v červnu roku 2017 vypracování návrhu věcného záměru zákona o připravenosti občanů k obraně státu. Až budoucí vývoj ukáže, jakými cestami se bude legislativní vývoj nadále ubírat.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. DJUBEK, E.: Za jednotnou brannou organizaci. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1972. 68 s.
2. PADRNOS, J.: Brannost a branná výchova. In: Vybrané problémy právních dějin: sborník příspěvků. 1. vyd. Ostrava: Key Publishing, 2014. s. 70–85. ISBN 978-80-7418-203-7.
3. Stanovy svazu pro spolupráci s armádou: pro potřeby přípravy funkcionářského aktivu k výsledkům V. sjezdu Svazarmu. 1. vyd. Praha: Svazarm, 1974. 16 s.
4. Hlavní politická správa Československé lidové armády: Právo a obrana státu. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1966. 252 s.
5. TESAŘOVÁ, R.: Branná výchova a obrana státu v českém školství. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2016. 84 s. Nепublikováno.

²⁶ Zákon ze dne 15. května 1991 o zrušení zákona č. 73/1973 Sb., o branné výchově, ve znění zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 17/1976 Sb.

²⁷ Čl. 7 ústavního zákona o bezpečnosti České republiky č. 110/1998 Sb.

²⁸ Čl. 39 odst. 3 ústavního zákona č. 1/1993 Sb.

²⁹ Ustanovení § 52 zákona o zajišťování obrany České republiky č. 222/1999 Sb.

6. TOMEK, P.: Vytváření branného národa v Československu. Jednotný systém branné výchovy obyvatelstva v letech 1971–1989. In: *Securitas imperii*, 2017, č. 1, s. 202-223.
7. VAVERKA, L.: Zákon o branné výchově s hlavními prováděcími předpisy. 3. vyd. Praha: Nákladem Svazu dělnických tělocvičných jednot československých, 1938. 79 s.

Kontaktní údaje:

JUDr. et PhDr. Stanislav Polnar, Ph.D. et Ph.D.

e-mail: standa.polnar@centrum.cz

Univerzita obrany Brno, FVL

Kounicova 65

602 00 Brno

Česká republika

KRITICKÁ PRÁVNA TEÓRIA V POSTSOCIALISTICKOM OBDOBÍ

Nikolas Sabján

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt: Cieľom predkladaného článku je analýza niektorých aspektov kritickej právnej teórie a jej potenciálne využitie v slovenskom právnom prostredí, *in concreto*, v postsocialistickom období. Predmetný príspevok sa zaoberá aj jednotlivými teoreticko-metodologickými východiskami kritickej právnej teórie, na základe čoho je možné ju odlišiť od „tradičnej“, dogmatickej právnej vedy.

Kľúčové slová: kritická právna teória, ideológia, právo, postsocializmus, kritická teória

Abstract: The submitted paper provides an analysis of certain aspects of critical legal theory and it deals with the question whether there is any possibility of application of this tradition in the context of Slovakian legal system. Furthermore, the paper at hand focuses on the theoretical-methodological aspects of critical legal theory, which serves as a means to distinguish it from „traditional“, dogmatic approaches to law.

Key words: critical legal theory, ideology, law, post-socialism, critical theory

1 Úvod

Je možné takmer s určitou konštatovať, že obdobie takzvaného „reálne existujúceho socializmu“ zásadným spôsobom ovplyvnilo česko-slovenskú právnu kultúru. Na troskách bývalého režimu sa upustilo od vtedy platnej a „povinnej“ marxistickej teórie práva a štátu, ktorá bola dominantná do roku 1989. Zároveň sa zanechala aj „povinná“ kritika „buržoázneho“ práva a právnej teórie, avšak je potrebné jedným dychom dodať, že kritické prístupy k právu ešte aj doteraz absentujú v slovenskom teoreticko-právnom diskurze. V iných postsocialistických štátoch, ako napríklad v Poľsku alebo aj Českej republike¹, narastá záujem o predmetnú problematiku na rozdiel od slovenského kontextu, v ktorom prevláda stále akási apatia, resp. nezáujem o kritickejšie pohľady na právo.²

Jedna z prvých asociácií, ktorá sa zrejme vynorí v súvislosti so slovným spojením kritická právna teória u väčšiny právnych teoretikov a teoretičiek, je hnutie *Critical Legal Studies* alebo „CLS“, ktoré vzniklo v Spojených štátoch v 70. a 80. rokoch 20. storočia. O konkrétnych predstaviteľoch, ich teoreticko-právnych reflexiách si povieme bližšie v ďalšej časti tohto príspevku. Na tomto mieste si na začiatok dovoľíme odkázať na jedného z predstaviteľov CLS, Mark

¹ MANKO, R. - SULIKOWSKI, A. *et al.*: Law and Critique in Central Europe: Questioning the Past, Resisting the Present. Oxford: Counterpress, 2016. ISBN 978-1-910761-01-4.

² Výnimkou je napríklad: GÁBRIŠ, T. *et al.*: Nedogmatická práva veda. Od marxizmu po behaviorálnu ekonomiu. Praha: Wolters Kluwer, 2017. ISBN 978-80-7552-951-0.

Tushneta, ktorý charakterizoval CLS ako skupinu ľavicovo orientovaných právnikov usilujúcich sa o rozširovanie a presadzovanie ľavicových hodnôt v akademickom prostredí. Tushnet poukazuje na to, že CLS v skutočnosti nepredstavuje akési intelektuálne hnutie v oblasti práva (aj keď tento aspekt je taktiež dôležitý pri CLS), ale skôr skupinu s konkrétnym (ľavicovým) hodnotovým smerovaním.³ Takáto explicitná politická afiliácia môže byť vnímaná kontroverzne, a to najmä medzi právnikmi a právničkami vychádzajúcich z „tradičnej“, pozitivisticko-právnej perspektívy, ktorý sa zakladá na striktnom oddelení práva a politiky, resp. ideológie. V rámci CLS však blízky vzťah práva a politiky a ich vzájomné ovplyvňovanie predstavuje základné teoreticko-metodologické východisko pretavené do jasnej a dobre známej tézy - právo je politika (*law is politics*).

Ešte pred tým, ako si detailnejšie rozoberieme niektoré aspekty hnutia CLS, je potrebné trvať na skutočnosti, že uvedená asociácia, t. j. stotožňovanie kritickej právnej teórie s CLS je do určitej miery limitujúca a reštriktívna. Kritická jurisprudencia, kritická právna teória alebo kritická právna veda (tieto označenia je možno chápať ako synonymá) je podstatne bohatšia a nemožno ju redukovať výlučne na hnutie CLS.⁴

V nasledujúcich častiach predmetného príspevku si povieme detailnejšie o kritickej právnej teórii a jej potenciálnom využití v kontexte slovenskej právnej vedy (konkrétne sa zameriame na kritické prístupy vzťahu práva a ideológie). V príspevku si vymedzíme základné rozdiely medzi „tradičnou“, resp. dogmatickou právnou vedou a kritickou právnou vedou v širšom zmysle. Následne sa pokúsime odpovedať na otázku, či je možné nájsť náznaky kritickej právnej teórie už počas „reálne existujúceho socializmu“. V záverečnej časti nadviažeme na mierne skeptickú perspektívu, ktorú sme prezentovali vyššie v súvislosti s poľutovaniahodnou absenciou kritickejších prístupov v slovenskom právnom diskurze (máme na mysli akademickú, ako aj mimo-akademickú sféru). Naším cieľom je prekročiť horizont dogmatickej právnej vedy, ktorá nahradila socialistickú právnú vedu a aj naďalej vo veľkej miere okupuje hegemonickú pozíciu v právnej teórii na Slovensku. Z uvedeného dôvodu sa pokúsime vniesť do tohto diskurzu teoreticko-právne otázky, ktoré sú objektom výskumu v kritickej právnej vede a s ktorými sa domáca právna veda zatiaľ nevyšporiadala (resp. ani vôbec neadresovala).

2 Kritická právna teória a jej základné teoreticko-metodologické východiská

Vymedziť teoreticko-právne aspekty CLS na tomto mieste (berúc do úvahy rozsah predmetného príspevku) je zrejme nemožné bez toho, aby sme neupadli do nežiadúcich zjednodušení a esencialistických záverov. Dovolíme si teda pomôcť v tomto kontexte metaforou, na základe ktorej Hutchinson a Monahan charakterizovali ciele tohto hnutia: „*CLS nazerá na tradičných právnych teoretikov ako na hercov v romantickej dráme, ktorá sa odohráva na politickej*

³ TUSHNET, M.: Critical Legal Studies: A Political History. Yale Law Journal, 1991, roč. 100, č. 5, s. 1515-1517.

⁴ Pozri napríklad SUTTER, de L. *et al.*: Žižek and Law. Abingdon: Routledge, 2015. ISBN: 978-1-315-75466-6 alebo MANKO, R. - STAMBULSKI, M.: Law and Ideology: Critical Explorations. Wrocław Review of Law, Administration and Economics, 2015, roč. 5, č. 1, s. 1.

scéne. Právni teoretici hrajú iba obmedzenú rolu a iba čiastočne vnímajú podstatu svojej roly. Mýlia si drámu s realitou. Znamenitosť ich výkonu presvedčí divákov o tom, že táto dramatická ilúzia je život. Predstavitelia CLS majú za cieľ odkryť tento podvod a zobudiť divákov (obecenstvo) z ich snenia. Poukazujú na to, o aké predstavenie skutočne ide – paródia ľudskej podstaty, resp. stavu, niekedy v podaní komédie, niekedy ako melodráma. Zo zákulisia vedia o celej príprave tejto „hry“, o scenári a skúšaní. Právni teoretici z CLS vnímajú toto všetko ako frašku. Chcú začať s ideou experimentálneho divadla, ktoré je založené na improvizácii a participácii obecenstva. Obecenstvo a herci budú zameniteľní. Dráma sa stane životom, život drámou“.⁵

Z uvedenej metafory je možné dedukovať jednu podstatnú skutočnosť vo vzťahu k CLS – ich cieľom bola kritika „tradičnej“, liberálnej právnej teórie. Pri CLS je skutočne náročné nájsť teoretickú alebo ideologickú jednotu. Zdieľaný antagonizmus voči dogmatickej právnej teórii a jej atribútom je zrejme jedna z vecí, ktorá predstaviteľov CLS skutočne spája. Z perspektívy CLS bolo problematickým aspektom právneho systému, resp. právnej teórie jeho konzervatívny charakter, ktorý sa prejavoval jeho nereformovateľnosťou, antipatiou voči zmene a imunitou voči kritickejšiemu prístupom. Konzervatívnosť práva odôvodňovali, okrem iného, absenciou morálnej a politickej imaginácie medzi predstaviteľmi právnej profesie, neschopnosťou uvedomiť si a prijať zodpovednosť za dopady existujúceho právneho systému, alebo jednoducho spokojnosť so *status quo*, nechotu argumentovať za dosiahnutie (často skromných) zmien, či falošné presvedčenie o nevyhnutnosti a nezmeniteľnosti existujúceho usporiadania spoločnosti. Zámerom CLS teda bolo využitie práva na progresívnejšie účely. Pre CLS nebola podstatná iba právna teória, ale považovali za nevyhnutné politicky sa angažovať a stimulovať sociálne vedomie v rámci právnickej profesie.⁶

Minow identifikoval štyri základné otázky, ktoré sa CLS snažila adresovať v prvých rokoch jej existencie (t. j. v prvej polovici 80. rokov minulého storočia): kritickí právní teoretici poukazovali na neurčitost' právnej doktríny – to znamená, že právne princípy alebo normy umožňujú dospieť ku kontradiktórnym právnym záverom⁷; druhá sféra záujmu sa týkala historickej a socio-ekonomickej analýzy za účelom identifikácie toho, akým spôsobom určité skupiny v spoločnosti a určité ekonomické usporiadanie benefituje z daného právneho systému a konkrétnych rozhodnutí napriek neurčitosti práva; kritici a kritičky takisto poukazovali na vylúčenie alebo znevýhodnenie určitých spoločenských skupín a na to, že bol (je) tento stav legitimizovaný existujúcim právnym systémom; do štvrtej oblasti patrí vymedzenie alternatívnych spôsobov usporiadania spoločnosti a práva, ktoré sa predstavitelia CLS snažili rozširovať do dominantného právneho diskurzu.⁸

Východiskom štyroch uvedených teoreticko-právnych otázok bola tzv. fundamentálna kontradikcia⁹, ktorú vypracoval Duncan Kennedy.¹⁰ Podľa tejto teórie sú jednotlivé právne princí-

⁵ HUTCHINSON, A., MONAHAN, P.: Law, Politics and the Critical Legal Scholars: The Unfolding Drama of American Legal Thought. Stanford Law Review, 1984, roč. 36, č. 199, s. 201-202.

⁶ MINDA, G.: Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End. New York: New York University Press, 1995, s. 65. ISBN: 9780814755112.

⁷ V tomto duchu kritizoval Roberto M. Unger právny formalizmus. Pozri: UNGER, R.: The Critical Legal Studies Movement. Another Time, A Greater Task. London: Verso, 2015, s. 86-90. ISBN: 978-1-78168-666-9.

⁸ MINDA, G.: Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End, s. 66.

⁹ *Fundamental contradiction*, pozn. autora.

¹⁰ KENNEDY, D.: The Structure of Blackstones's Commentaries. Buffalo Law Review, 1979, roč. 28, č. 2.

py alebo inštitúty práva (Kennedy sa v *The Structure of Blackstone's Commentaries* zameral na súkromné právo) inherentne kontradiktórne. Poukazoval na protichodné hodnoty a princípy, napríklad individualizmus/komunitarizmus, ja/„druhý“, ktoré prenikajú naprieč celým spektrom práva a štruktúrujú jednotlivé právne inštitúty.¹¹ Podobnú kritiku formuloval Roberto M. Unger, v rámci ktorej hovorí o vzájomne nezlučiteľných hodnotách inkorporovaných v rôznych inštitútoch práva (zameriava sa najmä na zmluvné právo). Tieto sú pretavené do vedúcich právnych princípov v právnom systéme, oproti ktorým však stoja „kontra-princípy“. Hodnoty, na ktorých sa tieto právne princípy a pravidlá zakladajú reprezentujú protichodné vízie usporiadania spoločnosti. Zmluvné právo vníma práve ako priestor, v ktorom sa odohráva konflikt medzi týmito princípmi/hodnotami.¹² Kennedy a Unger kritizujú liberálnu právnu vedu práve z dôvodu, že popierajú, resp. ignorujú tento aspekt práva a trvajú na jeho objektívnom a neutrálnom charaktere.¹³ Súdne rozhodovanie, legislatívny proces alebo vo všeobecnosti interpretáciu práva nemožno chápať ako neutrálny a objektívny proces, v ktorom relevantný subjekt práva aplikuje neutrálne a objektívne normy alebo princípy. Fundamentálna kontradikcia je jednoducho všadeprítomná a právo je inherentne neurčité. CLS teda zradikalizovali základnú hypotézu amerického právneho realizmu, odvolávajú sa pritom kontinentálnych filozofov a predstaviteľov tzv. novej lavice.

Kritická právna škola sa teda snažila demystifikovať spôsob, akým abstraktný a expertný (a samozrejme neutrálny) právny diskurz legitimizoval a naturalizoval nerovnosti a hierarchické usporiadanie spoločnosti. Právna prax a diskurz podľa nich vytvárajú špecifický typ právneho vedomia a zároveň konštruuje typ politickej povedomia a kultúry, ktorý dokáže presvedčiť ľudí, aby akceptovali legitimitu a nevyhnutnosť existujúceho hierarchického usporiadania spoločenských vzťahov. V tomto kontexte Paul Harris a Peter Gabel analyzujú úlohu súdu a súdneho procesu a argumentujú, že majú rituálny charakter a vyznačujú sa autoritárskym symbolizmom, ktoré napomáhajú naturalizácii existujúcich mocenských štruktúr.¹⁴

Uvedenú perspektívu rozšíril Kennedy aj na právnické vzdelanie. Kritická právna škola chápe právnu vedu a teóriu ako politickú moc. Tento záver má ďalekosiahle dôsledky v teoretickej, ako aj v praktickej rovine. Kennedy vo svojej knihe *Legal education and the reproduction of hierarchy: a polemic against the system*¹⁵ si plne uvedomuje dôsledky predmetného záveru a pomerne radikálnym spôsobom kritizuje právnické vzdelanie, ktoré podľa neho prispieva k reprodukcii nespravodlivých a nelegitímnych hierarchií v spoločnosti. Vyššie uvedené princípy neutrality a objektivity liberálnej právnej vedy, ktoré sa na právnických fakultách vyučujú, reproduktujú „falošné vedomie“ ľudí a upevňujú *status quo*.¹⁶

¹¹ HUTCHINSON, A., MONAHAN, P.: *Law, Politics and the Critical Legal Scholars: The Unfolding Drama of American Legal Thought*, s. 208.

¹² Najmä teda individualizmus verzus komunitarizmus alebo altruizmus.

¹³ Je však nutné dodať, že sa neskôr Kennedy od tejto teoreticko-právnej perspektívy dištancoval a explicitne ju odmietol v pomerne slávnej debате medzi ním a ďalším predstaviteľom CLS, Peter Gabelom. Pozri: KENNEDY, D., GABEL, P.: *Roll Over Beethoven*. *Stanford Law Review*, 1984, roč. 36, č. 1.

¹⁴ GABEL, P., HARRIS, P.: *Building Power and Breaking Images: Critical Legal Theory and the Practice of Law*. *N.Y.U. Review of Law and Social Change*, 1982, roč. 2, č. 3, s. 372-373.

¹⁵ KENNEDY, D.: *Legal education and the reproduction of hierarchy: a polemic against the system*. New York: New York Press, 1983. ISBN: 9780814748053.

¹⁶ PRÍBÁN, J.: *Kritická právní věda a sociologie práva*. *Právník*, 2001, roč. 140, č. 12, s. 1219-1220.

Kritická právna škola sa venovala vyššie spomínaným otázkam najmä koncom 70. a začiatkom 80. rokov 20. storočia. Postupne však došlo k rozštiepeniu CLS a niektorí dokonca hovoria o úpadku tohto hnutia.¹⁷ Zásadnou zmenou bol prechod od štrukturalistického prístupu CLS, ktorý prevládala najmä začiatkom 80. rokov ku post-štrukturalizmu, dôsledkom čoho došlo k podstatne väčšej fragmentácii a diverzity v rámci kritickej právnej školy. Toto post-moderné smerovanie CLS, v ktorom dominovala dekonštrukcia a post-štrukturalne prístupy spôsobilo generačný konflikt medzi prvou a druhou generáciou hnutia. Postupne sa vytvorili akési podskupiny, ako napríklad feministická kritika práva, kritické rasové teórie alebo *queer* teória. Oveľa väčší dôraz sa teda kládol na otázky súvisiace s identitou (rasa, pohlavie, sexuálna orientácia atp.). Táto generácia právnych teoretikov a teoretičiek pracovala s post-moderným inštrumentáriom s cieľom odkryť zaujatosť „univerzálneho“ subjektu na základe ktorého boli formulované niektoré právne koncepty. O zaujatosti hovorili z dôvodu, že sa v skutočnosti vychádzalo z chápania subjektu ako bieleho muža zo strednej alebo vyššej spoločenskej vrstvy. Tento vývoj však vnímali niektorí pôvodní predstavitelia CLS problematcky.

3 Kritická právna teória v období „reálne existujúceho socializmu“

Ako sme už viedli v úvode tohto príspevku, možnosť slobodného vedeckého bádania prakticky absentovala počas „reálne existujúceho socializmu“. Marxisticko-leninská teória práva a štátu sa stala dominantnou a zároveň išlo o jediný právno-filozofický smer akceptovaný počas daného obdobia. Vzhľadom na to, že charakter, funkcia a fungovanie socialistickej právnej vedy boli predmetom viacerých odborných prác, nepovažujeme za nevyhnutné na tomto mieste pristúpiť k hlbšej a detailnejšej analýze tejto problematiky. V tejto súvislosti považujeme za dostačujúce konštatovanie Jiřího Příbáňa, ktorý správne poukázal na legitimizačnú funkciu socialistickej právnej vedy a práva v porevolučnom období, kedy potrebovala „komunistická dogmatika vytvoriť vlastnú teóriu práva, ktorá by legitimizovala nový režim a jeho formy politického násilia. Pod politickým dohľadom preto vzniká tzv. socialistická právna veda, ktorá bezprostredne nadväzuje na komunistické právne myšlienky predrevolučného obdobia a jeho hlavnou funkciou je konštituovať právnickú dogmu pre novobudovaný systém komunistickej moci. Socialistická právna veda a obzvlášť právna teória má za úlohu interpretovať novovznikajúci totalitný systém pozitívneho práva tým, že klasické pojmy a inštitúty modernej jurisprudencie prispôbiť oficiálnej ideológii totalitného štátu.“¹⁸

¹⁷ Viditeľný zostup kritickej právnej školy v poslednej dekáde minulého storočia je často diskutovaná otázka. Domnievame sa, že je v tejto súvislosti možné formulovať tri dôvody úpadku CLS: prvou je prílišná fragmentácia v dôsledku nových sociálnych hnutí; neschopnosť vysporiadať sa s neoliberalnou paradigmou, ktorá zásadným spôsobom ovplyvnila právo; postupná integrácia a inštitucionalizácia CLS do dominantnej právnej teórie. Ide však o komplexnú otázku a rozsah príspevku nám nedovoľuje hlbšiu analýzu. Pre detailnejšiu analýzu pozri napríklad: GEAREY, A.: „Change is Gonna Come“: Critical Legal Studies and the Legacies of the New Left. *Law and Critique*, 2013, roč. 24; BLALOCK, C.: Neoliberalism and the crisis of legal theory. *Law and Contemporary Problems*, 2014, roč. 77, č. 4.

¹⁸ PŘIBÁŇ, J.: Na stráží jednoty světa: marxizmus a právní teorie. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. et al.: *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009, s. 55.*

Zaujímavou je však otázka, či je možné nájsť kriticko-právne tendencie v Česko-Slovensku počas existencie socialistického režimu. Martina Klusoňová nachádza náznaky kritických prístupov k právu v diele Václava Havla (vychádza pritom z perspektívy práva a literatúry), ku ktorému sa čoskoro vrátíme.¹⁹ Najprv je však potrebné zdôrazniť (a zrejme to nikoho ani neprekvapí), že myšlienky CLS neboli predmetom analýzy a diskusie v socialistickej právnej vede. Prelomové udalosti v roku 1968 však iniciovali spoločenské procesy, ktoré boli významné nie len pre samotné Česko-Slovensko. Sociálne hnutia a celková „revolučná“ atmosféra v spoločnosti v 60. rokoch v Spojených štátoch predstavovali nemalú inšpiráciu aj pre hnutie CLS. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť vznik občianskej iniciatívy Charta 77, ktorá reagovala na normalizačné obdobie v Česko-Slovensku. Práve v dielach predstaviteľov tohto hnutia identifikovala Klusoňová určité náznaky kritických prístupov k spoločnosti (vrátane práva) a možné prieniky s kritickou právnou školou, ktorá vznikla v rovnakom období, avšak v neporovnateľne iných spoločenských podmienkach. V čom je možné nájsť prieniky, resp. podobnosť medzi týmito dvoma hnutiami? Obe sa nepochybne usilovali prispieť k zmene spoločenských pomerov. Na jednej strane CLS kritizovali liberálnu právnú vedu (alebo v širšom zmysle tzv. „buržoáznú“ demokraciu a právo), na ktoré vytvorili a aplikovali špecifické nástroje kritiky. Kritická právna teória v Česko-Slovensku vznikla v kontexte, ktorý bol radikálne odlišný. Taktiež však išlo o lavicovú kritiku oficiálnej moci.²⁰ Inými slovami, aspekty kritickej právnej teórie (v zmysle, akom ich formulovala CLS) samozrejme nemôžeme nájsť v období „reálne existujúceho socializmu“, keďže „buržoázná“ demokracia alebo právo, ktoré v západnom svete existovali a stali sa predmetom kritiky CLS, jednoducho v Česko-Slovensku (alebo všeobecne vo východnom bloku) neexistovali. Prítomné bolo „iba“ presvedčenie o potrebe sociálnej zmeny.

Vrátíme sa však k V. Havlovi, v ktorého prácach možno nájsť kritické prístupy aj k právu. Najvýznamnejšia je v tomto smere jeho esej *Moc bezmocných* publikovaná v roku 1978. Havel poukazuje na rituálny spôsob fungovania post-totalitných režimov (ako aj západných liberálnych demokracií). Havel považuje ideológiu za nevyhnutný aspekt post-totalitného systému.²¹ Správne poukázal na to, že v skutočnosti nikto neveril a nebol presvedčený o oficiálnej ideológii socializmu (vrátane členov vládnucej strany). Toto však ani nebolo nutné na zabezpečenie fungovania post-totalitného systému. Ideológia spočívala skôr v nasledovaní rituálov daného systému – ako príklad uvádza Havel zeleninára, ktorý nasleduje oficiálne stanovené rituály systému tým, že do výkladu jeho obchodu umiestnil heslo: „Proletári všetkých krajín, spojte sa!“ Ako ďalej opisuje, zeleninár je v skutočnosti úplne apatický voči tomuto heslu (ako aj oficiálnej ideológii) a dokonca v súkromí existujúci režim aj kritizuje. Podstatné však je, že ideológia

¹⁹ KLUSOŇOVÁ, M.: The Role of Václav Havel in Czech Critical Legal Thought. In: MANKO, R, SULIKOWSKI, A. et al.: Law and Critique in Central Europe: Questioning the Past, Resisting the Present. Oxford: Counterpress, 2016. ISBN 978-1-910761-01-4.

²⁰ Tamže, s. 210.

²¹ Post-totalitný systém, ktorý existoval v krajinách východného bloku, chápe Havel ako systém, v ktorom prevláda uniformita, konformita a disciplína. Tieto aspekty sú nevyhnutné pre fungovanie systému (ako aj ideológia). V jeho eseji poukazuje na to, že daný systém slúži ľuďom iba v takej miere, v akej je to nevyhnutné, aby ľudia slúžili systému. Socialistický právny systém teda slúži ľuďom iba do tej miery, aby zabezpečil to, že samotní občania budú slúžiť jemu. Ideológia predstavuje most medzi systémom a občanmi. Tým, že občania nasledujú rituály systému vlastne vytvárajú systém. Havel teda hovorí, že sami sú systémom.

nemusi pôsobiť na subjektívnej úrovni (nejde teda o „falošné vedomie“), ale na úrovni *objektívnej*, t. z., že dôležité je konanie subjektu, ktoré spočíva práve v nasledovaní oficiálnych rituálov, na základe ktorého sa tvorí systém.²²

Opozíciou proti tomuto systému „lži“ je podľa Havla „život v pravde“, ktorý ohrozuje samotné fungovanie režimu a predstavuje subverzívny spôsob existencie subjektu.²³ „Život v pravde“ je teda kritikou post-totalitného režimu a znamená možnosť slobodného prejavu politických a iných názorov. V kontexte práva ide o požiadavku vlády zákona, resp. princípu legality. Disidenti požadovali rešpektovanie práva ako takého, najmä občianske a politické práva: „*prečo v pomeroch mocenskej svojvôle je tak spontánne a univerzálne prijímaný práve princíp legality? V prvom rade tu ide zaiste o celkom prirodzený výraz špecifickosti pomerov v post-totalitnom systéme a o dôsledok elementárneho porozumenia tejto špecifickosti: ak má boj za slobodnú spoločnosť vo všeobecnosti iba dve základné alternatívy, teda princíp legality a odboj (či už ozbrojený alebo neozbrojený), tak bytostná neprimeranosť druhej možnosti z týchto alternatív v post-totalitnom systéme je na prvý pohľad zrejma.*“²⁴ Disidenti teda kritizovali socialistický režim práve z právnej perspektívy a môžeme v závere tejto časti príspevku konštatovať, že Havel prispel zásadným spôsobom aj ku kriticko-právnejmu diskurzu.

4 Kritické prístupy k právu v post-socialistickom období?

V tejto časti príspevku sa pozrieme na to, či je v prvom rade možné identifikovať kritickejšie prístupy v slovenskej právnej teórii. Jednoducho a stručne sme odpovedali na túto otázku už v úvode – po udalostiach „reálne existujúceho socializmu“ právna veda smerovala skôr k právnemu pozitivismu a pristúpilo sa teda k interným náhľadom na právo. Lavicové prístupy (či už v podobe post-marxizmu alebo neo-marxizmu) sú aj v súčasnosti vnímané pomerne negatívne a neoslovili právnych teoretikov a teoreticky v slovenskom právnom diskurze. Po roku 1989 sa nazeralo kritickejšie najmä na prílišný právny formalizmus, či už v právnej vede alebo v praxi. Externé pohľady na právo sa vyskytujú iba sporadicky a väčšinou sú materializované do podoby morálnej kritiky.²⁵

Domnievame sa, že bezpochyby existuje priestor na kritickejšie prístupy k právu v slovenskej právnej vede a dokonca si myslíme, že je vhodné využiť niektoré súčasti inštrumentária CLS pri tejto kritike. Na druhej strane je nepochybne potrebné prispôbiť kriticko-právne perspektívy spoločenskému kontextu a pokúsiť sa o formulovanie vlastnej, akejsi stredoeurópskej kritiky práva.²⁶ Naším záujmom by mohli byť kritické prístupy ku vzťahu ideológie a práva (túto problematiku budeme adresovať nižšie), ako napríklad aj ideologický charakter právneho štátu, kritická analýza post-komunistických privatizačných praktík a jej ideologické pozadie,

²² HAVEL, V.: Moc bezmocných. Dostupné na internete: https://ct24.ceskatelevize.cz/sites/default/files/1817870-vaclavhavel_moc_bezmocnych_1978.pdf.

²³ „Život v pravde“ má podľa Havla viaceré aspekty – existenciálny, noetický, morálny a politický.

²⁴ HAVEL, V.: Moc bezmocných.

²⁵ GÁBRIŠ, T. *et al.*: Nedogmatická práva veda. Od marxizmu po behaviorálnu ekonómiu, s. 39-41.

²⁶ K tomuto pozri: MANKO, R. - SULIKOWSKI, A. *et al.*: Law and Critique in Central Europe: Questioning the Past, Resisting the Present, s. 1-7.

neoliberalizácia práva a politiky, možnosti využitia post-marxistických prístupov v práve (napríklad v oblasti ľudských práv)²⁷ alebo kritická analýza právnického vzdelania a jej dopady na legitimizáciu hierarchií v spoločnosti, kde by sme sa mohli čiastočne inšpirovať aj vyššie spomínanými úvahami D. Kennedyho.

Základným predpokladom formulovania kritických prístupov v právnej vede je, podľa nášho názoru, identifikácia a vymedzenie presupozícií kritickej právnej teórie, na základe ktorých ju potom možno diferencovať od „tradičnej“, dogmatickej právnej vedy. Medzi prvé dve metodologické predpoklady kritickej právnej školy patrí tzv. „hermeneutika podozrenia“²⁸ a emancipácia v zmysle kritickej teórie. Rafal Manko a Jakub Lakomy však hovoria o ďalších štyroch ontologických presupozíciách kritickej jurisprudencie, ktorými sú politický charakter sociálneho sveta, sociálny konštruktivizmus, paninterpretacionizmus a existencia epistemologických komunit.²⁹

Pod prvou presupozíciou (t. j. politický charakter sociálneho sveta) rozumieme nevyhnutnosť konfliktu (antagonizmu) v rámci spoločnosti. Pojem „politický“ (tak, ako by sme ho mali chápať v tomto zmysle) bol teoretizovaný najmä predstaviteľmi post-marxistickej filozofie, konkrétne Chantal Mouffe a Ernesto Laclau (z podobnej definície vychádza napríklad aj Slavoj Žižek). Z uvedeného vyplýva, že konflikt je jednoducho inherentný vo všetkých spoločenských javoch a nemôže byť úplne odstránený. Pre prvú generáciu CLS bol rozhodujúcim v tomto kontexte triedny konflikt, avšak neskoršie prúdy (ako aj samotný post-marxizmus) zdôrazňovali ostatné antagonisticke prvky súvisiace s rasou, pohlavím atp. Uvedené však vytvára ďalší predpoklad, ktorým je existencia identifikovateľných sociálnych skupín. Emancipačný cieľ kritickej právnej teórie súvisí práve s týmito skupinami.³⁰ Ich kritika spočíva v poukazaní na nelegitímnu dominanciu alebo diskrimináciu týchto skupín. Z pohľadu kritickej právnej školy, aplikujúc túto presupozíciu, je právo nevyhnutne politické a reguluje sociálne konflikty. Právo v sebe reflektuje tieto konflikty – triedne, kultúrne a podobne. Pri legislatívnom procese, rozhodovaní súdov a iných príslušných aktérov práva je takmer stále možné identifikovať určitý sociálny konflikt, o ktorom sa rozhoduje (napríklad zamestnávateľ/zamestnanec, spotrebiteľ/podnikateľ a podobne).

Druhou presupozíciou je sociálny konštruktivizmus. Inými slovami, kritická právna teória nevníma sociálnu realitu ako danú a fixnú, ale niečo, čo je sociálne konštruované a môže byť predmetom neustálych zmien. Kritická jurisprudencia tento záver aplikuje aj na oblasť práva, ktorú chápe ako sociálny konštrukt.³¹ Dôležitou je práva vzťah práva a sociálneho sveta, ktorý nie je založený na jednoducho determinizme (tak, ako to formuloval Marx) ale ide o dialektický vzťah medzi socio-ekonomickým usporiadaním spoločnosti (vrátane inherentných konfliktov) a právom.³²

²⁷ Pozri MCLOUGHLIN, D.: *Post-Marxism and the Politics of Human Rights*: Lefort, Badiou, Agamben, Ranciere. *Law and Critique*, 2016, roč. 7.

²⁸ LEITER, B.: *The Hermeneutics of Suspicion: Recovering Marx, Nietzsche, and Freud*. *Public Law and Legal Theory Working Paper No. 72*, 2005.

²⁹ MANKO, R. – LAKOMY, J.: *In search for the ontological presuppositions of critical jurisprudence*. *Krytyka Prawa*, 2018, roč. 10, č. 2, s. 475-484.

³⁰ Tamže, s. 475-477.

³¹ Tamže, s. 485.

³² Tamže.

Paninterpretacionizmus je tretia presupozícia, z ktorej kritická právna teória vychádza. Tento aspekt CLS je založený na tom, že všetky spoločenské javy, vrátane tých právnych (napríklad právne texty a iné) nemôžu byť chápané subjektmi inak ako skrz prizmu interpretácie. Inými slovami, každá kognícia predstavuje nejakú formu interpretácie, ktorá však nemôže pričádzať z „odnikadiaľ“, a teda vždy podlieha určitej perspektíve.³³

Štvrtou a poslednou presupozíciou je existencia tzv. epistemologickej komunity (paninterpretacionizmus vlastne predpokladá takúto epistemologickú komunitu), v rámci ktorej dochádza k produkcii intersubjektívnych významov. Právna komunita je pre kritickú právnu školu vždy už vopred vykonštruovaná.³⁴ Kritická jurisprudencia chápe právo ako produkt interpretácie. Právo neexistuje bez interpretácie a interpretácia je produktom epistemologickej komunity, ktorý limituje subjekt nachádzajúci sa v určitom spoločenskom kontexte.³⁵

V zmysle uvedeného je možné konštatovať, že pre kritickú právnu teóriu sú dôležitými prvkami pri analýze práva konflikt, emancipácia a dominancia.³⁶ Dostávame sa teda ku vzťahu práva a ideológie, ktorý by sme takisto mali vnímať v tomto duchu. Je samozrejme možné poukazovať napríklad na ideologický charakter v tom ponímaní, že v právnom systéme sú reflektované prvky určitej ideológie (t. j., že právo má politický charakter v tradičnom slova zmysle). Toto je však pomerne banálne konštatovanie, ktoré zrejme ani nikto nespochybnuje. Podľa nášho názoru sú pri analýze práva a ideológie z kritickej perspektívy užitočné teoretické reflexie slovinského filozofa Slavoj Žižeka, ktorý predkladá pomerne netradičnú koncepciu ideológie. V porovnaní s tradičnou marxistickou teóriou ideológie, ktorá sa zameriava na falošné vedomie subjektu (to znamená, že k mystifikácii a manipulácii podľa Marxa dochádza na úrovni vedomia), Žižek zdôrazňuje, že ideológia má objektívny charakter. Subjekty neskorého kapitalizmu veľmi dobre vedia, že prezentované ideologické konštrukty sú falošné a proti ich záujmom, avšak naďalej konajú, *ako keby* bola ideológia pravdivá. Žižek hovorí, že „*ideológia nie je ilúzia, ktorú budujeme, aby sme utiekli pred neznesiteľnou realitou; ide naopak o vykonštruovanú fantáziu* (v zmysle Lacanovej psychoanalýzy), *ktorá slúži ako podpora pre našu realitu: ide o ilúziu, ktorá štruktúruje naše skutočné spoločenské vzťahy a zakrýva určité neznesiteľné reálno alebo jadro* (čo chápali Chantal Mouffe a Ernesto Laclau ako „*antagonizmus*“: *teda traumatický spoločenský rozpor, ktorý nepodlieha symbolizácii*). *Funkcia ideológie nie je poskytnúť možnosť úniku z reality, ale poskytnúť konkrétnu sociálnu realitu ako miesto úniku pred traumatickým reálnym*“.³⁷ Predmetom výskumu a analýzy v právnej oblasti môže byť teda toto traumatické „reálno“, ktoré je maskované právnou ideológiou. Naším argumentom je, že tento koncept je užitočný a aplikovateľný v kontexte práva. Ideológia práva spočíva v tom, že maskuje nelegitímne hierarchie a nerovnosti v spoločnosti. Existuje pomerne široký priestor na demystifikáciu ideológii, ktoré hrajú rolu napríklad pri legislatívnom procese, súdnych rozhodnutiach, interpretácii práva, ako aj pri teoreticko-právnych reflexiách.³⁸

³³ Tamže.

³⁴ Tamže, s. 482-484.

³⁵ Tamže, s. 485.

³⁶ Tamže, s. 486.

³⁷ ŽIŽEK, S.: *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso, 2008, s. 45. ISBN: 978-1-84467-300-1.

³⁸ V tomto kontexte pozri: MANKO, R.: *Reality is for Those Who Cannot Sustain the Dream: Fantasies of Selfhood in Legal Texts*. *Wroclaw Review of Law, Administration and Economics*, 2015, roč. 5. č. 3.

Zaujímavým je ďalej argument Žižeka o cynickom odstupe voči ideológiám v post-modernej spoločnosti: tento odstup je však falošný v tom zmysle, že na konci dňa posilňuje hegemonickú ideológiu a stáva sa, paradoxne, súčasťou samotného mechanizmu ideológie. Právnicki a právničky veľmi dobre vedia o zásadných nedostatkoch práva, avšak konajú, *ako keby o týchto skutočnostiach nevedeli*. Ide o fetišistické fungovanie ideológie. Tak, ako poznamenal v tejto súvislosti Žižek, subjekty sú (a my môžeme zaradiť do tejto kategórie aj právnikov a právničky), „fetišisti v praxi a nie v teórii.“³⁹ Fantázia podľa Lacana poskytuje subjektom *jouissance*, ktorý subjektom napomáha pri ignorovaní traumatickeho „reálna“, čím sa zabezpečuje udržanie *status quo* a legitimizácia sociálnych nerovností.

5 Záver

V predmetnom príspevku sme sa zaoberali otázkou, či je možné nájsť prvky kritickej právnej teórie v slovenskom právnom kontexte a potenciálne využitie niektorých kritických prístupov k právu. Dospeli sme k záveru, že dané prístupy v súčasnosti stále absentujú (až na niekoľko výnimiek) a právni teoretici a teoretičky v slovenskom akademickom prostredí nejavia veľký záujem o kritickú jurisprudenciu. Vymedzili sme si základné teoretické východiská hnutia CLS a poukázali sme na náznaky kritickej právnej teórie už v období „reálne existujúceho socializmu“. Následne sme sa pokúsili o identifikáciu presupozícií, z ktorých kritická právna teória vychádza, pomocou ktorých ju môžeme odlišiť od „tradičnej“, dogmatickej právnej vedy. V záverečnej časti sme v krátkosti poukázali niekoľko právno-teoretických otázok, ktoré by mohli byť predmetom výskumu a zamerali sme sa na vzťah práva a ideológie. Na záver považujeme za potrebné dodať, že práve ideologická kritika práva takmer úplne vymizla po roku 1989, avšak ani zďaleka nejde o dostatočne zmapovanú problematiku. Z tohto dôvodu si myslíme, že existuje široký priestor na kritické analýzy práva aj v slovenskom právnom kontexte. Tento príspevok bol pokusom adresovať tieto otázky.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BLALOCK, C.: Neoliberalism and the crisis of legal theory. *Law and Contemporary Problems*, 2014, roč. 77, č. 4.
2. GABEL, P., HARRIS, P.: Building Power and Breaking Images: Critical Legal Theory and the Practice of Law. *N.Y.U. Review of Law and Social Change*, 1982, roč. 2, č. 3.
3. GÁBRIŠ, T. *et al.*: *Nedogmatická práva veda. Od marxizmu po behaviorálnu ekonómiu*. Praha: Wolters Kluwer, 2017. ISBN 978-80-7552-951-0.
4. GEAREY, A.: „Change is Gonna Come“: Critical Legal Studies and the Legacies of the New Left. *Law and Critique*, 2013, roč. 24.
5. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*. Dostupné na internete: https://ct24.ceskatelevize.cz/sites/default/files/1817870-vaclavhavel_moc_bezmocnych_1978.pdf.

³⁹ ŽIŽEK, S.: *The Sublime Object of Ideology*, s. 28.

6. HUTCHINSON, A., MONAHAN, P.: Law, Politics and the Critical Legal Scholars: The Unfolding Drama of American Legal Thought. *Stanford Law Review*, 1984, roč. 36, č. 199.
7. KENNEDY, D., GABEL, P.: Roll Over Beethoven. *Stanford Law Review*, 1984, roč. 36, č. 1.
8. KENNEDY, D.: Legal education and the reproduction of hierarchy: a polemic against the system. New York: New York Press, 1983. ISBN: 9780814748053.
9. KENNEDY, D.: The Structure of Blackstones's Commentaries. *Buffalo Law Review*, 1979, roč. 28, č. 2.
10. LEITER, B.: The Hermeneutics of Suspicion: Recovering Marx, Nietzsche, and Freud. *Public Law and Legal Theory Working Paper No. 72*, 2005.
11. MANKO, R. - STAMBULSKI, M.: Law and Ideology: Critical Explorations. *Wroclaw Review of Law, Administration and Economics*, 2015, roč. 5.
12. MANKO, R. - SULIKOWSKI, A. *et al.*: Law and Critique in Central Europe: Questioning the Past, Resisting the Present. Oxford: Counterpress, 2016. ISBN 978-1-910761-01-4.
13. MANKO, R. – LAKOMY, J.: In search for the ontological presuppositions of critical jurisprudence. *Krytyka Prawa*, 2018, roč. 10, č. 2.
14. MANKO, R.: Reality is for Those Who Cannot Sustain the Dream: Fantasies of Selfhood in Legal Texts. *Wroclaw Review of Law, Administration and Economics*, 2015, roč. 5. č. 3.
15. MCLOUGHLIN, D.: Post-Marxism and the Politics of Human Rights: Lefort, Badiou, Agamben, Ranciere. *Law and Critique*, 2016, roč. 27.
16. MINDA, G.: Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End. New York: New York University Press, 1995. ISBN: 9780814755112.
17. PŘIBÁŇ, J.: Kritická právní věda a sociologie práva. *Právník*, 2001, roč. 140, č. 12.
18. PŘIBÁŇ, J.: Na stráži jednoty světa: marxizmus a právní teorie. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. *et al.*: Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita: Brno, 2009.
19. Roberto M. Unger právní formalizmus. Pozri: UNGER, R.: The Critical Legal Studies Movement. Another Time, A Greater Task. London: Verso, 2015. ISBN: 978-1-78168-666-9.
20. SUTTER, de L. *et al.*: Žižek and Law. Abingdon: Routledge, 2015. ISBN: 978-1-315-75466-6.
21. TUSHNET, M.: Critical Legal Studies: A Political History. *Yale Law Journal*, 1991, roč. 100, č. 5.
22. ŽIŽEK, S.: The Sublime Object of Ideology. London: Verso, 2008. ISBN: 978-1-84467-300-1.

Kontaktné údaje:

Mgr. Nikolas Sabján, LL.M.

nikolas.sabjan@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra teórie práva a sociálnych vied

Šafárikovo námestie č. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

ZMENY PRÁVNEJ ÚPRAVY VECNÝCH PRÁV NA SLOVENSKU PO ROKU 1989¹

Martin Skaloš

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Abstrakt: Príspevok podáva stručný prehľad vývoja vecných práv na území Slovenska a v Slovenskej republike i vývoj právnej úpravy jednotlivých vecnoprávných inštitútov tak, ako sa uplatňovali a uplatňujú na území Slovenska pred a po roku 1989. Príspevok zároveň obsahuje úvahy v oblasti vecných práv de lege ferenda v nadväznosti na novo pripravovaný Občiansky zákonník.

Kľúčové slová: vývoj, vecné práva, Slovensko, Občiansky zákonník, rekodifikácia

Abstract: The paper gives a brief overview of the development of the rights in rem in the territory of Slovakia and the Slovak Republic as well as the development of the legal regulations of the individual law institutes as they have been implemented and applied in the territory of Slovakia before and after 1989. The paper also contains reflections of rights in rem de lege ferenda in response to newly prepared Civil Code.

Keywords: development, rights in rem, Slovakia, Civil Code, recodification

1 Úvod

Pojem vecné práva sa v priebehu historického vývoja menil. Bol rôzny aj podľa rôznych právnych kultúr. K nám sa dostal v podobe, v ktorej ho chápe právo rakúske (prvý oddiel druhej časti ABGB z roku 1811), na ktoré nadväzovalo aj uhorské obyčajové právo, pričom niektoré vecné práva boli upravené osobitnými zákonmi. Z nich je potrebné uviesť najmä zák. čl. XLI/1881 o vyvlastnení, zák. čl. XX/1883 o polovnom práve, zák. čl. XIX/1888 o rybolovnom práve a zák. čl. LIII/1871 o urbaniálnych pomeroch.

Občiansky zákonník z roku 1964 až do roku 1983 obsahoval rozptýlenú právnu úpravu vecných práv. Vecné práva netvorili homogénnu skupinu práv, ale v rámci týchto práv rozlišujeme dve podskupiny: vlastnícke práva a vecné právo k cudzej veci. Vlastnícke právo až do novely Občianskeho zákonníka z roku 1991 (zákon č. 509/1991 Zb.) bolo upravené v druhej časti zákona pod názvom Socialistické spoločenské vlastníctvo a osobné vlastníctvo a v ôsmej časti, kde bola zakotvená úprava súkromného vlastníctva vo veľmi zúženej podobe. Z vecných práv k cudzej veci bolo retenčné právo upravené iba v § 278 v súvislosti s poskytovaním opravy a úpravy veci; záložné práva a vecné bremená podľa dikcie § 495 mohli vzniknúť len na základe zákona. Občiansky zákonník z roku 1964 vychádza z diferenciacie vlastníctva a jednoznačne preferoval tzv. socialistické vlastníctvo. Dve veľké novely (zákon č. 131/1982 Zb. a zákon č. 509/1991 Zb.),

¹ Tento príspevok bol podporovaný projektom VEGA (1/0049/17) Právne a ekonomické aspekty korupcie – príčiny, dôsledky, prevencia a ekonomická analýza právnej úpravy.

ale najmä novela Občianskeho zákonníka z roku 1991 odstránila uvedené nedostatky a v nadväznosti na Ústavný zákon č. 100/1990 Zb. zaviedla jednotný režim vlastníckeho práva a zároveň rozšírila možnosti zriadenia vecných bremien a záložných práv na úroveň obvyklú vo vyspelých demokratických krajinách.

2 Právne vymedzenie pojmu vec

Pojem vec nebol v jednotlivých právnych poriadkoch často presne vymedzený. Nie je tomu však inak ani v súčasnosti v podmienkach Slovenskej republiky, kde legálnu definíciu tohto pojmu v Občianskom zákonníku nenájdeme (podľa § 23 Občianskeho zákonníka č. 141/1950 Zb., ktorým došlo ku prekonalaniu obdobia právneho dualizmu rakúskeho a uhorského práva, boli vecou ovládateľné hmotné predmety a prírodné sily, ktoré slúžia potrebe ľudí).²

Nadobudnutím účinnosti, v súčasnosti platného Občianskeho zákonníka, došlo k legislatívnej zmene týkajúcej sa objektu občianskoprávných vzťahov v tom zmysle, že pojem „vec“ už legálne definovaný nebol a tento právny stav pretrváva až dodnes. Otázka, prečo zákonodarca opustil právu úpravu z roku 1950 a pojem vec už nedefinoval, bola založená na skutočnosti, že vec je prírodný fakt, ktorý právo nemôže definovať. Ustanovenie § 23 OZ z roku 1950, takisto ako nová česká právna úprava, pri legálnej definícii veci používa pojem „vec v právnom zmysle“, čím zvyrazňuje možnosť použitia tejto definície len vo vzťahoch právnych, nič však nenasvedčuje tomu, že by uvedená definícia zodpovedala aj skutočnému ponímaniu pojmu vec v myslení ľudí tak, ako ho zvyknú používať v bežnej komunikácii na identifikáciu predmetov hmotnej povahy.

Právna definícia veci nie je teda definíciou reálnou a nevypovedá nič o reálnom svete, ale je definíciou nominálnou.³ V dôsledku toho je v určitých prípadoch ponímanie veci v právnom zmysle totožné s ponímaním veci vo vonkajšom svete, v iných prípadoch je zase legálna definícia užšia alebo širšia, čo sa prejavuje aj v zahraničných právnych úpravách.

V závislosti od toho, akým spôsobom pristupuje zákonodarca k výslovnému vymedzeniu pojmu „vec v právnom zmysle“, možno rozlišovať právne úpravy, ktoré definujú pojem vec v právnom zmysle a ktoré pojem vec v právnom zmysle nedefinujú. Potrebné je povedať, že zahraničné právne úpravy vo svojich civilných kódexoch pojem vec v právnom zmysle spravidla definujú, pričom spôsob tohto vymedzenia je prirodzene niekedy odlišný, v iných prípadoch zase vykazuje viacero znakov podobnosti. Niektoré z krajín, ktoré vo svojich civilných kódexoch pojem vec definujú, majú zase rozličný pohľad na obsah tohto pojmu a považujú za vec nielen hmotný predmet, ale aj nehmotný predmet.⁴ Iné krajiny zase považujú za vec v právnom zmysle aj zvieratá, na druhej strane sa vyskytujú právne úpravy, ktoré sa zase

² FICO, M.: Vývoj inštitútov vecných práv, s. 9.

³ ELIÁŠ, K.: Věc jako pojem soukromého práva. In: Právní rozhledy, roč. 15, 2007, č. 4, s. 119.

⁴ Napríklad nemecký civilný kódex (BGB) rozlišuje pojem predmet a vec, pričom pojem predmet považuje za pojem generický, ktorý zahŕňa všetko, čo môže byť predmetom právnych vzťahov a ktorého povaha môže byť buď hmotná alebo nehmotná. Pojem vec definuje v § 90 ako hmotný predmet, čo predstavuje užšie ponímanie pojmu vec, nezahŕňajúce nehmotné predmety. Naproti tomu rakúsky ABGB v § 285, takisto ako český občiansky zákonník č. 89/2012 Sb. (§ 489), považuje za vec všetko, čo nie je osobou a slúži človeku na použitie. Na rozdiel od nemeckej právnej úpravy sa podľa ABGB považujú za veci v zmysle uvedenej charakteristiky aj práva.

uberajú cestou dereifikácie zvierat a pre zvieratá majú stanovený osobitný právny režim.⁵ Určité odlišnosti možno badať aj v rámci prístupu zákonodarcu ku klasifikácii vecí do jednotlivých kategórií. Niektoré právne úpravy v súvislosti s právnym vymedzením pojmu vec upravujú aj ďalšie osobitné inštitúty, ktoré sa zase v iných právnych úpravách nenachádzajú.⁶

Medzi krajiny, ktoré nedefinujú pojem vec v právnom zmysle, patrí aj slovenská právna úprava, ktorá sa vecami ako predmetom občianskoprávných vzťahov zaoberá v § 118 OZ (č. 40/1964 Zb. v znení neskorších predpisov), avšak bez bližšej konkretizácie pojmu vec, ktorý vo svojich ustanoveniach často používa. Podľa odseku 1 uvedeného ustanovenia platného Občianskeho zákonníka: „Predmetom občianskoprávných vzťahov sú veci, a pokiaľ to ich povaha pripúšťa, práva alebo iné majetkové hodnoty.“

Rovnako možno poukázať aj na potrebu vymedzenia ďalšieho významného pojmu, a to pojmu majetok. Potrebné je povedať, že v rámci rekodifikácie občianskeho práva hmotného sa požaduje vymedzenie pojmu majetok, ktorého definícia by mohla byť koncipovaná širšie, aby bolo možné pod tento pojem zahrnúť všetko, čo má majetkovú hodnotu a je vyjadriteľné peniazmi, a s čím možno disponovať na základe určitých právnych skutočností.⁷

S rozlišovaním vecí na hnutelné a nehnuteľné počítajú aj platný Občiansky zákonník v ustanovení § 119, v ktorom výslovne definuje len veci nehnuteľné, a to ako pozemky a stavby spojené so zemou pevným základom. Výslovná definícia hnutelných vecí v Občianskom zákonníku absentuje, no napriek tomu možno dospieť k ich definícii na základe argumentum a contrario a považovať za ne všetky veci, ktoré nemajú povahu nehnuteľností.

Pokiaľ ide o klasifikáciu vecí na hnutelné a nehnuteľné, vzhľadom na absenciu definície hnutelných vecí, bolo by vhodné do Občianskeho zákonníka výslovne uviesť, že hnutelnými vecami sú všetky ostatné veci (iné ako nehnuteľné veci), ako to uvádza napríklad holandský civilný kódex. V našej platnej právnej úprave sú stavba a pozemok samostatné veci, naproti tomu sa v rámci rekodifikácie občianskeho práva hmotného navrhuje zavedenie (resp. opätovné zavedenie) zásady „superficies solo cedit“⁸, podľa ktorej sa stavba považuje za súčasť pozemku, čo je v súlade so zahraničnými právnymi úpravami, ako aj s českou právnou úpravou.⁹

⁵ Česká právna úprava definuje pojem vec nielen pozitívne, ale aj negatívne, v dôsledku čoho sa zužuje obsah pojmu vec v právnom zmysle. Za vec sa v zmysle § 494 OZ už nepovažuje zviera, o ktorého režime v platnom slovenskom Občianskom zákonníku nie je výslovná zmienka. Zároveň je poukázané na osobitnú povahu zvierat ako živých tvorov.

⁶ UKROPEC, A.: Komparatívny pohľad na vymedzenie pojmu vec v právnom zmysle. In: Justičná revue, roč. 67, 2015, č. 3, s. 369-370.

⁷ Ministerstvo spravodlivosti SR: Legislatívny zámer Občianskeho zákonníka. Príloha k Justičnej revue, č. 8 – 9/2002, s. 36.

⁸ *Platnosť tejto zásady uznával aj ABGB.* Ustanovenie § 297 riešilo otázku, čo je a čo nie je považované za vec nehnuteľnú. Tým de facto zakotvovalo túto zásadu pre rakúske právo a neskôr, po vzniku samostatného štátu v roku 1918 aj pre československé právo. Veci, ktoré boli na pozemku zriadené s tým úmyslom, aby tam trvale zostali, ako domy a iné budovy, boli súčasťou nehnuteľnosti. Len ak budova nebola zriadená na trvalo, súčasťou pozemku sa nestala. Podľa tohto ustanovenia nebola trvalá stavba samostatnou vecou, ale súčasťou pozemku a vlastníkom stavby bol teda vlastník pozemku bez ohľadu na to, kto bol stavebníkom. Celkom iný postoj však zvolil zákon č. 141/1950 Zb. Občiansky zákonník, ktorý v § 25 ustanovil, že: „... stavba nie je súčasť pozemku“. Tým celkom jasne pretrhol rímskoprávnu tradíciu v našom právnom poriadku a hlboko tak zasiahol do vlastníckych vzťahov k nehnuteľnostiam. Dôvodom tejto právnej úpravy bola potreba zabezpečiť vlastnícke práva novozriaďovaných roľníckych družstiev.

⁹ UKROPEC, A.: Komparatívny pohľad na vymedzenie pojmu vec v právnom zmysle. In: Justičná revue, roč. 67, 2015, č. 3, s. 377-378.

V rámci rekodifikácie občianskeho práva hmotného sa navrhuje, okrem delenia vecí na hnuiteľné a nehnuteľné, aj vymedzenie niektorých ďalších kategórií vecí, a to na veci: zastupiteľné a nezastupiteľné, spotrebitelné a nespotrebitelné, oceníteľné a neoceníteľné. Uvedená požiadavka je odôvodnená, nakoľko tieto kategórie vecí nie sú v platnom Občianskom zákonníku upravené, hoci rozdiely medzi nimi sú často rozhodujúce pri spôsobe plnenia povinností z určitých zmlúv. V rámci rekodifikácie sa tiež navrhuje podrobná úprava pojmu hromadnej veci, o ktorej sa platný Občiansky zákonník výslovne zmieňuje len v ustanovení § 151d ods. 1 v súvislosti s právnou úpravou záložného práva, v ktorom uvádza, že zálohom môže byť, okrem iného, aj hromadná vec.

Ako je to v právnych úpravách iných štátov, tak aj u nás by mala byť v rámci paragrafového znenia v prvom rade zakotvená podstata práva stavby. Malo by byť zrejmé, že ide o inštitút, ktorý prelomuje superficiálnu zásadu tým, že legitimuje oprávnenú osobu – stavebníka zriadiť si stavbu na cudzom pozemku. Právo stavby by malo ako vecné právo zťažovať pozemok, na ktorom sa má stavba zriadiť, ale zároveň tak, ako je to aj v zahraničných právnych úpravách, malo by sa vzťahovať aj na pozemky, na ktorých síce stavba nebude situovaná, ale jeho účelom bude slúžiť k ich lepšiemu využitiu.¹⁰

3 Ústavné vyjadrenie vlastníckeho práva

Vlastnícke právo a právo vlastníť majetok sa v moderných dejinách vyvinulo ako základné prirodzené ľudské právo v Deklarácii práv človeka a občana z roku 1789 vo Francúzsku. V čl. 17 Deklarácia vyhlásila, že „vlastníctvo je nedotknuteľné a posvätné právo, preto nikomu nemôže byť odňaté, okrem prípadov, ak by to nevyhnutne a verejne vyžadoval v zákone výslovne uvedený verejný záujem a pod podmienkou, že bude vopred poskytnutá spravodlivá náhrada“. Z tejto zásady vychádzal i francúzsky občiansky zákonník z roku 1804, ktorý ustanovil, že „súkromné vlastníctvo možno obmedziť len zákonom“.¹¹

V histórii Československa bolo právo na vlastníctvo, ako základné ľudské právo, prvýkrát zakotvené na ústavnej úrovni v Ústavnej listine ČSR z roku 1920. Už v tejto úprave bolo parciálne upravené spolu s právom na osobnú slobodu, a to konkrétne v § 109, podľa ktorého súkromné vlastníctvo bolo možné obmedziť len zákonom. Vyvlastnenie bolo možné len na základe zákona a za náhradu, pokiaľ zákonom nebolo stanovené, že sa náhrada nemá dať.

Pred prijatím novej ústavy po II. svetovej vojne sa v programe tretej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov (tzv. „budovateľskom programe“) uvádzalo, že nová ústava musí zmariť nádeje všetkých, ktorí stále ešte dúfajú v navrátenie znárodneného hospodárstva hŕstke veľkokapitalistov. Na druhej strane sa však ústavnej ochrany dostane súkromnému podnikaniu drobnému a strednému, najmä potom má byť ústavne zabezpečený poctivo nadobudnutý majetok našich poľnohospodárov, živnostníkov, obchodníkov a všetkých ostatných fyzických i právnických osôb.¹² To bolo následne konkretizované v § 9 ústavy 9. mája 1948, podľa ktorého

¹⁰ Právo stavby by malo prioritne slúžiť na zrealizovanie stavby, ale nič nebráni tomu, aby sa vzťahovalo aj na už existujúce stavby. Môže sa jednať najmä o prípady rekonštrukcie stavby, ako aj prestavby a jej následného využitia.

¹¹ ČIČ, M. et al.: Komentár k Ústave SR, s. 113.

¹² GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. II. 1945 – 1960, s. 218.

súkromné vlastníctvo bolo možné obmedziť len zákonom. Zároveň bolo stanovené, že nikto nemôže zneužívať vlastnícke právo ku škode celku.¹³

Vítazstvo socializmu bolo dovŕšené a patrične konštatované prijatím novej tzv. socialistickej ústavy ČSSR v roku 1960. Ústavná úprava favorizovala socialistické spoločenské vlastníctvo, ktoré malo dve formy: štátne vlastníctvo a družstevné vlastníctvo. V článku 9 ústavy bolo pripustené tzv. drobné súkromné hospodárstvo, založené na osobnej práci a vylučujúce vykorisťovanie cudzej pracovnej sily. V článku 10 potom ústava upravovala tzv. osobné vlastníctvo občanov k spotrebným predmetom, ktorého dedenie bolo zaručené. Pojem súkromného vlastníctva bol považovaný za systémovo cudzí element nezlučiteľný s hospodárskou sústavou v socialistickom štáte.¹⁴

S uvedenou ústavnou úpravou korešpondovala i úprava vlastníckeho práva v Občianskom zákonníku z roku 1964. Subjektom osobného vlastníctva mohol byť iba občan a subjektom súkromného vlastníctva občan alebo iná než socialistická organizácia. Jednotlivé druhy a formy vlastníctva sa ďalej rozlišovali aj predmetom. Predmetom osobného vlastníctva nemohli byť výrobné prostriedky (napr. pozemky). Odlišnosť bola daná aj osobitnou sústavou právnych prostriedkov ochrany. Najsilnejšie právne postavenie mal ten, kto vystupoval v mene štátu (tzv. štátny vlastník) a najslabšie postavenie súkromný vlastník. Socialistické právo teda rôznych vlastníkov nepovažovalo za rovnocenný subjekt.

K odstráneniu tejto diskriminácie a opätovnému zjednoteniu právneho postavenia všetkých vlastníkov došlo u nás ústavným zákonom č. 100/1990 Zb. z 18. 4. 1990, ktorým sa menila vtedajšia ústava ČSSR a ústavný zákon o československej federácii. Novo formulovaný článok 7 ústavy ČSSR stanovoval, že vlastníctvo a iné majetkové práva občanov, právnických osôb a štátu sú chránené ústavou a zákonmi. Štát poskytuje všetkým vlastníkom rovnocennú ochranu. Ďalej bolo v článku 8 stanovené, že vlastníctvo zaväzuje a nesmie byť zneužívané na ujmu práv iných osôb alebo spoločnosti. Zároveň bolo v článku 12 upravené, že výkon vlastníckeho alebo užívacieho práva nesmie poškodzovať ľudské zdravie, životné a prírodné prostredie nad mieru stanovenú zákonom. Týmto zákonom bolo odstránené nezmyselné triedenie vlastníctva na jednotlivé druhy a opäť sme sa vrátili k jednotnému pojmu vlastníctva. To znamená, že bez ohľadu na to, kto je vlastníkom, objektívne právo im poskytuje rovnaké postavenie a rovnakú právnu ochranu.

V rámci československej federácie bola úprava vlastníckeho práva na ústavnej úrovni finalizovaná prijatím ústavného zákona č. 23/1991 Zb., ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd. Úprava vlastníctva bola v Listine zaradená do článku 11 a vlastnícke právo bolo upravené ako základné ľudské právo. Konštatovalo sa, že každý má právo vlastníť majetok a vlastnícke právo všetkých vlastníkov má rovnaký zákonný obsah a ochranu. Zároveň bolo ustanovené, že vlastníctvo zaväzuje a nesmie byť zneužitá na ujmu práv druhých alebo v rozpore so zákonom chránenými všeobecnými záujmami. Jeho výkon nesmie poškodzovať ľudské zdravie, prírodu a životné prostredie nad mieru stanovenú zákonom. Zároveň bola upravená garancia dedenia a vyvlastnenia a tiež sa vytvorila možnosť, aby určitý majetok mohol byť výlučne v štátnom vlastníctve, alebo len vo vlastníctve fyzických a právnických osôb so sídlom v ČSFR.

¹³ PRÍBELSKÝ, P.: Metamorfózy vlastníckeho práva v postmodernej dobe. In: Justičná revue, 64, 2012, č. 12, s. 1402–1403.

¹⁴ GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. III. 1960 – 1989, s. 25.

Túto úpravu recipovala Česká republika ako súčasť svojho ústavného poriadku (teda polylegálnej ústavy), pričom samotný text ústavy ČR neobsahuje iný katalóg základných ľudských práv a slobôd. Slovenská republika tiež považuje Listinu základných práv a slobôd za súčasť svojho právneho poriadku, avšak v ústave z roku 1992 č. 460/1992 Zb., v znení noviel, paralelne popri Listine upravila katalóg základných práv a slobôd. Ochrana vlastníckeho práva je v Ústave Slovenskej republiky upravená v článku 20, podľa ktorého každý má právo vlastníť majetok.¹⁵ Vlastnícke právo všetkých vlastníkov má rovnaký zákonný obsah a ochranu.¹⁶

Ústava v článku 4 upravuje výlučné štátne vlastníctvo, ktoré sa vzťahuje na jaskyne, podzemné vody, prírodné liečivé zdroje a vodné toky. Zákon môže ustanoviť, ktorý ďalší majetok, nevyhnutný na zabezpečovanie potrieb spoločnosti, rozvoja národného hospodárstva a verejného záujmu, môže byť iba vo vlastníctve štátu, obce alebo určených právnických osôb. Zákon tiež môže ustanoviť, že určité veci môžu byť iba vo vlastníctve občanov alebo právnických osôb so sídlom v Slovenskej republike. Vyvlastnenie alebo nútené obmedzenie vlastníckeho práva je možné iba v nevyhnutnej miere a vo verejnom záujme, a to na základe zákona a za primeranú náhradu.¹⁷

4 Držba a vydržanie

Držbu poznali, resp. určitý stupeň právnej ochrany držby priznávali takmer všetky právne poriadky v dejinách. Inštitút držby má z hľadiska rozpracovania jeho pojmu a koncepcie (a to tak, ako tento inštitút vníma súčasná úprava občianskeho práva) svoj pôvod v rímskom práve.¹⁸ Podľa rímskych prameňov držbu je potrebné odlišovať od vlastníctva.¹⁹ Vlastníctvom rozumieme právne panstvo nad vecou, držbou panstvo faktické.²⁰ Držba je faktický stav (faktické ovládanie veci), pri ktorom osoba odlišná od vlastníka má vec vo svojej moci, a to s úmyslom nakladať s touto vecou ako s vlastnou, t. j. správať sa k veci tak, ako keby bola jej vlastníkom. Významnou, z hľadiska vydržania, je doba, počas ktorej trvá faktické ovládanie veci spolu s vlastníckou vôľou.

Dnešné súkromné (občianske) právo dôsledne zachováva a rozlišuje držiteľa veci a vlastníka veci. Považuje ich ako aj rímske právo za dva samostatné a od seba nezávislé právne inštitúty. Totiž vlastníkom veci je zároveň aj držiteľom veci, ale držiteľ veci nemusí byť zároveň aj vlastníkom veci. Držiteľom veci môže byť aj nevlastník veci, napr. tzv. nepravý dedič, alebo ten, kto v katastri nehnuteľností je zapísaný ako vlastník v zmysle zákona č. 293/1992 Zb.

¹⁵ Uvedený článok ústavy nevyhlasuje za základné ľudské právo vlastníctvo samotné, ale právo byť vlastníkom, teda právo nadobúdať vlastníctvo. Bližšie pozri napríklad rozhodnutie Ústavného súdu SR, sp. zn.: PL. ÚS 38/95.

¹⁶ KIRSTOVÁ, K. - VOJČÍK, P.: Základy súkromného práva, s. 146.

¹⁷ PRÍBELSKÝ, P.: Metamorfózy vlastníckeho práva v postmodernej dobe. In: Justičná revue, Bratislava, 64, 2012, č. 12, s. 1403–1404.

¹⁸ Držbu je možné považovať za príklad právneho inštitútu, ktorého základná forma bola vytvorená už v období klasického rímskeho práva. Tvorí významný stavebný kameň v súčasných systémoch súkromného práva, avšak praktické a teoretické dôsledky držby sú stále zdrojom právnych polemík a rozporov.

¹⁹ Podľa klasického rímskeho práva bola držba chápaná ako skutkový stav s právnymi účinkami, ktorý trvá od okamihu, kedy nastanú skutočnosti, ktoré držbu zakladajú, až do okamihu, kedy nastanú skutočnosti, ktoré držbu skončia.

²⁰ VOJÁČEK, L. - SCHELLE, K. - TAUCHEN, J. a kol.: Vývoj soukromého práva na území českých zemí. I. díl, s. 31.

Okrem toho, že existuje držba veci, ktorá sa nazýva vlastníckou držbou, rakúske občianske právo pozná aj pojem držby práva.²¹ Rozdiel medzi držbou vlastníckeho práva (držbou veci) a držbou iných práv je ten, že pre vznik a zánik držby veci je potrebná iba faktická skutočnosť, pre vznik alebo zánik držby práva skutočnosť právna. Superrevízná komisia, zaviedla v ustanovení § 244 medzivojnového návrhu československého občianskeho zákonníka z roku 1937 novú definíciu držby, podľa ktorej je „držiteľom ten, kto vykonáva právo pre seba“. Toto ustanovenie si sľubovalo vytvoriť jednotnú koncepciu držby, ako nadradeného pojmu, a nahradiť pojem držby veci pojmom držba vlastníckeho práva.²²

Zákon č. 141/1950 Zb. uvádza v § 143, že držiteľom je ten, „kto s vecou nakladá ako s vlastnou alebo kto vykonáva právo pre seba.“ Teda je zrejme, že aj po zmene spoločenských pomerov bola zachovaná disjunkcia medzi držbou veci ako faktickým stavom a držbou práva, na vznik ktorej sú potrebné - na rozdiel od držby veci - špecifické podmienky. Práve tak aj súčasný občiansky zákonník (zákon č. 40/1964 Zb.) v § 129 ods. 1 veľmi vhodne rozlišuje držbu veci a držbu práva, a v odseku 2 obmedzuje možnosť držania práva na práva pripúšťajúce opätovný alebo trvalý výkon.

Nový český občiansky zákonník (zákon č. 89/ 2012 Sb.) podstatným spôsobom rozšíril priestor venovaný právnej úprave držby, znovu zaviedol pojmy „práva držba“, „riadna držba“ a „poctivá držba“, čo možno hodnotiť kladne, avšak nový občiansky zákonník prišiel opäť s jednotnou koncepciou držby, pričom autori vládneho návrhu nadviazali na medzivojnovú osnovu. V dôvodovej správe sa uvádza, že „hlavným cieľom je snaha upraviť držbu jednotne. Opúšťa sa pritom poňatie, že držať možno jednak vec, jednak právo (§ 130 platného OZ), ktoré je reflexiou niekdajšej rímsko-právnej konštrukcie oddeľujúcej držbu veci ako hmotného predmetu a držbu práv.“²³

Občiansky zákonník č. 40/1964 Zb. v pôvodnom znení inštitút vydržania neobsahoval. Z tohto dôvodu bolo potrebné vychádzať z toho, že po 1.4.1964 nebolo možné vlastnícke právo k nehnuteľnostiam nadobudnúť vydržaním ani v tom prípade, ak vydržacia doba začala plynúť pred uvedeným dátumom, teda za účinnosti predchádzajúceho zákonníka. Platnosťou novely OZ č. 131/1982 Zb. sa do nášho právneho poriadku vrátil inštitút vydržania. Nastali zmeny v tom zmysle, že sa zúžil okruh osôb spôsobilých vec vydržať len na fyzické osoby, teda občanov a nepriznala sa organizáciám, teda právnickým osobám. Rovnako táto novela obmedzila okruh vecí, ktoré mohli byť vydržané. Zákomom č. 509/1991 Zb. bolo obnovené tradičné chápanie inštitútu vydržania. Zrušené bolo obmedzenie jeho použitia, predovšetkým obmedzenie predmetov spôsobilých na vydržanie fyzickou osobou a vylúčenie možnosti právnickej osoby nadobudnúť vlastníctvo vydržaním.²⁴

5 Vecné bremená

Inštitút vecných bremien sa v našom právnom poriadku po prvý raz objavil v Občianskom zákonníku z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Zb.) a nahradil tým tzv. služobnosti

²¹ Bližšie pozri ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J. a kol.: *Komentár k československému obecnému zákoníku občianskeho práva a občianske právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díl druhý.*, s. 67-71.

²² BOHÁČEK, M.: K snahám o jednotnou konštrukciu držby. In: KRČMÁR, J. (ed.): *Randův jubilejní památník*, s. 348.

²³ Bližšie pozri VOJÁČEK, L. - SCHELLE, K. - TAUCHEN, J. a kol.: *Vývoj soukromého práva na území českých zemí. I. díl*, s. 43-44.

²⁴ CIRÁK, J.- FICOVÁ, S. et al.: *Občianske právo. Všeobecná časť*, s. 79.

a reálne bremená, ktoré boli a dodnes sú súčasťou občianskoprávných úprav väčšiny európskych krajín. Termín, pojem a inštitút vecných bremien sa v iných právnych poriadkoch nevyskytuje.²⁵

Následný kódex z roku 1964 sa vecným bremenám vo svojej originalnej verzii vôbec nevenoval a nepoznal ich. Novelou z roku 1982 (č. 131/1982 Zb.) boli do občianskeho zákonníka doplnené vecné bremená, a to zhruba vo forme, ako to bolo v kódexe z roku 1950. Ani novelizácia Občianskeho zákonníka z roku 1991 (zákon č. 509/1991 Zb.) sa už k členeniu na služobnosti a reálne bremená nevrátila, ale v podstate prevzala právnu úpravu vecných bremien uzákonenú v novele z roku 1982, ktorá bola prijatá najmä z dôvodu dlhodobého pretrvávajúcej potreby zriaďovať vecné bremená v praxi.²⁶

Novela Občianskeho zákonníka č. 509/1991 Zb. opustila princípy, na základe ktorých boli vybudované vzťahy medzi podielovými spoluvlastníkmi. Išlo o princíp dohody, jednomyselnosti a práva veta. Bolo upustené od delenia spoločných záležitostí týkajúcich sa spoločnej veci na bežné a nie bežné tým, že z dovtedajšieho znenia Občianskeho zákonníka sa vypustilo ustanovenie § 138. Právne pomery spoluvlastníkov navzájom upravuje ustanovenie § 139, ktoré hovorí, že „Z právnych úkonov týkajúcich sa spoločnej veci sú oprávnení a povinní všetci spoluvlastníci spoločne a nerozdielne. O hospodárení so spoločnou vecou rozhodujú spoluvlastníci väčšinou počítanou podľa veľkosti podielov. Pri rovnosti hlasov, alebo ak sa väčšina alebo dohoda nedosiahne, rozhodne na návrh ktoréhokoľvek spoluvlastníka súd. Ak ide o dôležitú zmenu spoločnej veci, môžu prehlasovaní spoluvlastníci žiadať, aby o zmene rozhodol súd.“²⁷ Uvedené zákonné ustanovenie je právnu skutočnosťou solidárneho záväzku, bez toho, že by bolo rozhodujúce, či tento právny úkon vznikol za účasti jedného spoluvlastníka z vlastnej vôle, so súhlasom ostatných, alebo či konali všetci spoluvlastníci spoločne.

Novelizácia Občianskeho zákonníka uskutočnená zákonom č. 568/2007 Z. z., ktorou bolo do Občianskeho zákonníka doplnené ustanovenie § 151o ods. 3, podľa ktorého bolo súdu zverené oprávnenie zriadiť vecné bremeno v prospech vlastníka stavby spočívajúce v práve cesty cez prilahlý pozemok, zabránila špekulatívnym prevodom vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam, ktoré smerovali k pozbaveniu vlastníka možnosti reálne užívať svoju nehnuteľnosť obmedzením alebo úplným pozbavením prístupu k tejto nehnuteľnosti.

Nový český občiansky zákonník č. 89/2012 Sb. v § 1257 uvádza, že „vec môže byť zaťažená služobnosťou, ktorá postihuje vlastníka veci ako vecné právo tak, že musí v prospech iného niečo trpieť alebo niečoho sa zdržať“ (ods. 1). Podľa odseku 2 „vlastník môže zaťažiť svoj pozemok služobnosťou v prospech užívania iného svojho pozemku.“ Teda koncepcia je obdobná, ako tomu bolo v prípade Osnovy občianskeho zákonníka z roku 1937.

²⁵ Z ustanovenia § 166 zákona č. 141/1950 Zb., ktorý konštatuje, že „vecné bremená obmedzujú vlastníka veci v prospech niekoho iného, a to tak, že vlastník je povinný niečo trpieť, alebo sa niečoho zdržať, alebo niečo konať“, ani z viacerých ďalších lakonických ustanovení tohto kódexu nemožno viac vyčítať, avšak možno povedať, že tento zákonník vlastníkovu služobnosť ani vecné bremeno neumožňoval.

²⁶ Občiansky zákonník z roku 1964 totiž upravoval vecné bremená veľmi stručne v prechodných a zrušovacích ustanoveniach a v podstate neumožňoval vznik vecných bremien, okrem prípadov, keď vznikali zo zákona.

²⁷ VOJČÍK, P. a kol.: Občiansky zákonník - stručný komentár. 2. vydanie, s.326.

6 Záver

Z hľadiska historického vývoja kategória vecných práv vznikla v kontinentálnom právnom systéme na základe podnetov obsiahnutých v rímskom práve v priebehu dlhšieho obdobia, v ktorom sa uskutočňovala recepcia rímskeho práva. Vtedy sa začal používať aj termín „vecné práva“; bol rozpracovaný pojem a teória vecných práv, ktoré sa postupne vyprofilovali tak, že našli svoje stále vyjadrenie a pevné miesto v podstate vo všetkých občianskoprávných kódexoch uzákonených v 19. a 20. storočí v štátoch kontinentálnej Európy. Aj náš súčasne platný Občiansky zákonník obsahuje inštitucionálnu a podrobnú úpravu vecných práv.

Vzhľadom na podstatný význam pojmu vec v právnom zmysle v oblasti vecných práv, ako aj skutočnosť, že absencia legálnych definícií významných pojmov, ako je aj pojem vec či majetok, je spôsobilá vnášať do právnych vzťahov neistotu, bolo by vhodné, aby zákonodarca v rámci rekodifikácie občianskeho práva hmotného pristúpil k výslovnej definícii pojmu vec v právnom zmysle, obdobne ako to urobil český zákonodarca. V dôsledku toho by sa tak mohla stať platná právna úprava dokonalejšia a mohlo by tým dôjsť k posilneniu právnej istoty.

Keďže držba je súčasťou skutkovej podstaty originálneho i derivatívneho nadobudnutia vlastníckeho práva, je žiaduce, aby právna úprava držby v rámci vecného práva predchádzala v OZ právnej úprave vlastníckeho práva. Takto sa inštitúit vlastníckeho práva, najmä spôsob jeho nadobudnutia, stane zrozumiteľnejším. Podobne postupujú niektoré aj pre nás smerodajné občianske zákonníky.

V novej úprave má byť osobitné ustanovenie o odvodenej držbe (detencii), aby sa predišlo určitým nejasnostiam, ktoré v praxi vznikali. Pri tom sa v závislosti od dohody vlastníka s odvodovým držiteľom vymedzí kto je detentorom, aké má práva a povinnosti, trvanie odvodenej držby, aké má nároky na náhradu nárokov a pod. Odvodový držiteľ na rozdiel od držiteľa nemôže k veci nadobudnúť vlastnícke právo vydržaním. Vydržanie neprichádza do úvahy ani pri odvodenej držbe vecného práva k cudzej veci.

Nakoľko sa ešte stále vyskytujú prípady nevysporiadaných pozemkov, na ktorých stoja stavby s odlišnými vlastníkmi, preto sa domnievame, že vrátenie navrhovanej rímsko-právnej zásady „*superficies solo cedit*“ nie je vhodné. Podľa nášho právneho názoru, ak by mala byť pripustená spomínaná zásada, mala by mať určité temporálne ustanovenia, prípadne by mala platiť *ex nunc*, teda bez spätnej platnosti, pretože stále nie je vyriešený problém, ktorý nastal v 50. – 90. rokoch 20. storočia, kedy sa nevenovala dostatočná pozornosť vlastníckemu právu.

Rekodifikácia zákona č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka, v znení neskorších predpisov, sa začala už v polovici roku 1990 a veľmi intenzívne pokračovala až do zániku spoločného Československého štátu, ktorý vyžadoval rýchle riešenie prispôsobenia sa právnej úpravy novým podmienkam. Situácia sa vyriešila novelou Občianskeho zákonníka (zákon č. 509/1991 Zb.). V tomto období došlo k výrazným politickým a ekonomickým zmenám. To znamená, že inštitúit vecného bremena sa v praxi osvedčil a vcelku vyhovuje. Preto z hľadiska obsahového by vôbec nebolo chybným rozhodnutím, keby aj nový Občiansky zákonník zostal pri tomto inštitúte.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BARTOŠEK, M.: Encyklopedie římského práva. Praha: Panorama, 1981. 507 s.
2. BLAHO, P. - ŠVIDROŇ, J.: Kodifikácia, europeizácia a harmonizácia súkromného práva. Bratislava: IURA EDITION, spol. s r.o., 2005. 450 s. ISBN 8080780544.
3. BLAHOŽ, J.: Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva. Praha: Aspi, 2005. 260 s. ISBN 80-7357-073-4.
4. BOHÁČEK, M.: K snahám o jednotnou konstrukci držby. In: KRČMÁR, J. (ed.): Randův jubilejní památník. Praha: Právnická fakulta univerzity Karlovy, 1934. 491 s.
5. CIRÁK, J.- FICOVÁ, S. et al.: Občianske právo. Všeobecná časť. Prvé vydanie. Šamorín : Heuréka, 2008. 355 s. ISBN 978-80-89122-51-6.
6. ČIČ, M. et al.: Komentár k Ústave Slovenskej republiky. Martin: Matica slovenská, 1997. 598 s. ISBN 80-7090-444-5.
7. ELIÁŠ, K.: Věc jako pojem soukromého práva. In: Právní rozhledy, Praha, 2007, č. 4, s. 119 - 127. ISSN 1210-6410.
8. FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. III. vydanie. Šamorín: Heuréka, 1998. 600 s. ISBN 80-967653-4-5.
9. FICO, M.: Vývoj inštitútov vecných práv. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2013. 102 s. ISBN 978-80-8152-009-9.
10. HURDÍK, J.: Principiální hodnoty a institucionální pilíře (súkromného) práva v dynamice vývoje společnosti. Praha: C.H. Beck, 2007. 119 s. ISBN 8071793793.
11. KIRSTOVÁ, K. – VOJČÍK, P.: Základy súkromného práva. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 1996. 329 s. ISBN 80-7097-344-7.
12. LAZAR, J. et al.: Základy občianskeho hmotného práva. 1. zväzok. Preprac. vydanie. Bratislava: IURA EDITION, 2004. 428 s. ISBN 80-89047-89-0.
13. LUBY, Š.: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava: Iura Edition, 2002. 625 s. ISBN 80-89047-48-3.
15. Ministerstvo spravodlivosti SR: Legislatívny zámer Občianskeho zákonníka. Príloha k Justičnej revue, 2002, roč. 54, č. 8-9, ISSN 1335-6461.
16. PRÍBELSKÝ, P.: Metamorfózy vlastníckeho práva v postmodernej dobe. In: Justičná revue, Bratislava 64, 2012, č. 12, s. 1401 – 1415. ISSN 1335-6461.
17. ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J. a kol.: Komentár k československému obecnému zákoníku občianskeho a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díl druhý. Praha: V. Linhart, 1935. 970 s.
18. UKROPEC, A.: Komparatívny pohľad na vymedzenie pojmu vec v právnom zmysle. In: Justičná revue, Bratislava, 67, 2015, č. 3, s. 368 – 379. ISSN 1335-6461.
19. VOJACEK, L. - KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: Československé právné dejiny. Bratislava: Pa-neurópska vysoká škola, 2011. 424 s. ISBN 978-80-89447-42-8.
21. VOJÁČEK, L. - SCHELLE, K. - TAUCHEN, J. a kol.: Vývoj soukromého práva na území českých zemí. I. díl. Brno: Masarykova univerzita, 2012. 615 s. ISBN 978-80-210-6006-7.
22. VOJČÍK, P. a kol.: Občianský zákonník - stručný komentár. 2. vydanie. Bratislava: Iura Edition,

23. 2009. 1234 s. ISBN 9788080782498

24. VOJČÍK, P.: Občianske právo hmotné. I. diel. Košice : Univerzita P. J. Šafárika, 2002. 302 s.

25. ISBN 80-7097-485-0.

Kontaktné údaje:

JUDr. PhDr. Martin Skaloš, PhD.

e-mail: martin.skalos@umb.sk

Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta

Katedra dejín štátu a práva

Komenského 20

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

MONTESQUIEU AND BOLINGBROKE¹

Antonio Merlino

University of Salzburg, Faculty of Law

Abstract: According to the dominant interpretation, Montesquieu has formulated the theory on the separation of powers inspired by the English political model. During his stay in England (1729-1731), he would have admired the “mixed-constitution” of the English people and with his return in France, he would have proposed to the French people the English model in the chapter on «la constitution d’Angleterre» (*De l’Esprit des lois*, XI, VI). With this paper I intend to put into discussion this interpretation.

Key words: Montesquieu, Division of Powers, Constitution d’Angleterre, Bolingbroke

1 Introduction

According to the dominant interpretation, Montesquieu has formulated the theory on the separation of powers inspired by the English political model.² During his stay in England (1729-1731), he would have admired the “mixed constitution” of the English people. In this period, he would have admired the Tory politician, Henry Saint-John Bolingbroke, and his articles on «The Craftsman».

On his return to France, he would have proposed to the French people the English model. Inspired by the English political order, Montesquieu would have written the chapter on the separation of powers, titled thus «De la constitution d’Angleterre» (the chapter was written in the first half of the Thirties and converged then in the *Esprit des lois* of 1748).³ According to the “English model”, the executive power lies with the King (monarchical principle), the legislative power is divided between an High and Hereditary Chamber (aristocratic principle) and an elected Chamber (democratic principle). Finally, in the chapter on the «Constitution d’Angleterre», Montesquieu affirms that the judiciary power is «invisible and nulle» and that the judge must be the «bouche de la loi».

¹ Translation by Leila Kentache.

² R. Shackleton, *Montesquieu. A Critical Biography*, p. 117-145; R. Shackleton, *Montesquieu, Bolingbroke and the Separation of Powers*, p. 25-38; J. Dedieu, *Montesquieu et la tradition politique anglaise en France. Les sources anglaises de l’Esprit des Lois*, p. 131-159 ; J. Dedieu, *Montesquieu*, p. 26f.; *Montesquieu, l’homme et l’oeuvre*; J. Brêthe de la Gressaye, *Introduction à De l’Esprit des lois*, p. VII; S. Goyarde-Fabre, *Montesquieu ou la Constitution de la liberté*, p. 12-13; U. Haskins Gonthier, *Montesquieu and England: Enlightened Exchanges*, p. 80f.; G. Tarello, *Per una interpretazione sistematica di Montesquieu*, p. 11-53.

³ Montesquieu, *De l’Esprit des lois*, p. 396: «Il y a dans chaque État trois sortes de pouvoirs: la puissance législative, la puissance exécutrice des choses qui dépendent du droit des gens, et la puissance exécutrice qui dépendent du droit civil. Par la première, le prince ou le magistrat fait des lois pour un temps ou pour toujours, et corrige ou abroge celles qui sont faites. Par la seconde, il fait la paix ou la guerre, envoie ou reçoit des ambassades, établit la sûreté, prévient les invasions. Par la troisième, il punit les crimes, ou juge les différends des particuliers. On appellera cette dernière la puissance de juger, et l’autre, simplement la puissance exécutrice de l’État.»

In other writings, I have demonstrated that this model has never been considered by Montesquieu as a real hypothesis for the France of the time, since in 1748 – 41 years before the Revolution – an evolution in a parliamentary system of the French monarchy was unthinkable.⁴ With these writings, I have furthermore showed that Montesquieu has never conceived the judiciary power as subjugated to the legislative one, but, on the contrary, as “counterpower” to be opposed to the political one.⁵ I have finally tried to demonstrate that the political and legal thought of Montesquieu cannot be limited to a model of institutional geometry, that is within the institutional perimeter of the “mixed constitution”. This idea comes from his interpreters in France (Constant, Guizot, Royer-Collard), in Germany (Hegel, Gerber, Laband, Jellinek) and in Italy, from Beccaria onwards.

In a few words: I have put into discussion the “myth” resulted from a literal interpretation of the pages on the «Constitution d'Angleterre» contained in the *Esprit des lois*.

With this work, I intend to bring other arguments to put into discussion the so-named “English interpretation” of the thought of Montesquieu.

2 The myth of England and of the mixed constitution

In support of the “English” interpretation of the thought of Montesquieu, the intellectual friendship between him and the Tory-aligned intellectual Lord Bolingbroke has often been considered.

In *Notes sur l'Angleterre*, Montesquieu often mentions the journal of Bolingbroke, «The Craftsman». According to this interpretation, Montesquieu inherits from Bolingbroke the idea of the “mixed constitution” (in his writings, Bolingbroke constantly invokes the mixed constitution of the Greek-roman tradition).

However, this argument is more apparent than real.

Three counterarguments can be opposed to it:

1. The Tory party invokes, at the beginning of the XVIII century, the mixed constitution just theoretically, but in practice, it aims at exercising an absolute power and at eliminating the political counterpart. In short, the need for a balance at the basis of the mixed constitution does not correspond to the political practice of Bolingbroke.
2. Montesquieu met Bolingbroke in France at the beginning of the Twenties (Bolingbroke was exiled to France after the coming into power of Walpole. He was accused of betrayal of the sovereign of Hanover and of having supported the pretender to the Jacobite throne, that was in France). According to the dominant interpretation, Montesquieu would have been influenced since the Twenties by the English thinker.

I think that the opposite may be stated: Bolingbroke did not influence Montesquieu, on the contrary, Montesquieu influenced Bolingbroke.

⁴ See mainly A. Merlino, *Interpretazioni di Montesquieu*, with preface by D. Quagliani, p. 1-177.

⁵ See A. Merlino, *Montesquieu's Legal Thought. The Separation of Powers*, p. 445-450; A. Merlino, *Tocqueville lettore di Montesquieu*, p. 919-933; *Tocqueville's legal Thought and Montesquieu's Heritage*, p. 667-673; *Montesquieu e la scienza giuridica italiana*, p. 1-24.

3. At the time of Montesquieu's stay in England (1729-1731), Bolingbroke was back in England. The political struggle between Tory and Whig had reached its peak.⁶ In this context the reference to the mixed constitution is not specific only to the Tory party and to Bolingbroke, but also to the Whig party, headed by Robert Walpole. Both the factions aimed at exercising an absolute power by using the classical argument of the mixed constitution.

3.1 The claim towards the absolute power

In 1700, Bolingbroke was 21 years old and was member of the Queen Anne's government. He took part in the redaction of the Act of Settlement (1702). In 1708, however, the Tory party lost its power and the government was composed by the Whigs. In 1710, the Tory party returned to power and Bolingbroke played a relevant role in the executive. From this position, he put much effort to delete the Whig opponents from the political scenario. Here is what he writes in 1710: «The view, therefore, of those amongst us who thought in this manner, was to improve the queen's favor, to break the body of the Whigs, to render their supports useless to them, and to fill the employments of the kingdom down to the meanest with Tories.»⁷

And further: «We came to court in the same dispositions as all parties have done [...] to have the government of the state in our hands; our principal views were the conservation of this power, great employments to ourselves, and great opportunities of rewarding those who had helped to raise us, and of hurting those who stood in opposition to us.»⁸

The research of a political balance that characterizes the thought of Montesquieu is totally unknown to Bolingbroke.

In the last years of the Kingdom of Queen Anne, this latter nominated Lord Shrewsbury as Head of Government, a supporter of the House of Hanover. At the death of Queen Anne (1714) – the last reigning Stuart – George I of Hanover ascended the throne. Bolingbroke did not recognize the succession. He started his journey to Paris in order to sustain the Pretenders of the House of Stuarts.

Robert Walpole, who was starting his political rise as Head of Government, condemned the rival Bolingbroke to exile for conspiracies against the King. Only in 1723 Bolingbroke could come back to his motherland.

During this time, the Lord Tory stayed in exile in France. He spent time with the noble intellectuals. He was guest at the Club of Entresol, an aristocratic circle, where he met Montesquieu.

However, the true interlocutor and protector of Bolingbroke is not Montesquieu, but the Count of Boulainvilliers. Boulainvilliers had supported the thesis of the nobility's supremacy on the Third State and on the Crown for blood reasons. In other words, he preached an almost racial superiority of the nobility.

Isaac Kramnick writes the following in his book *Bolingbroke and His Circle. The politics of Nostalgia in the Age of Walpole*: «Boulainvilliers and his ideas were significant in this respect

⁶ I. Kramnick, *Bolingbroke and his Circle. The politics of Nostalgia in the Age of Walpole*, p. 8f. See H.J. Plumb, *Sir Robert Walpole*, p. 311f.; L. Stephen, *History of English Thought in the Eighteenth Century*, p. 144f.; J. Hart, *Viscount Bolingbroke: Tory Humanist*, p. 8f.

⁷ Bolingbroke, *Letter to Sir William Windham* (1710) in Bolingbroke, in *Works, with a life*, p. 114f.

⁸ *Ibidem*.

as they were prevalent in all the circles in which Bolingbroke moved. La *thèse nobiliaire* with its glorification of a feudal past, its aristocratic and antibourgeois bias, its preoccupation with decentralization, balance, and intermediary powers, provided a frame of reference in which Bolingbroke could analyze his own society. Bolingbroke paid specific debt to this French influence in *The Craftsman* and in his political writings, when he referred to Boulainvilliers' Gothicism or commented favorably upon the political and Gallican aspirations of the Parlements. Its influence however, was much more fundamental and informed his entire political outlook.⁹

In short, in France, Bolingbroke stays close to Boulainvilliers, supporter of the *thèse nobiliaire* and opponent to Montesquieu. In 1727 the Count of Boulainvilliers had printed *Histoire de l'ancien gouvernement de la France*. Boulainvilliers had interpreted the Frankish conquest of the Gauls in the V century as the origin of a «distinction du Sang».¹⁰

He made use of the French history to support the *thèse nobiliaire* and to state that in the France of the Eighteenth-century the descendants of the conquering Franks – the nobility – and the descendants of the subjugated Gallo-Romans (the «sujets») cohabited – the Third State. He had invented “two populations”. This blood-distinction justified the noble privileges and the exclusion of the Third State from the political participation; it resulted in a “political weapon” against the latter.¹¹

Boulainvilliers tried to claim for the sovereignty of the noble class against to both the Crown and the Third State but using a mythopoetic forcing of the history.¹²

In the book XXX of *Esprit des lois*, Montesquieu refutes the mythology of the “two populations” separated, one subjugated and one dominant, and objects that the Frank conquerors and the conquered Gallo-Romans cohabited without the “subjection” of these latter. His corrosive critique is addressed to Boulainvilliers, who has built a historiographical construction on missing foundations, without proving «le point capital de son système», the necessary presupposition of the state of roman servitude after the Frank conquer.¹³

Montesquieu disproves Boulainvilliers' narrative and denies the existence in France of the “two populations”, evoked on blood-basis. He erodes in this way the fundamentals which the aristocratic historiography (*thèse nobiliaire*) was built upon. The narrative of Boulainvilliers was aimed at supporting a political thesis, that is the sovereignty of the nobility for blood reasons maintaining the Third State under a condition of dependency.

Montesquieu states the following: «M. le comte de Boulainvilliers a manqué le point capital de son système: il n'a point prouvé que les Francs aient fait un règlement général qui mît les Romains dans une espèce de servitude.»¹⁴

⁹ I. Kramnick, *Bolingbroke and his Circle. The politics of Nostalgia in the Age of Walpole*, p. 16.

¹⁰ H. de Boulainvilliers, *Histoire de l'ancien gouvernement de la France, avec XV lettres historiques sur les Parlements ou Etats-Généraux*, p. 6.

¹¹ See M. Bloch, *La société féodale*; H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, p. 161-165: «The Comte de Boulainvilliers, a French nobleman who wrote at the beginning of the eighteenth century and whose works were published after his death, interpreted the history of France as the history of two different nations of which the one, of Germanic origin, had conquered the older inhabitants, the “Gauls,” had imposed its laws upon them, had taken their lands, and had settled down as the ruling class, the “peerage” whose supreme rights rested upon the “right of conquest” and the “necessity of obedience always due to the strongest.”»

¹² See J. Goldzink, *La solitude de Montesquieu. Le chef-d'œuvre introuvable du libéralisme*, p. 55-64.

¹³ Montesquieu, *De l'Esprit des lois*, XXX, X, p. 891.

¹⁴ Montesquieu, *De l'Esprit des lois*, XXX, X, p. 891.

The adhesion by Bolingbroke to the noble theses of Boulaivilliers is an argument against the thesis on the influence of Bolingbroke on Montesquieu.

In 1723 Bolingbroke achieved to come back to England. From 1726 on, he reunited in his residence in Dawley the Tory nobles and started the publication of «The Craftsman», in clear opposition to the government of the prime minister Whig Robert Walpole. In those pages, England, as exited from the Glorious Revolution, is described as very far from the ideal of the mixed constitution.

Bolingbroke writes this: «In absolute monarchies, we generally find a person invested by the Prince with the sole management and direction of all his affairs, under the title of Prime Minister, who is, by virtue of his office, as he commonly proves himself to be by his actions, an arbitrary Viceroy or deputy tyrant. But the power of such a minister seems to be inconsistent with the nature of a free state, whether a Commonwealth or a limited monarchy, because the absolute uncontrollable will of one man has been generally found to end in the destruction of liberty in general.»¹⁵

Elsewhere, Bolingbroke is ironic about the English constitution: it appears to him as mixed and divided in a monarchical, aristocratic and democratic element, but all of them dependent from the «Robinarch», that is the despotic sovereign who corrupts with money both the population and the politicians (the «Robinarch» is identifiable in Walpole).^{16, 17}

Wasn't the great interpreter of the mixed constitution Bolingbroke, who influenced Montesquieu? By reading these lines, it truly seems as the opposite. Bolingbroke conceived England of his times as a despotic regime and as a «Robynarchy»! And how could he have induced Montesquieu to see in the Eighteenth-century England the harmonic mixed ideal fulfilled?

3.2 Bolingbroke reader of Montesquieu

According to the dominant interpretation, Montesquieu underwent the influence of Bolingbroke. Instead, the opposite is true. Bolingbroke still was in France when the *Lettres Persanes* (1721) were published. The epistolary novel of Montesquieu has been a sensational editorial success. Bolingbroke underwent to the fame of Montesquieu and when he re-entered England, he adopted a rhetorical motive of the Persian observers in his writings.

In the above-mentioned article – in which he accuses the regime of Walpole for being a «Robinarchy» – Bolingbroke uses, rhetorically, the character of Usbek. So as Montesquieu was derisive about the political order of the French through the eyes of the Persians of Usbek and Rica, in the same way Bolingbroke wrote about a certain «Usbeck», a Persian who was derisive about the legal and political order of England.¹⁸

¹⁵ Bolingbroke, «The Craftsman», No. 22 (20th February 1727).

¹⁶ Bolingbroke, «The Craftsman» No. 172 (18th October 1729).

¹⁷ I. Kramnick, *Bolingbroke and his Circle. The politics of Nostalgia in the Age of Walpole*, p. 20: «The Robinarch and his associates come from plebian stock and have few estates, yet “he rules by Money, the root of all evils, and founds his iniquitous dominion in the corruption of the people.” The Robinarch secures to his will the deputies in the assembly as well as the Prince. In the past this may have been a difficult task, but modern Robinarchs are skillful in encouraging luxury and extravagance, which, together with the disbursement of honors, titles, preferment, and pensions, help make the Robinarch’s task an easier one.»

¹⁸ Bolingbroke, in «The Craftsman» No. 172 (18th October 1729).

In the successful years of the *Lettres Persanes*, Bolingbroke attended thus the «Club de l'Entresol», which was as a home for Montesquieu. What is more probable? That the author of the *Lettres Persanes* celebrated by the whole intellectual France was influenced by the exiled Bolingbroke or that this latter underwent the fame of the great Montesquieu?

The comparative perspective of Montesquieu was adopted by Bolingbroke also in the article from the 27th January 1727, published by «The Craftsman». ¹⁹

In the article, Bolingbroke narrates of the Persian Camilik, who founded himself in a luxurious English room, in the centre of which he sees a canopy bed. A parchment lied on the bed (the Constitution of England) and on the grounds of the bed the King was to be found. Two groups of men entered the hall, one representing the nobility and one representing the bourgeoisie. All three, king, nobles and bourgeois (metaphorically: the three elements of the mixed constitution) showed respect for the parchment. Until a big man with a money-overflowing bag entered the room, waiting for the first to bow at his feet, forgetting the Constitution. This narration of the Persian Camilik/Bolingbroke retakes the narrative expedient of Usbek/Montesquieu in the *Lettres Persanes*. Montesquieu had used the mask of the Persian Usbek to denounce the moral degeneration of the nobility and the centralism of the King of France.

Bolingbroke used the rhetoric expedient of the Persians to denounce the corruption under the regime of Walpole. Inspired by the literary example of Montesquieu.

Bolingbroke considered the political development of England from 1688 onwards as a degeneration of the original monarchical order, a degeneration which had introduced the bourgeoisie class in the political order and, together with it, corruption and malpractice. For Bolingbroke – friend of Boulainvilliers – the English nobles belonged to a «race of giants» abolished by a «race of pigmies» (the Whigs). Bolingbroke states the following: «That noble fabric, the pride of Britain, the envy of her neighbors raised by the labor of so many centuries, repaired at the expense of so many millions and cemented by such a profusion of blood; that noble Fabric, I say, which was able to resist the united efforts of so many races of giants, may be demolished by a race of pigmies.»²⁰

Even though Bolingbroke made as the literary expedient of Montesquieu, he did not however share his idea of balance between monarchy and nobility. The aligned politician Tory supported the nobility and only the nobility, criticizing the Hanover's monarchy as much as the Whig regime of Robert Walpole.

3.3 The mixed constitution in walpole and bolingbroke's england

The idea of the English origins of the theory on the separation of powers in Montesquieu has been supported by Robert Shackleton in the essay *Montesquieu, Bolingbroke and the Separation of Powers*.²¹

Before him, in France, Dedieu had already affirmed that all the ideas contained in the *Esprit des lois* found themselves exposed in the writings of Bolingbroke.²²

¹⁹ Bolingbroke, in «The Craftsman», No. 16 (27 th January 1727).

²⁰ Bolingbroke, in «The Craftsman», No. 47 (27 th May 1727).

²¹ R. Shackleton, *Montesquieu, Bolingbroke and the Separation of Powers*, p. 29.

²² J. Dedieu, *Montesquieu*, p. 272: «Toute la pensée philosophique si profondément revolutionnaire de L'Esprit Des Loix, nous la retrouvons pure et claire, dans l'oeuvre de Milord Bolingbroke. »

Isaac Kramnick has demonstrated that this interpretation is too simplistic.²³ Kramnick asks himself how Montesquieu could have ever found precisely in Bolingbroke the source of his legal thinking.

The theme of the mixed constitution belonged in fact not only to Bolingbroke, but it belonged to almost all those English intellectuals from the Glorious Revolution onwards. In other words, not only the Tory-aligned writers, but also the Whig-aligned ones recognized themselves in the doctrine of the mixed constitution and there is no evidence that Montesquieu was inspired exactly by Bolingbroke. In England, Montesquieu used to meet both the Whig intellectuals and the Tory-sympathizing ones.

«The Craftsman» is just one of the numerous sources included in the *Notes sur l'Angleterre*. And the several references to the journal of Bolingbroke do not authorize to consider Bolingbroke as an exclusive source for Montesquieu.²⁴

Also, the great antagonist of Bolingbroke, the prime minister Robert Walpole, considered himself as the interpreter of the mixed constitution. He affirmed this: «Ours is a mixed government, and the perfection of our Constitution consists in this, that the monarchical, aristocratic, and democratical forms of government are mixt and interwoven in ours, so as to given all the advantages of each, without subjecting us to the danger and inconveniences of either.»²⁵

In the main Whig-aligned journal, the *London Journal*, influenced by Walpole, an article published exactly in the times of Montesquieu's stay (1730) can be found. In the article, a praise for the mixed model is found: «'Tis necessary, therefore, in order to the due exercise of government, that these powers which are distinct, and have a negative on each other, should also have a mutual dependency and mutual expectations; 'Tis in vain to carry virtue up to a Romance and fly to Harrington's *Oceana* and schemes of government which never existed but in Men's head.»²⁶

The same ideas were supported by Bolingbroke in the same year (1730) on «The Craftsman»: «In a constitution like ours the safety of the whole depends on the balance of the parts, and the balance of the parts on their mutual independency on one another».²⁷

These reflections, together with other thoughts that I have exposed in other writings (some of them published in the series «Milestones of Law in Central Europe» of the Comenius University) should induce to put into discussion or at least to resize the myth of the «Constitution d'Angleterre» in the thought of Montesquieu.

BIBLIOGRAPHY:

1. ARENDT H., *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland and New York, The World Publishing Company, 1958.

²³ I. Kramnick, *Bolingbroke and his Circle. The politics of Nostalgia in the Age of Walpole*, p.146.

²⁴ Montesquieu, *Notes sur l'Angleterre*, in *Œuvres complètes*, I, p. 876f. 881. Comparison with Montesquieu, *Spicilege*, in *Œuvres complètes*, II, p. 1356f. and 1360.

²⁵ See I. Kramnick, *Bolingbroke and his Circle. The politics of Nostalgia in the Age of Walpole*, p. 124.

²⁶ «The London Journal», No. 558 (11th April 1730).

²⁷ Bolingbroke, in «The Craftsman», N. 208 (27th June 1730).

2. BLOCH M., *La société féodale*, Paris, Albin Michel, 1939.
3. BOLINGBROKE, in «The Craftsman», Nr. 16 (27th January 1727).
4. BOLINGBROKE, in «The Craftsman», No. 22 (20th February 1727).
5. BOLINGBROKE, in «The Craftsman», No. 47 (27th May 1727).
6. BOLINGBROKE, in «The Craftsman» No. 172 (18th October 1729).
7. BOLINGBROKE, Letter to Sir William Windham (1710) in Bolingbroke, Works, with a life, I, Philadelphia, Carey and Hart, 1841.
8. BOULAINVILLIERS H. DE, *Histoire de l'ancien gouvernement de la France, avec XV lettres historiques sur les Parlements ou Etats-Généraux*, II, La Haye et Amsterdam, Aux dépends de la Compagnie, 1727.
9. BRÈTHE DE DE LA GRESSAYE J., *Introduction à De l'Esprit des Lois*, Paris, I-IV, 1950-1961.
10. DEDIEU J., Montesquieu, in «Colléction Les grands philosophes», Paris, Alcan, 1913.
11. DEDIEU J., *Montesquieu et la tradition politique anglaise en France*, Paris, Lecoffre-Gabalda, 1909.
12. DEDIEU, *Montesquieu, l'homme et l'oeuvre*, Paris, Boivin, 1943.
13. GOLDZINK J., *La solitude de Montesquieu. Le chef-d'œuvre introuvable du libéralisme*, Paris, Fayard, 2011.
14. GOYARDE-FABRE S., *Montesquieu ou la Constitution de la liberté*, Paris, Ellipses, 1997.
15. HART J., *Viscount Bolingbroke: Tory Humanist*, London, Routledge & Kegan Paul 1966.
16. HASKINS GONTHIER U., *Montesquieu and England: Enlightened Exchanges*, London, Pickering&Chatto, 2010.
17. KRAMNICK I., *Bolingbroke and his Circle. The politics of Nostalgia in the Age of Walpole*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1968.
18. MERLINO A., *Interpretazioni di Montesquieu*, with preface by D. QUAGLIONI, Foligno, Il Formichiere, 2018.
19. MERLINO A., *Montesquieu e la scienza giuridica italiana*, «Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law» (MPIL) Research Paper No. 2017-13, p. 1-24.
20. MERLINO A., *Montesquieu's Legal Thought. The Separation of Powers*, in «Milestones of Law in the Area of Central Europe», Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave Právnická fakulta, 2015, p. 445-450.
21. MERLINO A., *Tocqueville lettore di Montesquieu*, in «Percorsi costituzionali», 1/2018, p. 919-933.
22. MERLINO A., *Tocqueville's Legal Thought and Montesquieu's Heritage*, in «Milestones of Law in the Area of Central Europe», Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave Právnická fakulta, 2018, p. 667-673.
23. MONTESQUIEU, *De l'Esprit des lois*, in *Oeuvres complètes*, II, Paris, Gallimard, 1949-1951.
24. MONTESQUIEU, *Lettres Persanes*, in *Oeuvres complètes*, texte présenté et annoté par R. Collois, I, Paris, Gallimard, 1949.
25. MONTESQUIEU, *Notes sur l'Angleterre*, in *Œuvres complètes*, I, Paris, Gallimard, 1949-1951.

26. MONTESQUIEU, Spicilège, in Œuvres complètes, II, Paris, Gallimard, 1949-1951.
27. PLUMB H.J., Sir Robert Walpole, Boston, Houghton-Mifflin, II, 1956.
28. SHACKLETON R., Montesquieu. A Critical Biography, Oxford University Press, 1961.
29. SHACKLETON R., Montesquieu, Bolingbroke and the Separation of Powers, in «French Studies», 1949, p. 25-38.
30. STEPHEN L., History of English Thought in the Eighteenth Century, New York, Brace&World, I, 1962.
31. TARELLO G., Per una interpretazione sistematica di Montesquieu, «Materiali per una storia della cultura giuridica», 1971, p. 11-53.

Contact:

Priv. Doz. DDr. Antonio Merlino
Antonio.Merlino@sbg.ac.at
University of Salzburg
FB Öffentliches Recht
Kapitelgasse 5-7
Salzburg

THE WILCZEK`S LAW. POLISH EXPERIENCE WITH TRANSITION TO MARKET ECONOMY

Dawid Zdrójkowski

University of Białystok, Faculty of Law

The subject of the article is the issue of economic freedom and freedom in starting and running a business in Poland. The above will be presented on the example of the 1988 Wilczek Act¹. The article will present the period of economic transformation from the last years of the People's Republic of Poland to the end of the Wilczek`s act. The paper will also show the effects and impact of the Wilczek`s Act on the economic relations prevailing in Poland. The significance of the Act is large, for many people still put it in Poland as a model, claiming that the current regulations guarantee less economic freedom than the Wilczek`s Act. It can be said that the Wilczek`s Act is surrounded by a kind of legend and often used in public debate.

First of all, circumstances of adopting the act should be presented. The financial problems of People's Poland were a consequence of economic policy conducted by Edward Gierek and Wojciech Jaruzelski in the 1970s and 1980s. In the second half of the 1980s, the PRL was in fact a bankrupt, still feeling the effects of martial law. The debt was about \$ 25 billion. The level of social dissatisfaction was high. The communist authorities began to realize the gravity of the situation, hence attempts to communicate with the opposition. One of the aspects of these actions was the attempt to reform the economy by gradually moving away from the centrally controlled economy. At the end of the 1980s, the communist authorities realized that to save the Polish economy from the deepening collapse they could only move away from socialism and start the process of building a capitalist economy.

Mieczysław Wilczek himself was a thoroughly educated man, he studied chemistry, economics and law. However, he abandoned his scientific career for business career. For some time, he worked as a director of a state-owned enterprise. In the 1970s, as a private entrepreneur, he became one of the richest people living in the PRL. The above was not easy to achieve in the communist state, which is a good sign of Wilczek's entrepreneurship. In 1988, Wilczek became the minister of industry in the government of Mieczysław Rakowski. He performed this function for less than a year. Wilczek himself was largely an apolitical man. As Minister, Wilczek began reforming the Polish economy. He proposed closing many state-owned enterprises, which he considered unprofitable from the economic point of view. Until today, it is not known exactly how he managed to push through the adoption of this law. After years, Wilczek recalled that when he presented his ideas to the communist dictator Jaruzelski, Jaruzelski covered his ears with his hands in disgust².

Finally, the act on business activity was passed on December 23, 1988. It was valid until the year 2000. It consisted of 54 articles, collected in 6 chapters. Initially, the Wilczek`s Act was

¹ Act on business activity, 23.12.1988 r. (Dz.U.1988 nr 41 poz. 324)

² MIGAŁA S.: Ustawa Wilczka, a obecne regulacje dotyczące wolności gospodarczej - analiza prawno -historyczno - porównawcza, Internet access: [<http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/SeI/article/view/SEI.2014.003/7039>], access date 15.03.2019], s.6.

therefore a concise, well-written and clarified legal act. The Wilczek's Law created the possibility of starting an independent business activity, based on the entrepreneur's risk.

Art. 2 of the Act defines economic activity as a manufacturing, construction, commercial and service activity, carried out for profit-making purposes and on the own account of an entity conducting such activity. The entity conducting the business activity could be a natural person, a legal person, as well as an organizational unit without legal personality, established in accordance with the law, if its subject of activity includes running a business.

Two principles of the Wilczek's Law of fundamental importance should be indicated. Article 1 was "Taking up and running a business is free and allowed to everyone on an equal footing, subject to the conditions laid down by law." Art. 4 "Economic entities may perform activities and activities as part of their business activities, which are not prohibited by law." This introduced two principles in line with *laissez-faire*, i.e. "what is not forbidden is allowed" and "let it act", from the French *laissez faire, laissez passer*. Therefore, the Wilczek Act introduced total freedom in the scope of undertaking business activity. According to art. 1 everyone was guaranteed the freedom to take up business on an equal footing³. The above therefore established a non-discrimination rule. The Act equalized public and private entities in legal terms. Emphasis should also be given to the art. 7, which indicated that entrepreneurs on a uniform basis are subject to public-law burdens. The above was a non-discrimination due to the type of property rule. On the other hand, it was also the principle of legalism, indicating that everything is allowed except what the law explicitly prohibits. Groundbreaking was also art. 5, allowing employing employees in any number and without the mediation of employment authorities. Earlier, the number of employees in the plants was top-down. Economic entities were guaranteed the right to voluntarily organize themselves in organizations.

The manner of undertaking business activity has been changed. According to art. 8 the only condition for starting a business activity is the registration of economic activity. It did not require registration of business activity in the form of so-called extra-work occupation. These were activities carried out by a natural person in person in the categories of cases mentioned in the Act, of which earnings were an additional source of income for that person⁴. The objects of business activity indicated in the Act that may be excluded from the requirement to register are:

- making of personal, household and commercial objects as well as folk and artistic handicrafts
- repair and maintenance of personal, household and household items, as well as other services using own and entrusted materials and tools
- commercial activities consisting in the sale of unprocessed agricultural, horticultural, fruit and farm products, including meat from economic slaughter, forest undergrowth, forest fruits, home-made meals.

The registration proceedings were regulated in 7 articles. As a rule, the provisions of the Administrative Procedure Code were applicable to him. The application should only contain the

³ WŁUDYKA T.: Dwa dwudziestolecia gospodarki rynkowej w Polsce, s. 289; MROCZYŃSKI-SZMAJ Ł. In: Prawo gospodarcze. Kompendium [red.] OLSZEWSKI J., s. 6; KATNER W. J. In: Prawo gospodarcze i handlowe [red.] KANTER W.J., s. 35.

⁴ BIERNAT S.: Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej – wolność gospodarcza de lege lata i de lege ferenda. In: Polskie Prawo Handlowe 1994 nr 9, s.9.

designation of the business entity and its registered office or place of residence, the definition of the subject of the business and the place of business and the date of commencement of operations. Records were public. The registration body could issue a refusal decision only in 5 enumerated cases:

- activities subject to the provisions of the Act
- activities subject to concession
- non-reportable activities
- formal defects non removed on time
- activities covered by the exclusive right

In addition, the entrepreneur was obliged to report to the authority within 14 days all legal and factual changes arising after the entry in the register. Art. 19 indicated 3 cases of deletion of activities from the register:

- notice of cessation of business activity,
- final court decision,
- entry made in violation of the law.

It should also be pointed out the importance of art. 25. It provided that the income tax due from business entities cannot be determined in an amount exceeding 50% of income earned from business activities in a tax year. As indicated in the literature on the subject - although the maximum interest rate itself was set high, this rule protected entrepreneurs from excessive fiscalism.

As said earlier, the Act provided for 11 cases of licensed activity⁵. These were activities that can be said to have been of fundamental importance for the state, namely: production and trade in weapons, building materials, property and people protection, activities related to mineral extraction and trade in precious stones and metals, manufacture of drugs, means pharmaceuticals and medical materials, trade with foreign countries, sea and air transport, trade in cultural goods created before 9 May 1945. The Council of Ministers was able to exclude by way of an ordinance the obligation to obtain a concession. The concession procedure is regulated in art. 20-22.

Competent in matters of granting, refusal and withdrawal of the concession was the supreme or central organ of state administration competent for the subject of economic activity subject to licensing, the so-called concession authority. The granting, refusal and withdrawal of the concession was to be affected by way of an administrative decision⁶. There are restrictions and the possibility of refusal to grant a concession due to the threat of an important interest of the national economy, defense or security of the state. Other restrictions and the possibility of withdrawal of the license are provided due to the entrepreneur failing to fulfill basic business conditions. Concession as a rule were issued for an indefinite period. The possibility of granting a concession for definite period was provided only on demand and only in cases justified by protection of an important interest of the national economy, defense or national security.

Article 23 provided for the possibility of applying for a promissory note (promise to issue a license). A promise was also issued by way of a decision, for not less than 6 months. During the promise validity period the concession could not be refused unless the legal or factual status specified in

⁵ KALIŃSKI J.: Kiedy zaczęło się odradzanie gospodarki rynkowej w Polsce? In: *Optimum. Studia ekonomiczne* 2015, nr 1(73), s. 5.

⁶ BŁACHUCKI M.: Liberalizacja zasad działalności gospodarczej. In: *Transformacja systemowa w Polsce*, s. 380.

the application has changed. In summary, concession regulations should be positively assessed. They did not introduce a ban on operating licensed entities. They were in line with the general principles of the Wilczek's act. Obtaining a license was dependent only on the completion of the formalities set out in detail in the act. However, you should weigh the activity that requires authorization.

It should be weighed that the simplicity of the Act speaks for its unique character. In accordance with the principles set forth in the first articles, the regulations contained in the Act have been limited to a reasonable minimum. The Act imposed on entrepreneurs' certain duties, such as the obligation to meet the conditions resulting from sanitary regulations, fire regulations or ensuring the performance of work by persons with appropriate qualifications, if the obligation of possessing such qualifications results from the provisions of separate laws. It should be pointed out, however, that this was a fully justified obligation, which in no way infringed the freedom of economic activity.

In the first year of the Act, a lot of private enterprises have been created, however it is difficult to identify a specific number. Depending on the source, there were approximately 168.3 thousand to 2 million new enterprises⁷. In the following years, this number gradually decreased. However, this indicates the scale of the impact of the Wilczek's act on the economic face of Poland. Small and medium entrepreneurs started to produce nearly 2.3 GDP⁸. It should be indicated, that thanks to the Wilczek Law, employees from the bankrupt public sector could easily move to the private sector. In the following years after the fall of the Polish People's Republic, the Wilczek's Law was amended, gradually departing from its liberal assumptions⁹. Most of changes led to restrictions on economic freedom. For example, initially obtaining a license required taking up a business in the scope of 11 activities. Later, this catalog grew up to 24 activities. Further obligations were imposed on entrepreneurs, the number of licensed activities was increased, the possibility to revoke the concession was increased, the control capacity of the authorities was increased, criminal provisions were introduced. The Act was up to 40 times amended,

A significant number of amendments significantly impeded the use of the Wilczek's Act, which is why in 2001 a new law - the law on economic activity - came into force. The new act has departed from the assumptions of the Wilczek's Act. In summary, we can say that the Wilczek's Law is an example that a single law can free the economy. Not for long, however.

It is worth mentioning the fate of the creator of the act itself. Mieczysław Wilczek did not get to the parliament in the elections after the political transformation. So, he withdrew from political activity and returned to running a business. In 2014, he committed suicide by jumping out of the window of the building. He was 82 years old.

BIBLIOGRAPHY:

1. Act on business activity, 23.12.1988 r. (Dz.U.1988 nr 41 poz. 324).
2. BIERNAT S.: Podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej - wolność gospodarca de lege lata i de lege ferenda. In: Polskie Prawo Handlowe 1994 nr 9, s.9

⁷ KALIŃSKI J. op. cit. s. 9.

⁸ ŻÓŁAWIŃSKI M.: Ustawa Wilczka – niedościgniony wzór sprzed 25 lat. Internet access: [<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ustawa-Wilczka-niedościgniony-wzor-sprzed-25-lat-3009722.html>, access date 15.03.2019]

⁹ SOBCZAK K.: Działalność gospodarcza. Uregulowania prawne, s. 233.

3. BŁACHUCKI M.: Liberalizacja zasad działalności gospodarczej. In: Transformacja systemowa w Polsce, 2010, s. 380.
4. KALIŃSKI J.: Kiedy zaczęło się odradzanie gospodarki rynkowej w Polsce? In. Optimum. Studia ekonomiczne 2015, nr 1(73), s. 5.
5. KATNER W. J. In: Prawo gospodarcze i handlowe, 2018, s. 35.
6. MIGAŁA S.: Ustawa Wilczka, a obecne regulacje dotyczące wolności gospodarczej - analiza prawno -historyczno – porównawcza
7. MROCZYŃSKI-SZMAJ Ł. In: Prawo gospodarcze. Kompendium, 2016, s. 6.
8. SOBCZAK K.: Działalność gospodarcza. Uregulowania prawne, 2001, s. 233.
9. WŁUDYKA T.: Dwa dwudziestolecia gospodarki rynkowej w Polsce, 2008, s. 289.
10. ŻÓŁAWIŃSKI M.: Ustawa Wilczka - niedościgniony wzór sprzed 25 lat. Internet access: [<https://www.bankier.pl/wiadomosc/Ustawa-Wilczka-niedoscigniony-wzor-sprzed-25-lat-3009722.html>, 15.03.2019]

Contact:

Dawid Zdrójkowski
dzdrojkowski@interia.pl
University of Białystok
Faculty of Law
Mickiewicza 1
15-080 Białystok

Andrea Kluknavská (zost.)

Rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva

Zborník príspevkov
z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislavské
právnické fórum 2019
organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave,
Právnickou fakultou,
v dňoch 14. a 15. februára 2019

Vydalo vydavateľstvo právnickej literatúry
Wolters Kluwer SR s. r. o.,
Mlynské nivy 48, 821 09 Bratislava v roku 2019,
offi ce@wolterskluwer.sk, www.wolterskluwer.sk.
ISBN 978-80-571-0172-7 (brožovaná)
ISBN 978-80-571-0173-4 (pdf)